

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS

ACTA JURIDICA ET POLITICA

Tomus LXVII.

Fasc. 10.

HEKA LÁSZLÓ

**Vallási és politikai konfliktusok a délszláv
térsgben**

Kanun i Lekë Dukagjinit (Az albán szokásjog)

SZEGED
2005

Edit

Comissio Scientiae Studiorum Facultatis Scientiarum Politicarum et
Juridicarum Universitatis Szegediensis

ATTILA BADÓ, ELEMÉR BALOGH, LÁSZLÓ BLUTMAN, PÁL BOBVOS,
LÁSZLÓ BODNÁR, ERVIN CSÉKA, JÓZSEF HAJDÚ, MÁRIA HOMOKI-
NAGY, ÉVA JAKAB, JENŐ KALTENBACH, TAMÁS KATONA, JÁNOS
MARTONYI, IMRE MOLNÁR, FERENC NAGY, PÉTER PACZOLAY,
BÉLA POKOL, JÓZSEF RUSZOLY, IMRE SZABÓ,
LÁSZLÓ TRÓCSÁNYI

Redigit
KÁROLY TÓTH

Nota
Acta Jur. et Pol. Szeged

Kiadja

a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának
tudományos bizottsága

BADÓ ATTILA, BALOGH ELEMÉR, BLUTMAN LÁSZLÓ, BOBVOS PÁL,
BODNÁR LÁSZLÓ, CSÉKA ERVIN, HAJDÚ JÓZSEF, HOMOKI-NAGY
MÁRIA, JAKAB ÉVA, KALTENBACH JENŐ, KATONA TAMÁS,
MARTONYI JÁNOS, MOLNÁR IMRE, NAGY FERENC, PACZOLAY
PÉTER, POKOL BÉLA, RUSZOLY JÓZSEF, SZABÓ IMRE,
TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ

Szerkeszti
TÓTH KÁROLY

Kiadványunk rövidítése
Acta Jur. et Pol. Szeged

ISSN 0324–6523 Acta Univ.
ISSN 0563–0606 Acta Jur.

A balkáni népek mentalitását, vallási és kulturális, valamint jogi felfogását, értékrendszerét olykor nehéz megérteni. Főleg a hosszú jogállamiságú múlttal rendelkező európai embernek, hiszen a balkániakra jellemző az állandó lázadás, a rendezetlen viszonyok, az erős egymásra hatás, illetve az éppen ettől való elzárkózás. A térségben hol a Habsburg Monarchia, hol a Bizánci, majd a helyére lépett Török Birodalom befolyása, jogrendszere érvényesült. Ezért a térségben élő nemzetek, így a délszlávok is, a nyelvi hasonlóságok ellenére, jelentősen különböznek a kulturális és civilizációs örökség terén. Ez például nemcsak a horvátokra és a szerbekre vonatkozik, hanem a többi nemzetre is.

A balkáni déli szláv nemzetek törzsi, nemzeti viszonyai sokáig megmaradtak. A Habsburg Császárságban az ilyen patriarchális kötelék csak a magyarországi (horvátországi) Katonai határőrvidék területén létezett, de az is 1881-től polgári színezetet kapott.¹ A házközösség (zadruga) intézménye a Monarchia területén lassan kihalt, de a Balkánon még a 20. században is élt a nagycsalád (Albániában és Koszovóban még az 1980-as években is több mint száz fős családokról számolnak be egyes szerzők). Az ilyen jellegű közösségek megőrizték a tradicionális értékeket, a közös vagyont, a vérségi köteléket, az erkölcsi normákat, melyeket gyakran a szokásjog szabályozott. A nagycsalád fennmaradása erősítette a nemzeti öntudatot. Az összetartás második szilárd kapcsa a vallás volt, amely egyben a szomszédtól való megkülönböztetés egyik legfőbb eleme. A szomszédos nemzetek közt folyamatosan bukkannak elő a területi viták, illetve a történelmi sérelmek, amelyek időnként konfliktusokat, fegyveres összecsapásokat eredményeznek. Habár általában elfogadott, hogy „testvér-nemzetekről” van szó, nem szabad elfelejteni, hogy a térség államai a két balkáni háború mellett, két világháborúban, és a legutóbbi délszláv konfliktusban többször is egymás ellen harcolva vettek részt.

Az 1912. évi I. Balkán-háborúban a szerbek, montenegróiak, bolgárok, macedónok és görögök a török ellen háborúztak, majd a győzelmük után a szerbek és a bolgárok nem tudtak megegyezni Macedónia felosztásában. A két fél még a háború előtt titkos záradékban megegyezett Macedónia kérdésében, de a szerbek a megegyezettnél nagyobb területet foglaltak el.² 1913-ban Bulgária háborúba kezdett a szerbek ellen, akikhez csatlakozott a többi balkáni állam (kivéve az akkori Osztrák–Magyar Monarchia részeit), így a magára maradt Bulgária súlyos vereségen kívül jelentős területi veszteséget is szenvedett. Mindössze egy évvel később, már az I. Világháborúban, a délszlávok ismét különböző ol-

¹ HEKA LÁSZLÓ: *A magyar–horvát államközösség alkotmány- és jogtörténete*. Bába Kiadó, Szeged, 2004, 82–89. pp.

² HEKA LÁSZLÓ: *A délszláv államok alkotmánytörténete*. Goldpress, Szeged, 2002, 76. p.

dalakon harcoltak. A monarchiabeli szerbek, horvátok, valamint a szlovénok és bosnyákok vesztesként, Szerbia és Montenegró győztesként várták a háború lezárását. A Szerbiából támogatott montenegrói szerb-párt a háború végén megbuktatta a Petrovics montenegrói uralkodóházat, és elérte Montenegró Szerbiához való csatlakozását.

1918-ban létrejött az első délszláv állam (1929-ig Szerb–Horvát–Szlovén Királyság, 1929-től 1941-ig Jugoszláv Királyság volt a neve), amely nem ismer- te el a montenegrói és a macedón (éppúgy, mint a bosnyák) nemzet létezését sem, e mellett beszűntették a Montenegrói Pravoszláv Egyház függetlenségét. Az önálló (autokefalis) görögkeleti egyházak egymástól függetlenek, és elismerik az isztanbuli (az egykori konstantinápolyi) pátriárkát, mint „*primus inter pares*”-t. A délszláv államban tehát a pravoszláv lakosság (szerb, montenegrói, macedón) fölötti jurisdikcióval csakis a Szerb Pravoszláv Egyház rendelkezett. A királyság idején kialakult nemzetiségi ellentétek a II. világháború során csúcsosodtak ki, amikor a szerb–albán, a szerb–magyar, a szerb–horvát és a szerb–bosnyák konfliktusok emberek százazreinek életébe kerültek. Ezek főleg a mai Bosznia–Hercegovina és Horvátország területén (1941-től 1945-ig Független Horvát Állam nevet viselte) váltak véreissé, az okozott sebek máig nem gyógyultak be. Olykor a szerb csetnikek vagy a horvát usztrasák és a bosnyák alakulatok egész falvakat végeztek ki, mészároltak le csak azért, mert azok lakossága más nemzetiségű volt.

A partizánok győzelme után 1945-ben a horvát nemzetiségű Tito átalakította az országot és felosztatta hat köztársaságra. A szerbek, horvátok és a szlovénok mellett a macedónok és montenegróiak is saját köztársaságot és nemzeti elismerést kaptak. Csak Bosznia–Hercegovina harmadik államalkotó nemzete (a szerbek és a horvátok mellett) volt „ismeretlen” 1971-ig, ekkor azonban „muzulmán” név alatt nyertek nemzetiségi státust. A szocialista Jugoszláviában elvileg „testvérként” éltek egymással és egymás mellett a nemzetek, noha a horvátokat 1971-ben „nacionalizmussal” vádolták meg, amikor nagyobb pénzügyi önállóságra törekedtek. 1974-ben az új alkotmány létrehozása során a köztársaságok önrendelkezési jogot és még szélesebb hatáskört kaptak (gyakorlatilag államokká váltak), a két tartomány – Vajdaság és Koszovó – tulajdonképpen köztársasági státust kapott. Tito halála után az addig lappangó nemzetiségi ellentétek ismét felszínre kerültek. Koszovóban az albánok a Szerbiától való függetlenséget követelték, s a kialakuló tüntetéseket a szerb rendőrség, majd a hadsereg erőszakkal számolta fel. Bevezették a rendkívüli állapotot, s az albán nacionalizmusra szerb nacionalizmussal válaszoltak. 1989-ben Szerbia megszüntette a Vajdaság és Koszovó autonómiáját, továbbá Montenegrót pacifikálták.

Horvátország, valamint Szlovénia elleneztek a Jugoszlávia centralizálására irányuló kísérletet, hiszen az ország két legfejlettebb köztársasága éppen az ellenkezőjére, a nagyobb decentralizációra törekedett. Az erős szerb kisebbséget a belgrádi rendszer arra használta fel, hogy destabilizálja a legnagyobb rivális

Horvátországot (a lakosság 12,2 %-a szerb volt). 1991-ben kitört a háború: előbb Szlovéniában, majd Horvátországban, és végül Bosznia–Hercegovinában, amely az 1995-ben megkötött daytoni békével zárult le. A válság aztán az újabb darázsfészekben folytatódott: Koszovóban. A szerb erőszaknak 1999-ben ezúttal a NATO légitámadásai vetettek véget. Nemsokára megszűnt Szerbiában Szlobodan Milosevics urálma, Montenegró egyre inkább önálló úton járt. Nem sikerült Belgrádnak megtartani a Jugoszlávia nevet és örökségét, a délszláv állam végleg megszűnt. Az utolsó balkáni szövetségi állam: Szerbia és Montenegró, de egyre erősebbek mindkét tagállamban azok az erők, melyek önálló Szerbiát és Montenegrot szeretnének.

A délszláv válság során az emberek ezrei veszítették életüket, több tízezren sérültek meg, két millióan földönfutóvá váltak. A konfliktusoknak azonban még nincs vége. Az újabb problémák 2005-ben vallási téren nyilvánultak meg, amikor a szerb egyház ismét be akarta tölteni az ohridai érseki tisztséget. Ez az egyházmegye a független Macedónia területén áll, a balkáni országnak pedig van saját – igaz, az ortodox nemzetek által el nem ismert – egyháza. A válság az egyházak terrénumárról a két ország legmagasabb politikai vezetéséig eljutott. Megoldatlan szintén a montenegrói egyházi válság. Ott a szerb és a montenegrói (ez utóbbi az egykori önállóságára hivatkozva) pravoszláv egyházak versengenek.

Ugyanakkor Bosznia-Hercegovinában a Szerb Köztársaságnak nevezett terület továbbra is Szerbia felé kacsingat, Montenegró a függetlenségi népszavazásra készül, Koszovó pedig függetlenségi álmokat sző. Ha Koszovó megkapná a nemzetközi elismerést, akkor hasonlót követelhet magának a Vajdaság, amely Jugoszláviában Koszovóval azonos jogállással rendelkezik. A régióbeli konfliktusok bármikor megújulhatnak, és magukkal dominó-effektusként újabb összecsapásokat eredményezhetnek.

Pedig a 20. század végén számos csatára került sor. A szerbek konfliktusba keveredtek a horvátokkal, a bosnyákokkal és az albánokkal, rövid ideig a szlovénokkal is, jelenleg pedig a montenegróiakkal való viszonyuk sem felhőtlen. A horvátok még a montenegróiakkal (mint szerb szövetségeseikkel), valamint a bosnyákokkal is összecsaptak. A szlovénokkal való vitát azonban nem lehet semmilyen szempontból összevetni a vallással, mivel a két nemzet a nyugati civilizációhoz és a katolikus egyházhoz tartozik. A macedónok és szomszédjaik között állandó a konfliktus. A görögök vitatják mind az ország, mind pedig a nemzet elnevezését (magyarázatuk szerint Macedónia mindig is történelmi görög állam volt), a bolgárok az önálló mivoltukat és a külön nyelvüket tagadják (ezt pedig azzal indokolják, hogy a macedónok „bolgárok és bolgár nyelvet beszélnek”), végül a szerb nacionalisták szerint egész Macedónia tulajdonképpen „Dél-Szerbia”. Az albánok és a macedónok közötti viszony jelenleg békés, de a Macedónia lakosságának közel egyharmadát kitevő albánok az elmúlt években többször is keményen összecsaptak a macedón rendőrséggel. Koszovó

és Albánia közelsége állandó veszélyt jelenthet a legsebezhetőbbnek tűnő balkáni állam számára.

Mindegyik délszláv vagy balkáni nemzet azt tartja magáról, hogy bátor, a polgárai a saját életüket áldozzák fel valamely magas célért („a kereszténység védőfala” elve igen erős a horvátoknál és a szerbeknél), a történelmi jelentősége és szerepe pedig sarkalatos Európa számára. Makacsságuk miatt ezekre a népekre jellemző volt a saját „törvényeikhez” való ragaszkodás, valamint az, hogy a törzsek a közösségükön belül oldják meg a vitákat. Ha összehasonlítjuk a különböző nemzetek szokásjogait, tapasztalni fogjuk az egymásra való kölcsönhatást. Noha immár világszerte közismert a szerb–albán viszály, a két nemzet szokásjoga nagyon is hasonlít. A két nemzet törzsei olykor összekeveredtek, az albánok szerb nemzetiségűvé váltak, vagy fordítva. Az albánok és a montenegróiak esetében ez a keveredés nagyon gyakori volt. Ennél fogva tudjuk, hogy egyes törzseken belül a testvérségek egyik része albán, a másik montenegrói lett. A szokásjoguk is összefonódott, a két szomszéd nemzet szinte azonos erkölcsi normák alapján viselkedett. A patriarchális társadalomban szankcionálták az erkölcsi normák megsértését, az elfogadhatatlan viselkedést keményen megbüntették. Ezeket a szabályokat évszázadokon keresztül nem foglalták össze kódexbe, vagy szokásjogi gyűjteménybe, de mindenki tudta, hogy melyik viselkedés milyen szankcióval jár. Összehasonlítva a büntetéseket, látni, hogy a hegyvidéki balkáni törzsek hasonlóan bántak el a társadalmi rendet felforgató személyekkel. Ezért mondható, hogy a szerbek, a montenegróiak és az albánok vagy a bolgárok, illetve a hercegovinaiak (szerbek, bosnyákok, horvátok) egymástól vettek át szokásokat és jogi szankciókat. A büszke, becsületéért küzdő hegyvidéki lakos nem volt hajlandó elfogadni az idegen hatalom (Törökország) jogrendszerét, hanem a saját jogai alapján intézte az ügyeit. Habár az albánok körében a lakosság java része áttért az iszlám vallásra, és a török emiatt jobban kedvelte őket, mint a többi balkáni nemzetet, mégsem fogadta el az albán lakosság a török törvényeket, hanem maradt a saját szokásjogánál, amit a hódító eltűrt. A szokásjog leghosszabb ideig az albánoknál és a montenegróiaknál maradt meg, egyes vidékeken a mai napig is él. A vérbosszú, melyet az olasz minta alapján vendetta név alatt említ néhány szerző. Albániában és Koszovóban ma is érvényes, de időnként előfordul Montenegróban is.

Európai ember számára érthetetlen ez a balkáni „barbárság”, a hegyvidékiek számára pedig „a régi törvények betartása” egyenlő a becsülettel. A zárt, patriarchális rendszerekben a becsület megvédése a legfontosabb feladat, hiszen az egyéni becsület sérelme egyben a közösség becsületét is sérti, ezért a közösség tagjai egymás között, saját szabályaik alapján, az állami apparátus mellőzésével oldják meg a konfliktusokat. Ma ehhez hasonlót tapasztalhatunk az oláh romáknál, például a romani kris intézményében. Az oláh roma közösség minden tagja

betartja a kris döntését. noha mögötte nem áll szankció, viszont. ha csak lehetőségek kikerülnek a magyar bírósági rendszert.³

E patriarchális viszonyok fennmaradását segítette Albánia 1912-ig tartó politikailag függő helyzete, valamint a feudális viszonyok fennmaradása, a férfias fegyverkultusz és a vérbosszú intézménye, az ország hegyvidéki jellege, amely megnehezítette a közlekedést és az állami apparátus – bíróság, rendőrség, közigazgatási szervek, iskolák – létrehozását.

A következő oldalakon bemutatjuk a hegyvidéki népek szokásjogát összefoglaló Lek Dukagjini törvénykönyvét, amely ugyan az albán nemzet kódexe, de ugyanakkor számos szabálya megtalálható más balkáni hegyvidéki pásztor-népnél is. A becsület megvédése és a vendégszeretet szinte mindegyik régióbeli nemzet legmagasabb értékeit képezte, ezek megsértése súlyos következményekkel és hasonló megtorlásokkal járt. A törzsekben élő albánok megoldottak minden társadalmi kérdést, így gondoskodtak az igazságszolgáltatásról is. Ennek alapját az északi hegyi törzseknel egy a szájhagyomány útján átadott szokásjogi gyűjtemény képezte, amelyben elismert intézményként szerepelt az eskütársi bizonyítás (lényege, hogy az eskütársak nem tudomás alapján esküsznek, hanem csak azért, mert bíznak a fél becsületességében), a vérbosszú, és az engesztelési díj (bündíj) útján való kiegyezés. Ha valamely, különben vérbosszút kívánó esetet békés úton intéztek el, akkor a bündíj a meggyilkolt legközelebbi rokonának járt. A vendégszeretet még a rokoni kapcsolatot is megelőzi, melynek legmesszemenőbb következménye az, hogy még a testvér meggyilkolásáért is szabad vérdíjat elfogadni, de a vendég megölése kivétel nélkül csakis vérbosszúval torolható meg.

Az albán szokásjog alapja a talio rendszer (szemet szemért, fogat fogért elv), Ennek legismertebb eleme tehát a vérbosszú,⁴ amelyet meghatározott esetekben törvényesnek ismernek el. A szokásjog megkülönbözteti ezt a jogos vérbosszút, melynek tettese a törzsnek nem tartozik felelősséggel, a jogtalan vérbosszútól, amely nagy bűnnek számít. A vérbosszúhoz nem kell feltétlenül szándékos gyilkosság, hanem azt akár egy baleset is kiválthatja, mivel a szabály „a vért véért”. A 20. század második felében az intézményt súlyos büntetésekkel a volt Jugoszlávia és Albánia területén felszámolták, de ma ismét „él”, és óriási problémát okoz az igazságszolgáltatásnak. A vérbosszú ugyanis bűncselekménynek számít, s ütközik a koszovói, az albán és a montenegrói törvényekkel, noha a lakosság „igazságosnak” tarja a „törvényes” gyilkosságot.

³ *Betekintés a jogrendszerek világába.* (Szerk. Badó Attila – Loss Sándor). Budapest, 2003. 376–392. p.

⁴ Ez az intézmény befolyásolta egyebek közt az albán falvak „urbanisztikáját” is. A falvakban ugyanis ritkán álltak egymás mellett a házak, azokat körbeövezték a szilárd anyagból (tégglákból) épült kerítések. A régi házak magaslatokon épültek, erődítményhez hasonlítottak, s olykor nem volt ablakuk sem, hanem csak nyílásuk, hogy az ellenség be ne tudjon lőni. Ha az apa és a fia külön családban élt, akkor házaikat úgy építették egymás mellé, hogy ajtajuk szembe nézzen egymással. Ma már inkább a kerítéseket erősítik meg, hiszen az idegeneknek tilos belépni az udvarba.

Az albánok a szokásjogi gyűjteményüket a nemzeti tradícióval kötik össze. Rendelkezései kihatnak az élet minden területére, a viselkedés, a társadalmi, gazdasági, és erkölcsi viszonyok szabályozására. A szokásjog az oszmán uralom idején szerezte a domináns szerepét, főleg a házközösség viszonyainak rendezése során. A házközösség egy adott család alapszervezeteként funkcionált, és mint ilyen a legtöbb társadalmi intézmény feladatait teljesítette. A patriarchális családi rend és hierarchia szigorú betartása lett a legfőbb elv, és mivel a hagyományoknak és a szokásjognak első rangú jelentősége volt, a házközösségek, mint a család alappillérei, főleg Koszovóban mind a mai napig megmaradtak. Az albán házközösség fennmaradása részben gazdasági, részben védelmi tényezőtől függött. A koszovói albánoknak nincs sem nagyobb méretű földjük, sem gazdaságuk, még kevésbé vannak modern mezőgazdasági gépeik, ezért a házközösség biztosítja minden tag számára a megélhetést. A közös vagyon, vagy kereset megoszlik a családtagok között, még hozzá az alapján, hogy melyik családnak mennyi kell. Természetesen a szűkös körülmények megkövetelik a takarékossgot, és csak a legszükségesebb dolgokra való költekezést. Az elosztás a szolidaritás alapján történik, és a szükségletek a mérvadóak. A házközösségnek megmaradt a védelmező funkciója is. Ebből kifolyólag származik a férfiak sokkal nagyobb értéke, mint a nőké, mert a védelmező funkció kifejezetten a férfit illeti meg. Korábban törzsekben éltek az albánok, így a család (házközösség, törzs) tagjai könnyebben tudtak védekezni a külső támadástól, vagy esetleg a másik törzs bosszújától. A koszovói falvakban a lakosság zöme még ma is rokon, vagy legalább a legközelebbi szomszédság egy törzsből származik. Az összes balkáni nép körében a hagyományos kötelékek – törzs, testvériség, házközösség, család, vérrokonság, szomszédság – mindmáig a legerősebbek, sőt az albánoknál, akik soha nem kapcsolódtak be egy idegen társadalomba se, éppen ez a domináns. Mivel a szomszéd délszlávoktól eltérően az albánoknak nem volt rokonnemzetük, így elzárkóztak azoktól.

A hagyományoknak fő szerepet tulajdonították, emiatt ma is a tisztelet, a becsület, az adott szó, a bátorság, a vendégszeretet a legfontosabb elemek az albán értékrendben. Ezek megvalósítására törekszik a társadalom minden tagja. Érdekes módon a patriarchális rendszer és az albán házközösség fenntartásában a legfontosabb szerep a nőké, holott éppen ők voltak háttérbe szorítva. Az aszszonyok még ma is jelentős számban írástudatlanok, és teljes függőségi viszony jellemzi kapcsolatukat férjeikkel, főleg gazdasági tekintetben. A legtöbb nő nem dolgozik; nincsen keresete, jövedelme, döntést nem hozhat. A legfőbb feladata a gyermekek szülése, elsősorban a fiúké, akik a saját házközösségük munkaerejét és védelmét biztosítják. A leánygyermekek nemzését korábban balszerencsének tartották, az ugyanis „más munkaerejének” számított, mivel a házasság megkötése után a lányok a férj házába kerültek, s a másik házközösségnek dolgoztak.

A gyermekek nemzése volt egykoron és ma is a család fennmaradásának garanciája, a gyermektelen házasság nagy balszerencsének számított, amiről a népmonda is szól: *„Akinék nincs fia vagy leánya, az olyan, mintha lelke se len-*

ne”.⁵ Annak érdekében, hogy utóda legyen a családnak, olykor még az amúgy szigorúan betartott szokásjogi szabályokat is megsértették. Noha a szokásjogot fogalmazó Lek Dukagjin kánonja tiltotta a többnejűséget, a gyakorlatban azt mégis megtúrták, de csak akkor, ha a poligámia legfőbb funkciója az utódok (főleg fiú utódok) nemzése volt.

A patriarchális közösségre, így az albánra is jellemző, hogy a szülők aktívan részt vállalnak a házasságkötésben. A házastárs kiválasztásában az elsődleges szempont (ma is) a család és a törzs hírneve, amely magasan meghaladja a másik szintén fontos tényezőt, a gazdagságot. Végül a harmadik helyen kiemelkedik a szerelem, mint házasságkötési alap. Mark Krasniqi kiemeli, hogy a tradíciónak jelentős a szerepe a házasság intézményének értékelésében, s e tekintetben megjegyzi, hogy a házasságot igen fiatalon kötik meg, s a frigy – vallásoktól függetlenül – számukra az életük végéig tartó kötelék.⁶ A nők (a 20. század végén) általában 16 és 20 év között, a férfiak pedig 18 és 22 év közötti korukban léptek házasságra. A tradíció szerint minden férfi kötelessége megnősülni, a lányok házasságáról a szülők döntenek (még a 20. század végén is), a házastársat is a szülei választják meg. Ha egy lány 25 éves korig nem megy férjhez, akkor öreg lánynak számít, és a családnak nagy problémát jelent. A férfiak házasságba lépésének „felső határa” 30 év, azzal, hogy az egész házközösség folyamatosan figyelmezteti őt a házasságkötés szükségességére. Azt a kis számú férfit, aki életének 30., de legkésőbb a 35. évében még nem házasodik meg, a patriarchális közösség különcnek titulálja, s úgy véli, nem tud beilleszkedni a társadalomba. Az ilyen embert boldogtalannak tekinti a családja és környezete, azt feltételezi róla, hogy nem él teljes életet, olykor a közösség elítéli és ki is neveti.

Bár a házasságról olykor a vőlegény és a menyasszony szülei már a születéskor megegyeznek (és az albánoknál az adott szót be kell tartani), mégis a házastársak közötti kötelék örökös, így a hagyomány úgy tartja, hogy minden házasságnak megvan a „maga boldogsága”, melyet el kell fogadni. A házasság csak két esetben bontható fel. Az egyik, ha a feleség meddő, ekkor a férjének jogában áll más feleséget választania, de ha ebbe beleegyeznek, az első feleség maradhat az addigi (férje) otthonában, mint családtag. A házasság felbontásának másik esete akkor következik be, ha a felesége megcsalta a férjét. Ilyenkor a v a nő számára a válás a legkedvezőbb megoldás. Ugyanis a szokásjog, a már említett Lek Dukagjini kánonja (törvénye), feljogosítja a «sérelem szenvedett» férfit, hogy megölje a parázna feleséget, és e tettért nem feleljen. (Ma természetesen az állami hatóságok üldözik az ilyen gyilkost). Ez az albánoknál az egyetlen eset, amikor a gyilkosság nem esik a vérbosszú alá. A menyasszony szülei a hozományba (menyasszonyi stafirungba) beraknak egy puskagolyót is, arra az esetre, ha a lányuk megcsalná a férjét. Ennek a jelképes „adománynak” az a

⁵ LUSH GJERGJI: *Roli i femrës shqiptare në familje dhe shoqëri*. Sarajevo, 1979, 37. p.

⁶ MARK KRASNIQI: *Roli i tradit[sh]n ve[td]rijen reprodutive nd[er] shqiptar[sh]t de mund[sh]sia e transformimit t[sh] saj*. In *Gjurmime Albanologjike – folklor dhe etnologji*. Prishtina, 1990, 69–88. p.

jelentősége, hogy a szülők hozzájárulnak gyermekük megöléséhez, ha paráználkodna.⁷ A paráznaság nagy szégyent jelent, mivel a családi élet a legmagasabb értékek közé tartozik. A hagyományok alapján a nőtől várják el, hogy gondoskodjon férjéről, a családjáról, a gyermekek neveléséről, s ily módon a nők tulajdonképpen az albán társadalomban létfontosságú szerepet töltenek be. Másrészt anyagilag teljesen alárendelt helyzetben vannak a férjükkel szemben. A történelem korábbi szakaszaiban a nő a házközösségen belül minden férfitag alattvalójának számított, később már csak férje utasításait kellett végrehajtania. A férje rendelkezhetett feleségének élete fölött (paráznaság esetén ma is), a nőnek minden kérdésben ki kellett kérnie férje hozzájárulását. Habár lényeges szerepet tölt be a család, házközösség, nemzet fenntartásában, mégis sokáig (részben ma is) a társadalom úgy kezeli a nőt, mint „értéktelen tárgyat”, akinek nincs se saját véleménye, se szükségletei, illetve igényei. Az ilyen felfogás ellenére, a házasság és a család stabilitását elsősorban a nő tartja fenn, méghozzá javarészt azzal, hogy lemond az egyenjogúságáról és saját akaratáról.

A hagyományok ápolásához szorosan fűződik, gyakran velük összefonódik a vallásosság. Az albánok három valláshoz tartoznak, de emiatt nincs köztük konfliktus, főleg mert az iszlám és a kereszténység is hasonló erkölcsi normákat hirdet, és Isten áldásaként veszi minden gyermek születését. A családban a férfi és a női szerep teljesen különválik. A férfitől elvárják az érettséget és a felelősséget, valamint, hogy a családban és a környezetében kitűnjön munkájával és szorgalmával. A feleségeknek ma már nem kell alázkodniuk lenniük, de általános követelmény, hogy tiszteljék férjüket, és hogy leánygyermeküket is jövődöbéli uruk kellő respektálására neveljék. Korábban félig-meddig cselédként szolgáltak férjeik családjában. Ez idő tájt a házasság első éve volt a legfontosabb, hiszen ekkor alakult ki róla a kép az új családban, az hogy megnyeri-e (vagy nem) férje, illetve a rokonság tiszteletét. Egy az 1980-as évek elején *A koszovói nők családi és társadalmi helyzete* című kutatás során a 610 megkérdezett nő közül 372 (több, mint 60 %) azt nyilatkozta, hogy a családon belül megmaradtak a férfiak és a nők közötti régi (hagyományos) viselkedési szokások.⁸ Ezek közül kiemelendő a *tiszteletadás*, amely alatt a következők értendők: ha a férfi belép a szobába a nőknek fel kell állniuk, továbbá a férfi kezének megcsókolása, cipőjének lehúzása, és lábának megmosása. Ezek a szokások a falvakra jellemzőek, de mivel sok falusi lány a városokba megy férjhez, viszik magukkal a szokást is. Habár a nők zöme alulképzett, mégis a városokban élő, ma már akár egyetemest végzett albán nők is megadják férjüknek a „kellő tiszteletet”.

Mára a jogi szabályozás egyenrangú státuszba helyezi a férfiakat és a nőket, azonban a gyakorlatban erősen érződik a férfiak kiváltságos helyzete, melyet

⁷ JELENA PREDOJEVIĆ: Tranzicija fertiliteta u radovima albanskih autora sa Kosova i Metohije. In *Stanovništvo*. Centar za demografska istraživanja Instituta društvenih nauka. Belgrad, XXXIX. köt. 1–4. sz. 2001. 131–156. p.

⁸ Uo.

Lek Dukagjini idejétől (15. század) máig megőriztek. A lerajzolt viszonyok Montenegróban, vagy akár a bolgár és a hercegovinai, illetve szerb hegyvidékre is érvényesek, igaz ott – ma már – kisebb mértékben.

Lek Dukagjini törvénykönyve (Az albán szokásjog)

Az albánok a legendás Kanun i Lekë Dukagjini íratlan törvényeit évszázadokon keresztül betartották, az alapján éltek és viselkedtek, rendezték a viszonyaikat. A törvénykönyv a történelem során minden törvényes rend felborulása idején életbe lépett, hivatalos bejelentés nélkül is.⁹ A koszovói válság, rendkívüli állapot, illetve a rendszerváltás utáni albániai válság folyamán is Lekë Dukagjini kánonja szabályozta az albán lakosság életét. Pedig a kommunista rendszer minden áron igyekezett felszámolni a hegyvidéki falvak patriarchális viszonyait, a nagycsaládok és a nemzetségek hagyományait, habár ezt általában csak a vérbosszú kiiktatásával magyarázta. Az albán szokásjogi gyűjteményt először 1933-ban nyomtatták ki a ferencesek Shtjefën Gjeçov nevű albán ferences atya gyűjteményei (kézirata) alapján. Az gyorsan elfogyott, a II. világháború után senkinek sem jutott eszébe ismét kiadni a „reakciónak” nevezett törvénykönyvet. A kommunizmus bukását követően ismét érvénybe lépett a szokásjogból származó vérbosszú és a többi szokásjogi intézmény.

Még az egy párti rendszer idején is elismerték e gyűjtemény fontosságát, elsősorban az albán nyelv megőrzése, illetve a nemzeti együtvé tartozás szempontjából. Ez utóbbinak különösen nagy a jelentősége, mivel az albánok a többi balkáni nemzettől eltérően, amelyek egy vallásfelekezethez tartoznak (a szerbek, bolgárok, macedónok, montenegróiak, görögök, románok ortodoxok, a bosnyákok és a törökök muszlimok, a horvátok és a szlovének katolikusok)¹⁰ mind a három említett vallás követői. A legnagyobb részben muszlim (zömében Koszovóban), kisebb részt ortodox, illetve katolikus lakosság összetartó ereje éppen a Kanuni volt, a mítoszokkal együtt. A jelenlegi vallási megoszlás eléggé bizonytalan, mivel 1967-ben Enver Hoxa betiltotta az összes hitfelekezetet. Addig az országban 70 % muszlim, 20 % ortodox és 10 % katolikus volt.¹¹ Shtjefën Gjeçovi atya élete egyik részét Horvátországban és Bosznia-Hercegovinában töltötte, és az ott tartózkodás kétségtelenül kihatott munkásságára. A szerbek nem nézték szívesen ténykedését, így 1929. október 14-én, a jugoszláv diktatúra bevezetése után, megölték a belgrádi rezsim emberei.¹² Ak-

⁹ SCHÜTZ ISTVÁN: *Az albán szokásjog. Lekë Dukagjini zsinormércéje*. Limes, 2001, 186. p.

¹⁰ A szlovének egy része a protestáns vallás követője.

¹¹ Az albán nemzetiségű katolikusok Horvátország felé gravitálnak. A legismertebb albán. Teréz anya, aki a macedón fővárosban, Szkopjeban született, szintén Zágábban készült a hivatására.

¹² SHTJEFËN GJEÇOVI (1874–1929) a horvát lakta koszovói Janjevóban született. A középiskolát a Shkodër melletti ferences gimnáziumban kezdte és a boszniai Derventában végezte, majd teológiát és filozófiát tanult szintén Boszniában. 1896-ban plébánosként tért vissza Koszovóba.

koriban nem volt célszerű albán kérdésekkel foglalkozni, hiszen a zágrábi professzort, Milan Sufflayt, aki az albanisztika legjobb ismerőjének számított, szintén halálra verték a horvát főváros utcáján. Nem véletlen, hogy ilyen keveset tudunk az albánokról. Shtjefën Gjeçovi atya halála után az általa a 19. század vége és a 20. század eleje során – többnyire Észak Albániában összegyűjtött anyagot 1913-tól publikálni kezdte a *Hylli i Dritës* nevű Shkodër (Shkodra, Scuttari, Skadar) városban megjelenő folyóiratban. Meggyilkolása után ferences társai egy kötetben megjelentették az említett művet *Kanun i Lekë Dukagjinit* cím alatt.¹³ A II. világháború során az olaszok uralták Albániát, és annak bizonyosságául, hogy mekkora tisztelői az albán népnek, 1941-ben olasz nyelven is megjelentették a törvénykönyvet.¹⁴ Érdekes módon ezt a déli szlávok nem köztölték nyelveiken. Igaz a legismertebb délszláv törvénykészítő és jogtörténész, Baltazar (Valtazar) Bogišić számos adatot gyűjtött össze e Kánonról, azokat mégsem publikálta, hanem utána maradtak.¹⁵ Ezért csak 1986-ban került horvát („horvát–szerb”) nyelven napvilágra ez a sarkalatos mű *Kanon Leke Dukadinija* címen.¹⁶ A nyomtatott mű mellékleteinek címei: *Shembuj në Kanun të Lekë Dukagjinit* (Példák Lek Dukagjini Kánonjából), és *Kanune të vecanta* (Külön törvény). Az előbbi tartalmazza a Kánon alkalmazásáról megmaradt jogeseteket, az utóbbi pedig arról tanúskodik, hogy az új társadalmi-gazdasági viszonyokhoz újabb szabályokat alkottak az albánok, de azokat is Lek Dukagjini névvel fémjelzték.¹⁷

A könyv horvát nyelvű megjelenítése után sem lett nagyobb az érdeklődés az albán szokásjog iránt. Talán a kibontakozó délszláv konfliktus is befolyásolta, hogy szinte elhallgatták a kötet kiadását. Az albán nyelvet Koszovóban a szerbeknek is mindössze öt százaléka beszéli. Az utóbbi évtizedekben pedig csökkent az albánok soraiban a szerb nyelvet ismerők száma, így a törvénykönyv eredeti példáját már csak német vagy esetleg angol fordításban lehet

illetve Észak-Albániába, és több településen dolgozott, kivéve egy időt, amikor a dalmát Zarában szolgált, az albán lakta Arbanasi városnegyedben. Egész életében gyűjtötte az albán nemzetre vonatkozó anyagokat. Fordított albán nyelvre, de néhány megjelentett publikációt kivéve kéziratban hagyta 350 oldalas, Albánia egyháztörténetéről szóló munkáját, illetve a legismertebb művét, a *Kanun i Lekë Dukagjinit* című szokásjog gyűjteményét.

¹³ *Kanun i Lekë Dukagjinit (vepër postume), përmbledhë e kodifikue prej Shtjefën Konstantin Gjeçovit*, me parathane t'At Gjergj Fishtës e biografi t'At Pashk Bardhit, Shkodër, 1933.

¹⁴ P. STEFANO COST GJECOV: *Codice di Lek Dukagjini ossia diritto consuetudinario delle Montagne d' Albania*. Tradotto dal P. Paolo Dodaj a cura P. Giorgio Fishta e Giuseppe Schiro. Introduzione di Federico Patetta. Roma, 1941.

¹⁵ A horvátországi születésű Bogišić (1834–1904) az egyik legnagyobb délszláv tudósnek számít, aki a montenegrói udvaron szolgált és az uralkodó számára készítette elő a törvényeket. Ezért több délszláv nemzet is sajátjának tekinti a Dubrovnik melletti Cavtatból származó jogászt. A szerbek és montenegróiak Valtazar, a horvátok Baltazar névvel illetik.

¹⁶ *Kanon Leke Dukadinija*. (posthumno djelo). Sakupio i kodificirao Štjefën Konstantin Dečovi. (Ford., előszó és magyarázat: prof. dr. Halit Trnavci.) Stvarnost, Zágráb, 1986.

¹⁷ Vö. *Kanun i Lekë Dukagjinit, përmbledhur dhe kodifikuar nga Shtjefën Gjeçovi*, me biografi dhe parathenje és prof. dr. Syrja Pupovci: *Enti i teksteve dhe i mjeteve mësimore i Krahinës Socialiste Autonome të Kosovës*. Prishtinë, 1972, 27. p.

megtalálni. Pedig a térségben történt konfliktusok megértése, valamint a balkáni jogrendszerek összehasonlítása szempontjából kikerülhetetlen ez a sarkalatos mű, hiszen magában foglalja a néhány évszázados szokásjogot, amely a térség különböző területeiről származik. Bizonyítja ezt az a tény is, hogy a Kánon tartalmaz olyan intézményeket is, mint például az esküdtársak, illetve az esküdt (az 562., 563., 576., 577., 579., 588., 591., 592., 1044–1078. §-ban), melyeket az albánok valószínűleg a délszláv terminológiából, és a szomszédos területeken élő déli szlávok közvetítésével vettek át.¹⁸ Ezeket az intézményeket ugyanis a középkorban a Frangepán grófok Vinodoli törvénykönyvben,¹⁹ és Dusán cár törvényében²⁰ használták.

A *Kanun i Lekë Dukagjinit* elsősorban a Gjomarkut²¹ házának a szabályaira épül, de a mű hiányossága, hogy nem jelöli meg meddig terjedt az említett család hatásköre, így feltételezhetjük, hogy az kihatott egész Észak Albániára, amit több szerző is vitat.²² Azonban kétségtelen, hogy az említett törzs nagy tiszteletnek örvendett, és hogy a tanácsát más törzsek is kikérték, vagy a keresetek, panaszok, fellebbezések esetében is hozzájuk fordultak. Mivel minden egyes rendelkezés a jelen időben kerül bemutatásra, nem tudjuk követni, hogy valóban mikor keletkezett a szabályozás. Igaz egyes rendelkezéseknél (262., 492., 1029. §) megemlíti, hogy gyűjtésének idején annak már nem volt jogi ereje.²³ A Kanuni szabályozásában vannak eltérések, s Gjecovit ezekre utal kiemelve azt, hogy melyik helyen alkalmazták az egyes szabályokat (pl. a 17., 225., 226., 267., 472., 957., 1078. stb. §-ban). Bizonyos jogi intézményeket (13. § – a büntetés, 18. § – a család, 28. § – a házasság, 37. § – a kérő, 41. § – az eljegyzési gyűrű, 668. § – a közvetítő, 683. § – a kezeskedő, 854. § – a besa stb.) minden bizonnyal nem úgy közölte, ahogy a néptől átvette, hanem különböző jogi művekből értesülve definiálta és írta le őket a művelt ferences pap. A kéziratot a sajtó részére készítő ferences szerzetesek, elsősorban *Gjergj Fishta* (1871–1940) atya, költő, aki a Kanuni előszavát írta, és a kiegészítéseket dolgozta ki, a törvénykönyv több szabályát és következtetéseit hasonlította össze, illetve párhuzamba állította az Exodus, és a Deuteronomium, illetve a római törvények rendelkezéseivel.²⁴ Egyes összehasonlításoknak vagy idézeteknek kevés köze van a Kanuni szövegéhez, s ezeket Zef Skiroi, az olasz fordításnál

¹⁸ *Kanon Leke Dukadinija*. (posthumno djelo) 10. p.

¹⁹ HEKA LÁSZLÓ: *A magyar–horvát államközösség alkotmány- és jogtörténete*. Bába Kiadó, Szeged, 2004. 60–62. p.; HEKA LÁSZLÓ (Ladislav): *Hrvatsko–madjarski povijesni kalendar*. Croatica, Budapest, 2001. 15–16. p.

²⁰ HEKA LÁSZLÓ: *Szerbia állam- és jogtörténete*. Bába Kiadó, Szeged, 2005. 45–49. p.

²¹ A déli szlávoknál a családot *Gjomarkaj*, illetve szlávosan *Domarkaj* „házként” említik.

²² JULIA V. IVANOVA: *Kanun i Lekë Dukagjinit (Sprovë e karakteristikave historike)*. Buletin i Universitetit Shtetëror të Tiranës, Seria Shkencat shoqërore, 2. sz. Tiranë, 1960. 102, 104. p.

²³ *Kanon Leke Dukadinija*. (posthumno djelo) 11. p.

²⁴ Codice di manú, XII. tábla törvénye, antik jogászok és szerzők műveivel is.

kijavította vagy kihagyott egyes megjegyzéseket.²⁵ de például a horvát fordítás mindenben megegyezik az eredetivel. Ebben a tanulmányban a törvényszöveg elemzésénél zömében meghagytam a Kanuniban rögzített összehasonlításokat, mert a balkáni jogrendszerek komparatistikája szempontjából ez különösen fontos mű.²⁶Érdemes elemezni a szokásjogi gyűjtemény polgárjogi és büntetőjogi rendelkezéseit, összehasonlítani a szomszéd nemzetek szabályaival, mert választ kapunk a jogrendszerek fejlődése és egymásra hatásának számos kérdésére. Kiemelendő, hogy a törvényerejű szabályok és azok megszegéséért járó büntetések mellett, a törvénykönyv megszabta az illemszabályokat és a viselkedési normákat is. Ezek tiszteletben tartásáról és végrehajtásáról is maga a pástornép gondoskodott, és azt könyörtelenül meg is tette. A mostoha életkörülmények befolyásolták a szabályok olykor túl nagy szigorát, másrészt viszont kihattak arra is, hogy a közösség azokat betartsa.

A 12 könyvből,²⁷ 24 fejezetből, 159 cikkelyből és 1263 szakaszból álló mű kitér az élet és a jogi szabályozás minden terére, szférájára „a bölcsőtől a koporsóig szabályozta a hegyvidéki albánok (elsősorban az Észak Albániai hegyvidéken, a történelmi Mirdita tartományban, a Dukagjini síkságon (Koszovó) és Shkodra környékén alkalmazták) mindennapi életét”.²⁸ A törvények, jogi struktúrák és bíróságok helyére lépve a *Kanuni i Lekë Dukagjinit* (bármennyire is olykor kegyetlennek tűnik) erkölcsi normákra épülve szabályozta és ma is szabályozza az albánok életét. Az íratlan törvények ma is élnek, ma is „jogerősek” a hegyvidéki albán falvakban, noha az „új idők szelének” megfelelően alkalmazkodtak a gazdasági-társadalmi változásokhoz. Az albán szerzők kiemelik, hogy a Kanuni sohasem kodifikálta a népirtás büntetést, sem a tömeges fegyveres ellenállás szabályait, mert azok a történelem során ismeretlenek voltak a nemzet számára.

A Kanuni hiányosságai ellenére a hegyvidéki balkáni népek szokásjogi kodifikációjának is tekintendő, noha az albánok kifejezetten a sajátjuknak tartják e törvénygyűjteményt. Mint mondtuk a törvények elsősorban az észak albániai hegyvidéki,²⁹ és Scuttari (Shkodër) környéki törzsek szabályait tartalmazza.³⁰ Ezek gyakran keveredtek a montenegrói törzsekkel, ezért a szabályok egy része kétségtelenül szláv eredetű, épp ahogyan az albán szabályok közül több ren-

²⁵ P. STEFANO COST GJECOV: *Codice di Lek Dukagjini ossia diritto consuetudinario delle Montagne d' Albania*. 46. p.

²⁶ DR. MILOŠ MLADENVIĆ: *Zakonik Leke Dukadina*. Prilog postavljanju problema uporedne istorije balkanskih prava. Belgrad, 1938. 3. p.

²⁷ A horvát fordítás, mely az eredeti szövegre hivatkozik 12 könyvből, 24 fejezetből, 159 cikkelyből és 1263 paragrafusból áll. Schütz István viszont 23 könyvet, 24 fejezetet, 189 cikkelyt és 1263 bekezdést említ. Lásd SCHÜTZ ISTVÁN: i. m. 188. p.

²⁸ SCHÜTZ ISTVÁN: i. m. 185–186. p.

²⁹ Ezt a területet gyakran Montenegróval együtt – *Brda* (hegyek) név alatt említik a montenegrói okiratok is (Crna Gora i Brda).

³⁰ DR. SYRJA PUPOVCI: *Gradanskopravni odnosi u Zakoniku Leke Dukadinija*. Zajednica naučnih ustanova Kosova i Metohije. Studije. Knjiga 5. Priština, 1968. 8. p.

delkezés vitathatatlanul alkalmazásra került a montenegrói és a szerb hegyvidéki törzseknél is. Az albán kérdés kiváló magyar szakértője, Schütz István kiemeli, hogy az albán szokásjogi szabályok egyik fő alapelve az emberek (férfiak) teljes egyenlősége a törvény előtt.³¹ A „Kánon” a törvénytörvény mellett tartalmaz egyes – az évszázadok során kikristályosodott – bölcsességeket, közmondásokat, melyek híven tükrözik az ottani nép értékrendjét. A bölcsességek rövidke, és egyértelműen utalnak arra, hogy a bőbeszédűeket nehezen túrték el a közösségükben. A vendégszeretetre, amely az egyik legnagyobb erény volt, utalnak a 602. § (*Az albán ember háza az Istené, és a vendége*),³² és a 608. § (*A vendégnek tisztelet jár kenyérral és sóval, illetve szívvel*).³³ Az általános bölcsességek közül érdemes megemlíteni az 520. §-ban rögzítettet: *A nyelv húsból van és mindent darál*,³⁴ vagy az 594. §-ban említett *A saját mérlegén mindenkinek négyszáz derhem a súlya*.³⁵

Elfogadott ma már az a tény mely szerint a *Lek Dukagjini Törvénykönyve* nem az egyetlen ilyen szokásjogi törvénykönyv, azonban a többi hasonló szokásjoggal szemben ez a törvény elasztikusabb volt, könnyebben alkalmazkodott az új időkhoz és megmaradt még *Szkanderbég kanonjával* szemben is. A Kasztriota György nemzeti hős nevével fémjelzett törvény létezéséről a német albánológus J. G. Hahn (1811–1869)³⁶ a 19. században számolt be, majd 1949-ben a tiranai Nemzeti Intézet néprajzi osztálya kutatásba kezdett Közép Albánia területén, hogy kiderítse a törvény igazságtartalmát. 1961-ben a törvény egyes rendelkezéseit *Kahreman Ulqini közölte*, aki megjegyezte, hogy a nép nem e néven ismeri, hanem mint Szkanderbég törvényeit (*Ligjet e Skanderbegut*), de annak szabályzatai annyira egybenőttek az állami törvényekkel, hogy „nincs közöttük nagyobb különbség”.³⁷ A 135 rendeletből álló szabályzat a hodzsza (pap), a család, a házasság, házfelosztás, örökség, szolga, vagyon, eskü, vendég, gyilkosság és a romák kérdésére tér ki.³⁸ Schütz István megemlíti, hogy *Arbria törvénykönyve* néven is emlegetik, mivel a 11–12. századi első albán független állam területén (Közép-Albániában, Dibra, Martanesh, Kurbin, valamint Szkanderbég székhelyén, Kruja városban) volt érvényben. Ezt az anyagot, Le Jubani, katolikus pap gyűjtötte össze a kurbini hegyvidéken, s a kéziratot 1966-ban kiadásra adta a tiranai Néprajzi Intézetnek. Azonban 1967-ben a gyűjtőszerkesztőt „a vallással felszámoló” Enver Hoxa letartóztatta, majd koncepció perben elítéltette, így az csak a kommunista vezér halála után került szabadlábra 1986-ban. Végre 1992-ben került elő a kézirat, melyet az albán katolikus egy-

³¹ SCHÜTZ ISTVÁN: i. m. 186. p.

³² *Shpija e Shqyptarit asht e Zotit e e mikut.*

³³ *Mikut do t' i bahet nderë: Bukë e krypë e zemër.*

³⁴ *Giuha asht tulit e gjithshka bluen.*

³⁵ *Në kandar të vet se i cili peshon katërqind derhem.*

³⁶ Lásd J. G. HAHN: *Albanesischen Studien*. Helf II. Jena – Wien, 1853–1854.

³⁷ KAHREMAN ULQINI: *Gjurmime etnografike në trojet e Skanderbegut*. Buletin i Universitetit Shtetëror të Tiranës. Seria Shkencat shoqërore. 2. sz. 1961. 175–186. p.

³⁸ *Kanon Leke Dukadinja*. (posthumno djelo) 13. p.

ház jóvoltából 1993-ban kiadtak, s az lényegében megegyezik az előbbi törvénykönyvvel, ám Szkender-bég halála után a törvénytudók ezt még a *saria* (*seriyat*)³⁹ törvényével egészítették ki.⁴⁰

Lek Dukagjini törvénykönyve tehát túlnötte Skanderbég (Szkender-bég) törvényét is. A történelem során több Lek Dukagjini nevű személy élt, a legtöbb kutató mégis III. Lek Dukagjini (1410-1481) nevéhez köti a szokásjogot⁴¹, de például a koszovói S. Pupovci szerint „ezek a nézetek a néphagyományra hagyatkoznak, mert nincsen történelmi bizonyíték arra, hogy Lek Dukagjin kiadta ezt a törvényt, vagy kodifikálta a szokásjogot.”⁴² Thalloczy is vitatja, hogy a Kanun egy személytől származott volna, inkább azt egy több évszázados fejlődés során kialakult szokásjognak tekinti.⁴³ A délszláv szerzők ez utóbbi nézetet vallják, és a Kanunt „íratlan népi szokásjognak vélik, amelyet Lek Dukagjiniről neveztek el, mert az kitűnt a török elleni harcokban. Azonban a Kanun tartalmaz olyan rendelkezéseket is, melyek Lek Dukagjini élete előtt, illetve után keletkeztek.”⁴⁴

Egyes szerb szerzők szerint nem csak a Kanun, hanem az egész albán szokásjog nem más, mint „Dusán cár törvénykönyvének a maradványa”.⁴⁵ Valóban, ha összehasonlítjuk a középkori szerb cár törvénykönyvét az albán szokásjogi gyűjteménnyel, láthatjuk a hasonlóságokat. Habár a bizánci jogra épült szerb jog hatása kétségtelenül érződik Lek Dukagjini Kanunjában is, a hasonlóságok nagyobb része valószínűleg később keletkezett. A Balkán-félsziget e részén Bizánc uralmát a Török Birodalom követte, és a patriarchális közösség ismét visszanyúlt az egykori szabályozásokhoz. Ahogyan hajdanán a bizánciak, később a törökök ellen harcoltak – gyakran együtt – a szomszéd albánok, bolgárok, macedónok, montenegróiak és a szerbek is. Így kétségtelenül elsajátították egymás szokásait is. *Eqrem Cabej* szerint is az egymásra utaltság eredményezte, hogy az albán szokásokban megkülönböztethetjük: az indoeurópai, az ógörög, a római, a balkán és az oszmán elemeket, azonban kétségtelen, hogy minden befolyás beépült az albán törzsi szokásjogba.

³⁹ *Saria, sariat (shari'a)* = (arab) „törvény”, vallási jogrend, a Korán előírásai mellett az összegyűjtött és leírt hagyomány is fontos szerepet kap benne. Meghatározza a muszlimok vallási, politikai, társadalmi és magánéletét egyaránt.

⁴⁰ SCHÜTZ ISTVÁN: i. m. 187. p.

⁴¹ M. E. DURHAM: *Some Tribal Origins laws and Customs of the Balkans*. George Allen and Unwid LTD, London, 1928, 65–66. p., HYACINTHE HECQUARD: *Historie et description de la haute Albanie ou Guëgarie*. Paris. 1858, 218. p. A. DEGRAND: *Souvenirs de la Haute – Albanie*. Paris, 1901, 151. p., S. VILLARI: *Le consuetudini giuridiche dell' Albania (Il Kanun di lek Dukagjin)*, Roma, 1940, 14. p-től. M. HASLUCK: *The Unwritten Law in Albania* (Edited by J. H. Hutton). Cambridge, 1954, 13. p.

⁴² S. PUPOVCI i. m. 35–36. p. Lásd még *Kanon Leke Dukadinija*. (posthumno djelo) 14. p

⁴³ DR. LUDWIG THALLOCY: *Kanuni i Lekës*. Illyrisch-albanische forschunmgen. I. München und Leipzig, 1916, 197. p.

⁴⁴ S. PUPOVCI: i. m. 38. p.

⁴⁵ TOMO P. ORAOVAC: *Arbanaško pitanje i srpsko pravo*. Belgrád, 1913, 22. p.

Emile Durham, aki az albánok és montenegróiak (jog)szokásainak egyik legjobb ismerője volt, azt írta, hogy „a hodzsák vagy a papok intelmeit, ha elmentésesek voltak Lek törvényével, a nép nem követte”.⁴⁶ Minden intézmény és büntetés Lek nevéhez fűződött a népben, hiszen az ő Kanunját a „*törvények törvényének*” tartották számon, és ma is annak tartják az albánok. Ha az egyszerű emberek mondják „*Ashtu e la Leka*” (Így maradt Lektől), ezzel jelzik, hogy valami igazságosan dőlt el.

Észak Albániában és Koszovón a *Kanuni i Lekë Dukagjinit* nevet viseli a törvény, vagy rövidebb változatban a *Kanuni i Lekës* (Lek kánonja), illetve *Kanuni i Maleve* (Hegyi kanon). A nép jogi értelemben használja még a *Rruka* vagy *Udha* (út – jogi értelelem szerint) valamint a *Prehën i burrave* (jó emberek bírósága) kifejezéseket is.

Ami magát a kanuni (az albán kanu szó határozatlan alakja) elnevezést illeti, az ógörög kanon (törvény, szabály) szóból származik, amely latinul canon változatban általában a jogszabály, a rendelkezés értelmet kapta. Nem tudni, hogy a görög, vagy a török nyelvből vették-e át az albánok ezt a kifejezést, melyet a török a bizánci jogi terminológiából sajátított el. Az albánoknál a kanuni szó az íratlan polgárjogi és büntetőjogi törvények, szokásjogi szabályok gyűjteményét jelenti, melyek az egyik generációról a következőre szállnak. A kanuni szó helyet a *doke* (szokások) kifejezést alkalmazzák ugyanabban a jelentésben, mint amit a kanuni alatt kell érteni. Ez a fogalom a *më duket mirë* (jónak látszik) fogalomból keletkezett.

A törvénykönyv első könyve (polgárjogi rész) az *egyházi és papi kérdésekkel* foglalkozik, a második a *családdal*, a harmadik a *házassággal*, a lakodalommal, a vőlegény és menyasszony, valamint a szülők jogaival és kötelességeivel. A negyedik könyv a *vagyommal* („ház, állatok és vagyon”), az ötödik a *munkával* (kovácsműhely, malom, öntözés, vadászat, halászat, kereskedelem,) a hatodik pedig a *kölcsönzéssel, ígérettel és ajándékozással* kapcsolatos kérdéseket szabályozza. A hetedik könyv az *adott szóra* tér ki, a nyolcadik a *becsületről* szól, a kilencedik pedig a *kártérítésről*. Következik a *bűncselekmények megtorlásáról*, majd az *ítélkezési rendelkezéseket* tartalmazó könyv. A Kanuni utolsó könyve a *mentésségre*, valamint a *kivételekre* tér ki.

Habár nehéz megkülönböztetni a törvénykönyv polgárjogi rendelkezéseit a büntetőjogiaktól, mivel azok gyakran összefonódnak, mégis igyekeztem különbséget tenni köztük, és a büntetőjogi részben általában a „vérrel” járó bűncselekményeket vázoltam le.

A. A polgárjogi szabályok

A hegyvidéki pásztornép (albán, szerb, montenegrói, hercegovinai, macedón, bolgár) olyan társadalmat képezett, amelynek alapját néhány nemzedék együtt-

⁴⁶ M. E. DURHAM: *Some Tribal Origins laws and Customs of the Balkans*. George Allen and Unwid LTD, London, 1928, 65. p.

éléséből kialakuló, gyakorlatilag önellátó nagycsalád alkotott, „amelynek támasza a vérségi köteléket jelentő nemzetség, illetve a több nemzetséget magába ölelő zászlósközösség (flamur) volt.”⁴⁷ Jellemzője ennek a társadalomnak, hogy maga volt kénytelen előteremteni létszükségeit, és egyben megoldani problémáit is, mivel állami szervezet, igazságszolgáltatás, közigazgatás nem igazán működött ezekben az elszigetelt hegyekben. A tét a fennmaradás volt, e harcban a saját törvények, hagyományok, erkölcsi normák betartása kikerülhetetlen elemnek bizonyult, ami igényelte a büntetések szigorát és általában a megfelelőbbezhetetlenségét. A szerény körülmények okozták, hogy a törvénykönyv a közösség érdekét az egyéni érdek fölé emeli, vagy hogy előbb a közösség kárát kell megelőzni, s csak azután az egyénét. A „protekcíót” nem ismeri az albán szokásjog, mindenkinek egyenlő feltételek mellett joga van a szolgáltatásokra. A normák előírják, hogy a rokonoknak, illetve a gazdagoknak nincs előnyük a malomban és a kovácsműhelyben, ott csakis az érkezési rend a mérvadó.

A szokásjogi gyűjtemény tárgyalása elején fontosnak tartom megjegyezni, hogy az albánoknál kiemelkedő jelentősége a becsületnek és a vendégszeretetnek. A becsület megvédése gyakran vérbosszúval történik, ezért minden férfi fölfegyverzett, a házközösség főnöke köteles azzal törődni, hogy a felnőtté vált (15 éves korban) „gyerekek” időben megkapják a nekik járó fegyvert. A Kanuni a 484. §-ban részletezi az albánok legfontosabb „árucikkeinek” árát, amelyekből lehet következtetni, hogy milyen értékek vezényelték a hegyvidék lakóit. A legnagyobb értéket az öszvér (1000–1500 garas az ára), illetve az ezüsstel díszített pisztoly (az ára 1000 garas) képezték, valamint az igavonó ló (590 garas). A ház vagy a háztáj, az egygolyós puska, a rézből készített kazán, egy 100 garas jövedelmet adó földterület, és a hízó disznó értéke 500–500 garas, az igavonó ökör értéke 400, a tehén, illetve szamár ára pedig 300–300, míg a bikáé 200 garas volt.

a) Az egyház és a papok jogállása

A *Kanuni i Lekë Dukagjinit* nevű törvény az egyházra vonatkozó szabályokkal kezdődik. Nem véletlenül, hiszen a gyűjtő maga is pap volt, tehát a katolikus egyház lelkipásztora. Az egyház kiváltságokkal rendelkezik (ez a dzsámira is vonatkozik), azokat Gjecovi szorgalmasan összegyűjtötte és közölte. A birtokai sérthetetlenek, azokkal szabadon rendelkezhetett, sérthetetlenek az egyházban szolgáló személyek is. A papok például nem tartoznak (ritka kivételektől eltérve) az eskü alá. (10. § 5.). Pedig az eskü (*be ja*) az albán szokásjog egyik fontos intézménye volt. Ha valaki gyanakodott a másakra, hogy valamit vétett ellene, akkor követelhetette tőle az esküt, vagy néhány személyt („öreget”)⁴⁸ jelölt ki, akik megesküdtek, hogy a gyanúsított nem bűnös, és ez esetben minden gyanakvás leszállt a vádlottról. Ha a plébánosnak mégis esküdnie kellett, nem volt szüksé-

⁴⁷ SCHÜTZ ISTVÁN: i. m. 188. p

⁴⁸ Maximum 24 „öreget” lehetett kijelölni erre a feladatra.

ges hozzáérnie a Szentíráshoz, hanem megelégedtek azzal, ha az esküt a Szentírás előtt mondta el.⁴⁹ A Kanuni szabályai nem vonatkoztak az egyházra, hanem a fölött csak az egyházfő állt, az egyháznak nem voltak semmilyen kötelességei sem a társadalmi szférát illetően (kivéve az általa okozott kár visszatérítése), sem katonai szolgálattal nem tartozott (3. § 4.). Az egyház és a falu (település, közösség) közötti vitában a püspök (egyházfő) döntött és határozatát mindkét fél szó nélkül elfogadta (3. § 2.). Az egyház megsértéséért (veszekedés, káromkodás, fenyegetés esetében, vagy ha az egyház-templom területén megvertek vagy megöltek valakit) pénzbüntetés járt, melyet a falu szedett be, mivel az egyháznak nincs „*se kardja, se kötele*” (4. § 2.). Az egyház nem tartozott vérbosszúval akkor sem, ha gyilkosság vagy verekedés történt a területén, mert neki senki sem vendég.⁵⁰ Azonban, ha valaki hozzá menekült, és a védnökségét kérte, akkor az ilyen személy az egyház vendége lett. Ha valaki a védnökség ellenére elkövetett valamit ellene, akkor a falut elégtételre kötelezték, hogy visszanyerje a becsületét (4. § 4.).⁵¹ Ha valaki pletykát terjesztett a plébánosról, káromolta, fenyegette, vagy megverte, akkor a plébános becsületét a falunak kellett visszaszereznie. Ha valaki megölte a plébánost, a gyilkost a falu, a *barjak*⁵² és a meggyilkolt háza (10. § 1, 2.) is üldözte. Amikor a gyilkost megölte a közösség, akkor már a plébános házából senkinek nem lehetett kezét emelni a vérontó ház egyetlen tagjára sem, mert ellenkező esetben „*hazaküldi a gyilkosságot*” (10. § 3.). Ha a plébános megölte valakit, ő nem esett vérbosszú alá, és sem a plébános, sem az egyház nem volt köteles pénzbüntetésre (bírságra), a vérbosszú pedig a plébános házán maradt (10. § 4.). A pap megfenyegethetett vagy megüthetett valakit, ennek ellenére nem szégyenítette meg a megvert személyt, és nem minősült bűnösnek a kanon előtt (10. § 10.).⁵³

Ahogy az egyház és a papok védettek, úgy ez a védelem kijárt mindazon személyeknek, akik az egyház nevében teljesítettek szolgálatot (11, 12. §). Az egyházi kérdésekhez kapcsolódik a temető is. Az egyik törzs vagy testvérség temetőjében nem lehetett eltemetni a másik törzs vagy testvérség halottait. Ha ez megtörténik a temetővel rendelkező törzs vagy testvérség hozzájárulása nélkül, akkor a Kanuni előírja, hogy a meghalt személyt ki kell venni a másik temetőjéből (5. § 1.). Ha a településen új háztartás telepedett le, amelynek nem

⁴⁹ *Flamini diali non licebat jurare... sacerdotem Vestalem et Flaminem Dialem in omni mea iurisdictione jurare non cogam.* – Gellius. Noct. Atti. X. 15. Lásd *Kanon Leke Dukadinija*. (posthumno djelo) 23. p.

⁵⁰ Hozzá hasonlóan sem a malomnak, sem az éjszakai szállásnak, illetve a kovácsműhelynek nincsen vendége. (315. §).

⁵¹ *Vinctum, si aedes ejus (Dialis Flaminis) introierit, solvit necessum est.* – Gellius, b. 10. c. 15). Lásd *Kanon Leke Dukadinija*. (posthumno djelo) 20. p.

⁵² *Barjak* (zászlósköztség) a török bajrak (zászló, lobogó) szóból keletkezett, de hajdanán katonai egységet jelentett, Észak Albániában pedig a törzsi berendezkedésű közigazgatási egységet.

⁵³ *Ceterum neque animadvertere, neque vincere, ne verberare quidem nisi Sacerdotibus premissum: non quasi in poenam, nec ducis jussu, sed velut Deo imperante quem adesse bellantibus credunt.* – C. Tacit: Germania VII.). Lásd *Kanon Leke Dukadinija*. (posthumno djelo) 23. p.

volt testvérsége se törzse, a faluközösség hozzájárulása után, kijelölték neki a temetkezési helyet és előírták, hogy évente az egyháznak egy bizonyos összeget fizessen bérletért, vagy más szándékért az oltárnak (5. § 2.). Aki veszekedett, káromkodott, fenyegetőzött, vagy megölt, illetve megvert valakit a temetőben, pénzbüntetést fizetett, mintha az egyház területén történt volna az eset (5. § 3.).

Már megemlítettük, hogy Gjecovi atya vélhetően maga fogalmazta a büntetésre vonatkozó részt. A büntetés alatt értendő minden szankció, amely a törvényes hatalom részéről kimondandó a büntett miatt az elkövető számára (13. § – „A büntetés értelme”). Az egyház elleni büntetést a büntetést csak a *barjaktár* (a barjak vezetője) az előljárókkal, vagy esetleg az egyházfővel együtt mondhatta ki (14. §). Az egyház megsértéséért a büntetést az előljáró és a nép mondják ki (15. §). Az egyház elleni bűncselekményért a következő büntetések szabhatók ki (16. §):

- a) halálbüntetés;
- b) elüldözés a barjaktól, a családjával együtt;
- c) a házának felgyújtása;
- d) a föld parlagon való hagyása, vagy a gyümölcsfáinak kivágása;
- e) az állatok elkobzása;⁵⁴
- f) pénzbüntetés.

A pénzbüntetés bármivel fizethető volt. Így lehetett adni egy oka⁵⁵ búzát egy garasért, egy oka pálinkát öt garasért és egy húzó ökröt 400 garasért. Ezek az „árak” a Mirditë törzs által használt szabályzatból származnak.

A 17. § írja elő a büntetéseket. Az 1. pont szerint, aki betör a templomba, azt meggyújtják, megsütik, a háztartásbeliével együtt elüldözik a barjaktól. A bűnös gyilkost a barjak kivégzi, és az megbosszulatlan marad, azaz az ő halálát senki nem bosszulhatja meg.

Aki ellopja a másiktól a marhát és elbújtatja az egyházba, a plébános tudta nélkül, 1000 garas pénzbírsággal tartozik az egyháznak a megvont becsület miatt, valamint köteles v 100 kost és egy ökröt adni a barjagnak, a marhát pedig vissza kell adnia a tulajdonosának (17. § 2.).

Aki a nép előtt káromolja vagy rágalmozza a papot, 100 garas bírságot fizet az egyháznak, valamint 100 kost és 1 ökröt a barjagnak (17. § 5.).⁵⁶ Aki megfélemteti vagy megijeszti a papot, 10 kos bírságot fizet (17. § 6.), aki pedig becsületsértést követ el rágalmozva a papot, annak felgyújtják a házát és 100 kos

⁵⁴ *Si adorat furto quod nec manifestum escit, nec manifesti furti poena per legem XII. Tabularum dupli irrogatur.* (Tabula VII. – Festus, V. nec Gajus, III. 190. §). „*Olim apud Romanos fures condemnabantur in duplum...*” Ch. Cato, apud Cic. Lib. 3. de offic.). Lásd *Kanon Leke Dukadinija*. (posthumno djelo) 26. p.

⁵⁵ Oka – régi súlymérték. 1408 gramm.

⁵⁶ *Se un' uomo della classe bassa si compiace nel molestare Bramini, ili re lo punisca con vari castighi corporali, atti ad ispirare il terore.* – Manaca Dhermassastre. Codice di Manu Leggi civili e criminali Nr. 248. – Cantu, Documentali. Lásd *Kanon Leke Dukadinija*. (posthumno djelo), 26. p.

bírságot fizet a barjaknak (17. § 7.). Ha valaki megveri a plébánost, ellöki vagy leköpi, azt elevenen megégetik, majd a településen kívüli területre vetik a holttestét, a földjét pedig néhány évig nem művelik, azaz parlagon hagyják (17. § 8.). A legsúlyosabb egyház elleni bűncselekmény a plébános meggyilkolása. Az ilyen gonosztevőt a barjak kivégzi (lelövi) és azt nem bosszulhatják meg a család tagjai. E mellett felgyújtják a házat, a földje parlagon marad, a gyümölcsfáit, szőlőtőkéjét és kertjeit kivágják és elpusztítják. A földje és a vagyon, illetve ingóságai az egyházra szállnak, de a testvérsége pénzzel kivásárolhatja (17. § 9.). Büntetendő az egyházi szolgák bántalmazása vagy meggyilkolása is. Ez utóbbi esetben a tettesnek – ha a faluban él, akkor – felgyújtják a házat, és 100 kost és egy ökröt fizetet bírságként (17. § 11.).

b) A család

A családot a 19. századi patriarchális balkáni társadalomban gyakran alkották a szülők, családosi fiaikkal, azok feleségeivel és gyermekeikkel és még hajdon lányakkal együtt élve egy közös otthonban és közös gazdaságban dolgozva. A déli szlávoknál az ilyen házközösséget „*zadruga*”-nak nevezték. A hegyvidéki montenegrói és albán családok még ennél is kiterjedtebb, több generációs nagycsaládot alkottak, amelybe a vér- és távolabbi rokonok is beletartoztak. Az apának kötelessége volt elsőszülött fiát segíteni a házépítésben (többnyire a családi ház mellett vagy a közelében), általában csak a legfiatalabb fiú tartozott otthon maradni a szülőkkel. Ő örökölte a családi házat, és gondozni kellett az idős szülőket. A déli szlávoktól és az albánoktól eltérően Görögország bizonyos családi individualizmust hozott létre, hiszen ott a fiatal házaspár az esküvő után saját házába költözött, amely rendszerint a menyasszony hozománya volt.⁵⁷

A *Kamuni i Lekë Dukagjinit* második könyve a családról szól. A definíció szerint a család egy háztető alatt élő személyek közössége, melynek célja a házasságon keresztüli szaporodás, a gyermekek nevelése testi, szellemi és szexuális fejlődése során (18. §). A törvénykönyv ugyan egyenjogúságot biztosít, de csak a társadalom (felnőtt) férfi tagjai számára. Ugyanakkor erősen megkülönbözteti a férfiakat és a nőket azok jogaikban (a nőknek viszonylag csekély számú jogot biztosít a szokásjog) és kötelességeikben. Mint a szomszédos hegyvidéki népeknél, így az albánoknál is a nő elsősorban feleség és anya, illetve munkaerő. Az „ideális” nő nagytermetű, erős hölgy volt, aki szülte a gyermekeket, és cipelte a vizet, bármilyen terhet, szükség esetén pedig fegyvert is képes volt rántani. A déli szlávoknál (szerbek, bolgárok, macedónok, montenegróiak, bosnyákok) a lány szorgalma, engedelmissége és vagyoni helyzete is jelentősen befolyásolta a menyasszony kiválasztását, mely szinte kizárólag a szülőkre tartozott.

⁵⁷ K. POPOVA, P. VODENICAROV, S. DIMITROVA: *Nők, férfiak a múltban. 19. és 20. század.* Nemzetközi Balkanisztikai Tanulmányok Szemináriuma. Dél-nyugati Egyetem, Blagoevgrad, 2002, 9–10. p.

Az itt felvázolt nagycsalád nagyban hasonlított a horvátországi és magyarországi Katonai határvidéki házközösségeire.⁵⁸ Háztartást (házközösséget) alkották a házbeliek, akik szaporodásuk révén testvérségre oszlottak, ezekből lettek a nemzetségek, azokból a törzsek, a törzsekből a barjak, ez utóbbiak (a barjakok) együtt alkották a nemzetet. A nemzetnek azonos a hazája, a vére, nyelve és szokásai (19. §). A ház irányítása a háztető alatt élők legidősebb férfi tagját illette meg, vagy a legidősebb testvért. Ha ezeknek nem volt megfelelő tulajdonsága erre a feladatra, akkor a házbeliek gyűlésén megválasztották a tagok közül a házigazdát, aki a legokosabb, legbölcsebb, illetve leginkább törődő családtag volt, és lehetett akár nőtlen is. A házigazda jogai a következők:

1. a saját házában a főhelyen ülhet, akkor is, ha a házban idősebbek is vannak nála;
2. saját fegyvereket tarthat, ha azok akár 500 garast is érnek, nyerges lova, saját ágyneműje és takarója lehet, külön kávézós területe, és ezeket a tárgyakat a kánon nem veszi igénybe az osztozkodásnál;
3. a házszemélyek jövedelmére, bérleményekre és ajándékokra;
4. vásárolhatott, eladhatott, cserélhetett földeket, legelőket, erdőket, marhákat stb.;
5. bérbe adhatott vagy bérelhetett, kezes lehetett;
6. házakat, kunyhókat, istállókat javíthatott;
7. munkára küldhette a ház tagjait;
8. bér munkára, vagy ingyen munkára küldhette a háztartásbelieket;
9. bort vagy pálinkát vásárolhatott, árulhatott, kölcsönbe adhatott;
10. megbüntethette a háztartásbelieket, ha nem haladt a ház fejlődése (20. §).⁵⁹
11. ha valamelyik háztag kezességet vállalt a fegyverénél nagyobb értékre, vagy a családfő hozzájárulása nélkül eladott, megvett, vagy elcserélt valamit, a családfő megvonhatta a felelősséget, és ekkor az ügylet megszünt.

A családfő (a ház feje) köteles volt gondoskodni a ház tagjairól, azok öltözködéséről és ellátásáról, valamint arról, hogy azok ne okozzanak kárt, felügyelte a mezőgazdasági munkákat és az állatok tenyésztését, ügyelt a ház fenntartására és fejlődésére, igazságosnak kellett lennie minden háztaggal szemben, a felnőtté vált fiúknak fegyvert vásárolt (21. §).

A nagycsaládokban a nők nem voltak egyenjogúak a férfiakkal. Boszniában – török szokás szerint – az asszony nem jelenhetett meg egyedül a bíróság előtt,

⁵⁸ Erről bővebben lásd HEKA LÁSZLÓ: *Horvát alkotmány- és jogtörténet I. rész (1848-ig)*. JATEPress, Szeged, 2000, 178–188. p.

⁵⁹ A kiszabható büntetések a következők voltak: a) ételtől való megvonás; b) a bűnös fegyverének lecsatoltatása a válláról vagy övéről egy vagy két hétre; c) összekötözés, vagy házba zárás; d) a szót nem fogadó kizárása a családból, a részének kifizetésével (ha veszély, vagy szegény fenyegeti a házat).

hanem ki kellett jelölnie egy férfit, aki képviselte. Férfiak közötti beszélgetésben nem volt illő a másik férfi feleségének vagy lányának hogylétéről érdeklődni. Nem volt illendő a feleség nevét sem kimondani, ezért ha egy férfi beszélt róla, akkor úgy utalt rá, hogy: „az enyém”. Az asszonyoknak nem illett egyedül kíséret nélkül járni az utcán. Ami a keresztény lányokat illeti – az oszmán fennhatóság alatti területeken – azok hetente egyszer mentek templomba a vasárnapi misére.⁶⁰ A boszniaiak számára a női szépség ideálja más volt, mint a mai. Ugyanis a kövér lány számított szépnek.⁶¹

A nők helyzete azonban nem nevezhető állandónak a patriarchális családon belül, hanem az asszony lassan „az utolsóból az első lett”. A legelnyomottabb helyzetben a még gyermektelen fiatal feleség volt, hiszen neki mindenkinek engedelmeskednie kellett a házban és a legtöbbet dolgozni. Amint megszületett a gyermeke máris megszerzett bizonyos jogokat, nagyanya korára egyfajta matriarchátust is létrehozhatott. Egyes öregasszonyok pipázhattak. Albániában például lovagolhattak is.

A gazdaasszony (a ház asszonya), az albánoknál, éppúgy, mint a szomszéd délszláv népeknél (még a horvát bunyevácoknál is) széles jogokkal rendelkezett. Őt, mint a ház fejének a feleségét megillette minden házban élő nő fölött a fensőbbség. A ház asszonya jogosult volt:

1. rendelkezni minden házban tartott tárgy felett;
2. kölcsönbe adhatott és kérhetett búzát, kenyeret, sót, túrót, vagy vaját;
3. parancsot adhatott a ház nőinek, hogy vizet, fát hordjanak, elvigyék a mezőn dolgozó munkásoknak az ebédet, öntözzenek, szemetet gyűjtsenek, arassanak, kapáljanak, vagy gyomláljanak (22. §).

A *mater familias* kötelességeit is taxatív felsorolja a *Kanuni i Lekë Dukagjinit* (23. § 1–5.). Alá tartozott, hogy ebédet és vacsorát készítsen, főzzön, asztalt terítsen és ossza az ételt, ügyelt, hogy a tejtermékek ne menjenek tönkre, a házigazda hozzájárulása nélkül semmit nem adhatott el, nem vásárolhatott, vagy cserélhetett el. A háztartásbeliek és a gyerekek közötti vitában igazságosnak kellett lennie. Amíg a házban élő nők dolgoztak, a ház asszonya vigyázott a házban élők gyermekeire. A kiváltságai közé tartozott az is, hogy nem gyúrta a tésztát, nem hordta a vizet, a fát, a szemetet, nem öntözött, aratott, kapált, és nem gyomlált.

A törvénykönyv megkülönbözteti a házközösségben élők körében a háztartásbelieket, vagyis a felnőtt férfiakat, a többi családtagtól. A háztartásbeliek jogosultak voltak saját fegyverre, amelyet ugyan eladhattak, zálogba adhattak, elcserélhettek, de újabb fegyvert nem kérhettek a háztól. A felnőtt férfi tagok leválthatták a ház fejét, ha az nem ténykedett a ház javára, vagy ha elszegényesedés felé vezette a családot. Leválthatták a ház asszonyát is, ha az meglopta őket, vagy titokban valamit eladott (akár csak egy tojásról is lehetett szó), illet-

⁶⁰ K. POPOVA, P. VODENICAROV, S. DIMITROVA: i. m. 13. p.

⁶¹ Uo. 14. p.

ve. ha a családi vitában a saját gyerekeinek az oldalára húzott a másik gyerekekkel szemben.

A felnőtt férfi családtagok kötelessége volt, hogy teljesítsék a házigazda utasításait, és azt tegyék, amit elrendelt, katonaságba annak a férfinak kellett mennie, akit a családfő kijelölt. Kezességet csakis a ház fejének hozzájárulásával vállalhattak, kivéve addig az értékig, amely fedezi a fegyverük (mert az a magántulajdonuk) árát (24. § és 25. §).

A nőket illetően például a 25. § 8. pontja előírja: *„A nők kötelesek végezni a házimunkájukat, és ha szabad idejük marad, akkor a kézimunkájukkal foglalkozhatnak”*.

A család, vagy ahogyan a törvénytörvény említi a „ház” szavazatra volt jogosult a falu gyülekezetén, valamint részesülhetett a falu bírságaiból, bárkit védnökség alá vehetett, vezethette fáklyával és fejszével a falubelieket, a törzsbeli lakos elleni büntettné a végrehajtását. ha az ítélet a ház meggyújtása volt. A 26. § 7. pont ugyanis előírja, hogy, ha a ház súlyos bűnbe esik, amelyért az ingatlan felgyújtása a szankció, akkor a létesítményt nem semmisíthették meg sem a falu, sem a barjak, ha ebben nem maga a bűnös vezette őket.

A ház nevében a család által okozott minden kárért a ház feje felelt. Ő maga vett részt a falu gyűlésén, teljesítette a kötelezettségeket, minden gyilkosság után kifizette az ezért járó pénzbüntetést a „Gjomarkaj háznak”.

c) A házasság

A család, testvériség, nemzetség, törzs fennmaradása szempontjából a házasságnak óriási jelentősége volt. Ebben a térségben minden családban a férj korlátlan hatalommal rendelkezett a vagyon és a családtagok fölött. Hatalma abból származott, hogy ő kezelte a családi vagyont, s minden erőfeszítése arra irányult, hogy a család gazdasági és társadalmi helyzetét javítsa és növelje vagyonát és munkaerejét. A muszlim vallású albánoknál a többnejűség is előfordulhatott (a *sária* jog szerint), ha a feleség meddő volt, vagy csak lányokat szült. Ekkor a családfő engedélyezhette, hogy a fia második vagy akár harmadik feleséget válasszon magának. Voltak esetek, hogy a rokonsági kapcsolatok létesítése érdekében a szülők még a gyermek megszületése előtt megegyeznek abban, hogy ha különböző nemű gyermekeik lesznek, akkor azokat összeházasítják. A frigyre igen fiatalon vállalkoztak, főleg a lányok, s ez nem csak a középkorra, vagy a 19. századra vonatkozik. Romániában például az 1920-as években egy lány általában 15 éves korában ment férjhez, a jómódú városi családokban pedig 18 éves korában. 30 évesen az emberek „öregnek” számítottak, hiszen Magyarországon a férfiak átlag életkora 36,6 év, a nők pedig 38,2 1900-ban.⁶²

A Kanuni harmadik könyve kimondja, hogy a házasságba lépéssel egy munkaképes taggal bővül a család, majd a gyermek nemzése következik. (28.§).

⁶² Uo. 10. p.

A törvénykönyv megkülönbözteti a törvényes házasságot (melyet a hit és a Kanuni is megenged), attól az esettől, amikor nem történt meg az esküvő, illetve, ha nő- vagy leányrablás fordult elő, és végül a próba házasságot. Az első esetet kivéve a többi ellenzi a szokásjogi gyűjtemény. (29.§). A házasságról a szülők gondoskodnak, illetve a leány esetében, ha nem élnek a szülei, akkor testvérei, vagy rokonai. A leánynak erre nincs joga (a fiúnak sem, amíg éltek a szülei), éppúgy, ahogy nem választhatja ki magának a férjet, hanem ahhoz kell hozzámenni, akivel eljegyzik,⁶³ nem szólhat bele sem a leánykérésbe, sem az eljegyzésbe. A fiúnak vele szemben jogában áll megválasztani a leánykérőt, és beleszólni az eljegyzésébe. Azonban sem a fiú, sem a lány nem jogosultak az esküvői gyűrűre, a ruhára, a lábbelire (30; 31.§).

A férj köteles volt törődni feleségének a ruhájáról és lábbeliről, illetve minderről, ami az élethez szükséges, valamint védeni a becsületét, és nem engedni, hogy bármelyik szükségletére is panaszkodjon (32. §). A törvény a feleség számára csak egy jogot biztosított: a férjétől követelhetette a fenntartást, a ruházatot és a lábbelit (34. §). Viszont számos kötelességgel terhelte meg. A feleség köteles volt: őrizni a férjének becsületét, őszintén szolgálni őt, alárendelt lenni az urával szemben, teljesíteni a házassági kötelességeket, becsületesen nevelni a gyerekeket, megvarrni a ruhákat és lábbeliket, és nem avatkozhatott bele a fiú és leánygyermek eljegyzéseibe (33.§).

Ami az özvegy férfi jogait illeti, az (ha már nem éltek a szülei) önállóan dönthetett a házasságáról (hogy szándékában áll megnősülni),⁶⁴ az özvegy asszony pedig jogosult volt elmondani, hogy férjhez megy. Férjnek választhatott olyan személyt, aki tetszett neki, újjal kijelölhette azt a kérőt, aki elhozza neki az eljegyzési gyűrűt (36. §).

Az albán és a délszláv népeknél nagy szerepe van a kérőnek, aki közvetít a vőlegény és a menyasszony családja között, és létrehozza a frigyet. A közvetítés során különböző jogai és kötelességei vannak (37–38. §). Ha az eljegyzés nem ellenkezik a törvénnyel, a vőlegény apja vagy testvére a megbeszélte éjszaka elviszi a leány apjához az eljegyzési gyűrűt. A vendégszobában a kérő megkéri a leány kezét. Ezt követően megvacsoráznak, majd a vőlegény apja a kérő kezébe adja a pénzt és az eljegyzési gyűrűt, melyet átvesz, a pénzt megszámlolja és átnyújtja a menyasszony édesapja kezébe⁶⁵ (39. §). A kérésnek kiemelkedő szerepe van a frigynél, mert az elrabolt, vagy megszökött lány, ha talál is magának férjet, csakis a leányi ruhájában mehet férjhez. A Kanuni szerint, mivel nem volt kérője, a házassága nem törvényes (40. §).

⁶³ *Uxorem habet at Faunus, quae dicebatur Fatna vel fanna, eadem de causa qua maritus eam appellationem sortita.* – Justin. XLIII. 1. – Rit. Romana.

⁶⁴ A patriarchális közösségekben ezzel a joggal ritkán élnek az özvegyek. Főleg nem a hegyvidéki albánok, hanem elküldenek valakit, hogy intézkedjen a házasságukkal kapcsolatban. Inkább özvegy marad, minthogy maga kérje meg a kiválasztott nő kezét.

⁶⁵ A pénzösszeg változott az idők során 50 garastól egészen 1500 garasig, általában a nő vérének az árát jelölték meg vele.

A *Kanuni i Lekë Dukagjinit* a 39. § előírta azokat az eseteket, amelyek ki-zárják az eljegyzés lehetőségét. Ezek a következők voltak: a vérrokonság (azonos testvérség, vagy törzsbeli származás), elvált asszony, komaság (egyházi kereszteleési, esküvői, hajvágási, vérivás általi testvérré válás). A törvény előírta, hogy bármelyik fenti akadály lehetetlenné teszi az eljegyzést és a házasságot, akár az ilyen kötelék „a négyszázadik nemzedékig is”. Ha valaki vétene ez ellen, annak törzsét megbüntetik, vagy a vétkes házát felgyújtják.

A házasság fontos kelléke az eljegyzési gyűrű. Azt nem lehet sem elcserélni, sem visszaadni, addig, amíg az eljegyző férfi él. A gyűrűzessel a nő köteléket vállal, és ha az adott szavát megszegi, a szülei vérrel tartoznak a völegény házában (41. §). Viszont az eljegyző gyűrűt adományozó férfi, ha meggondolja magát, szabadon elhagyhatja az eljegyzett nőt, de ekkor a leánynak adott gyűrűt, és a lányért fizetett pénzt nem kérheti vissza. A kérő erről köteles értesíteni a leány szüleit, és felszabadítani őket az addigi köteléktől, azaz a lány szabadon férjhez mehet más személyhez (42. §). Ha az eljegyzett lánynak nem tetszik az őt kiválasztott férfi, akkor is köteles hozzá férjhez menni. Kivétel ez alól a szabály alól az az eset, ha a lányt a döntésében támogatják szülei. Ekkor ugyanis a 43.§ előírása szerint a lány az őt eljegyzett férfi élete alatt nem mehetett férjhez más férfihoz. A leány szülei kötelesek ekkor mindent visszaadni a völegény házában, de az eljegyzési gyűrű és a lányhoz küldött 10 garas a leány ládájában (stafirung) marad a völegény haláláig, amely arra emlékeztet mindenkit (fiút, lányt és a szüleit), hogy ne gázoljanak át az adott szó becsületén. Az ilyen lány tehát elkötelezettnek számít, és csak az őt eljegyzett férfi adhat feloldást e kötelék alól. Az elkötelezettség akkor is folytatódik, ha a völegény más nőt vesz el feleségül, s ez a kötelék, csak a férfi halálával szűnik meg. Ekkor a nő férjhez mehet, mert az „eljegyzési gyűrű elveszettnek számít” (43. § 7. bek.). Ha a lány mégsem megy férjhez ahhoz a völegényhez, aki őt eljegyezte, hanem megszökik előle, ekkor a férfi megölheti őt (gyakran azzal a pisztoly golyóval, melyet a lány szüleitől kapott). Ilyenkor a lány vére megbosszulatlan marad, mert a gyilkosság a lány családjának lőszerével történt.

Az eljegyzésre kijelölt időpont megváltoztathatatlan. A lakodalom résztvevői eljönnek a menyasszony házába és elviszik a völegényhez, még akkor is, „ha tudják, hogy a menyasszony haldoklik” (44. § 3. bek.). A lakodalomra akkor is sor kerül, ha a völegény vagy a menyasszony házában halott van. Az esküvő idején a halottat kivitték a házból, és abba a menyasszony lépett be.

A nőknek nem volt örökségük (sem a szerbeknél, montenegróiaknál, vagy macedónoknál egyaránt) sem a vagyonból, sem a házból. A Kanuni szerint a fiú nélküli apa nem hagyhatta a lányaira sem a földjét, sem a vagyonát, sem a házát (108. §), azonban az apa élete során ajándékozhatott lányainak pénzt, bútort és ingóságokat. Viszont az apa halála után a lány nem kérhette édesapjának ajándékait, illetve ígéreteinek megvalósítását (109. §).

Az esküvő után a lány apja nem törődött többé feleséggé vált gyermekével, hanem a völegény édesapja vált kötelessé a továbbiakban gondoskodni új ház-

tagjáról.⁶⁶ A lakodalom szigorú szabályok szerint történt, és minden résztvevőnek pontosan körülírt feladatot kellett teljesítenie, éppúgy, ahogyan szabályozott volt a fogyasztásra került állapotok pontos súlya is, valamint a lakodalmi menet közlekedése a településen (45–55. §). A törvény továbbá tárgyalta azt is mi történik, ha a vőlegény meghal. Ha meghalt, mielőtt „éjszakáztak” volna, a menyasszony házában járt az eljegyzésnél kapott gyűrű és a tíz garas, az összes többi pénzt vissza kellett adni a vőlegény szüleinek (56. § 1. bek.). Ha az első közös éjszaka után, vagy a házasságkötésének első évében halt meg a vőlegény, a menyasszony édesapja visszaadta a vőlegény szüleinek a kapott pénz felét (56. § 2, 3. bek.). Ha a vőlegény két évvel a házasságkötés után halt meg, a menyasszony apja a pénz kétharmadát tarthatta meg, az egyharmadát visszaszolgáltatta a vőlegény szüleinek. (56.§. 4. bek.). Ha a vőlegény házasságának második évében halt meg, de a felesége gyermeket szült, akkor a lány édesapjának nem volt már semmilyen kötelessége a vőlegény szüleivel szemben (56. § 5. bek.). Ha a vőlegény a házasságának harmadik évében halt meg, akkor sem volt kötelessége már a lány szüleinek, mert a lány szolgált férje házában.

Ha a menyasszony meghalt gyermek nélkül a házasságának harmadik évében, a szülei jogosultak voltak hazahozni ruhadarabjait és ezüst ékszereit, de a ládája maradt a férj szüleinél. Ha gyermeket szült, majd meghalt a feleség, akkor a szülei csak az ezüst ékszereket vihették haza, az összes többi tárgy a férjének házában maradt (57. § 1–2.).

A gyermektelen özvegyasszony, amikor különvált férje házából, magával vihette mindazt, amit hozott. Ha gyermekes, fiatalon megözvegyült nő maradni akart a férj házában, akkor két falubeli kezes megfogadta, hogy a faluból senki nem kezd ki vele, és nem hoz szégyent sem a szüleire, sem az elhunyt férj nevére. A szülei vagy a rokonai által kijelölt másik két kezes pedig azt fogadta meg, hogy nem választják el őt a gyermekeitől, kivéve, ha az özvegy maga nem kéri a különválást, és férjhez megy. A férje és a gyermekei nélkül maradt idősebb nő kérhette a szüleitől, hogy maradjon férjének otthonában, ahonnan őt nem zavarhatta el senki a férj testvériségéből vagy törzséből. Ha az idősebb (fiú nélküli) özvegynek a leánygyermekei férjhez mentek, az özvegy maradhatott a férjének, vagy a szüleinek, illetve valamelyik leányának a házában. A férj földjéből haláláig élelmiszert (búzát) kapott. Ez utóbbi kötelesség megszűnt, ha a nő újból férjhez ment, mert ekkor a második férj törődött vele.

A nőket illetően a Kanoni kiemeli, hogy ő „anyaméhnek” számít, ameddig urának házában lakik. A szülei nem mondanak le róla, a felelősséget a lányuk tettei miatt kötelesek vállalni, és ha valami történik vele, számon kérhetik az elkövető felelősségét. A vérbosszú nem vonatkozik a nőkre, tehát „*a vér a gyilkosnál marad*”. Ha viszont a feleség megöli a férjét, vagy valaki mást, akkor a szülei tartoznak magyarázattal a vérért.” A törvény nem engedélyezi, hogy ilyen

⁶⁶ *Dotes filibus suis non dant.* (Prisc. 1. 7.). *Dotem non uxor marito, sed uxori maritus offert.* (Tacit. Germania). *Anticamente alle figlie non davasi veruna dote.* (Plutarc. Apofteg. Iacon. T. III. p. 149.). Lásd *Kanon Leke Dukadinija.* (posthumno djelo) 39. p.

esetben a megölt férj testvére elégtételt vegyen a nőn, mert a „*nő vére nem azonos értékű a férfi vérével*”, így a „*férj vérének értékéig az elégtételt a lányukért annak szülei adják*”. A lányuk minden tetteiért egész élete során a szülei felelnek, így a „*vérének árát*” is a szülei viselik, és nem pedig a férje vagy a fia.

A férfi-nő viszonyt illetően a szokásjog szerint a férj „*megvásárolja feleségének a szorgalmát, munkáját és együttlétét, de nem az életét*”, azaz nem törhet a feleségének életére. Tehát a férj nem bűnös, ha megveri a feleségét, de ha annak a vére árad, és az panaszkodik a szüleinek, akkor azok magyarázatot kérhetnek a férjtől. Ezt követelheték akkor is, ha a férj hibájából valamilyen baleset vagy hasonló történik a lányukkal. A *saría* jogban is csak fegyelmezheti a férfi a feleségét, de vagyoni kérdéseibe nem szólhat bele.⁶⁷

A törvény előírta, hogy a férj elzavarhatja feleségét vagy levághatja a haját, ha „*nem úgy jött a férjéhez; ahogyan kellene*”.⁶⁸ A házasság ilyen esetben érvényben marad, sem a férj sem a feleség nem köthet új frigyét. Ha a nő „*megjavul*”, a barátok kérését követően, a férje ismét feleségnek fogadhatja. Két esetben (ha a nő házasságtörést követ el, illetve ha megöli a vendéget) akkor a férje megölheti, s ilyenkor nem felel a gyilkosságért, és nem esik vérbosszú alá. A lopás, illetve rablás esetén a férj elzavarhatja a feleségét, de másként nem büntetheti meg.⁶⁹ A házból elzavart feleség nem vihet el magával semmit, kivéve azt az öltözéket, melyet magán visel. A házból való elüldözés során a férfi elmondja: „*Távozz a házamból, mert már nincs szükségem rád. Legyen fordított az utad*”. Ha az elüldözött nő szoptató anyuka, akkor a férje, noha elveszi tőle a gyermeket, köteles mégis kijelölni az asszony számára a háza környékén egy helyet, amelyen a nő megszothatja fiát. A férfi ugyanakkor köteles étellel, öltözékekkel és lábbelivel ellátni az asszonyát.

Az, aki esküvő nélkül „*vett el*” egy nőt, az a hittel és a kánonnal került szembe. Az ilyen asszonynak nem volt semmilyen joga a férfi házában, a férfit pedig, aki ily módon hozott magának nőt, a kánon háromféle módon büntette meg: a) felgyújtották a házat, és a földje parlagon maradt, b) kizavarták a településről, és nem térhetett vissza, amíg nem küldte el az élettársát, c) az ilyen kapcsolatból származó gyermekek törvényteleneknek számítottak, és nem örökölhettek.

A törvényes házasságban a férjnek jogai voltak a felesége és fiai fölött. A lányok sorsa ugyanis „*megpecsételődött*” már a születésüknél fogva, azok a házasságukkal egy időben kikerülnek majd a családból, tehát egy másik család

⁶⁷ IVAN BEUC: *Povijest država i prava na području SFRJ*. Universitatis Studiorum Zagrabienensis MDCLXIX. Zágráb, 1989, 218. p.

⁶⁸ *Acrisis crinibus nudatam coram propinquis expellit domo maritus ac per omnem vicum verbera agit.* – C. C. TACITUS, *Germania*. 19. Lásd *Kanon Leke Dukadinija*. (posthumno djelo) 47. p.

⁶⁹ *Divortium lege Romuli viris non vero mulicribus premissum fuit: a) si mulier veneficio circa prolem usa fuisset; b) si alienam pro sua supposuisset; c) si adulterium fecisset.* Plutarc. Romul. P. m. 31.; d) *si inscio marito vinum bibisset.* Gelius, X. 23. Plin. H. N. XIV. 13. – Rit. Rom § IV. c. IV De Divort. et Repud. Lásd *Kanon Leke Dukadinija*. (posthumno djelo) 48. p.

munkaerejévé válnak. A családban a férj tanácsokat adhatott és fegyelmezhetette a feleségét, illetve megverhette és megköthötte, akkor, ha az nem teljesíti a parancsokat (58. §). Ami a gyerekeket (fiakat) illeti, az apa rendelkezett az életükkel,⁷⁰ azok az apa élete során csak szolgáknak (jobbágyaknak) számítottak⁷¹. Ezért e tekintetben az apa „megverhette, megköthette és megölhette a fiát (vagy lányát), ezért nem tartozott magyarázattal a Kanuni felé, mert ez úgy tekintendő, mintha saját magát ölte volna meg. „*Aki magát öli meg, azért nem jár a boszszú*”.⁷² Az apa jogosult volt minden haszonra, amit a fiú szerzett munkájából vagy más módon.⁷³ Mivel rendelkezhetett fölötté, ez alapján elzavarhatta a házból és kizárhatta az öröklés törvényes részéből, ha a fia nem fogadott neki szót,⁷⁴ de apja halála után a fiú ismét jogosult volt az apa utáni örökségre (59.§). Az apa a fiúk javára volt köteles ténykedni, ahogy a becsületüket, úgy a vagyonukat illetően is. Kötelességei közé tartozott: hogy a fiainak fegyvert vegyen, amint alkalmasak a viselésére, hogy ne hagyjon testamentumot maga után, ha fiai vannak, valamint, hogy a fiainak azonos részt hagyjon örökségben. (60.§). A gyermekek tehát a férj tulajdonát képezték, ezért az édesanyjuknak nem volt semmilyen joga a fiait illetően, éppúgy, ahogy a házban sem. Ha valaki megverte másnak a feleségét, vagy vérét kiontotta, illetve megölte, akkor a nő férje védte meg a becsületét, a sérülést és a vért pedig a nő szülei (61. § d. pont). Ha a férj testvérei verték meg a nőt, és a férje nem védte meg a becsületét, akkor ezt a nő szülei tették meg. Noha az édesanyjokkal szemben a fiaknak nincs kötelességük, mégis a Kanuni előírja, hogy nem emelhetnek kezét, és nem feleselhetnek a szülőknek (tehát az édesanyjuknak sem). Alázatossággal és engedelmességgel tartoztak a szüleiknek, és apai hatalom alatt maradtak annak haláláig. Az apa hozzájárulása nélkül sehová nem mehettek, minden kérdésben tárgyalni kellett vele. A fiak nem vehettek, nem adhattak el semmit, nem létesíthettek senkivel semmilyen kapcsolatot az apa hozzájárulása nélkül. (62. § a-tól f-ig). A gyermekek nem „dobhatták ki” az apjukat az utcára, bármennyire is elérte a kort. Ha a fiú megölte az apját, akkor a törzs volt köteles megölni a gyilkost,

⁷⁰ *At Romanorum legislator (Romulus) omnem, út ita dicam, potestatem in filium patri concessit idque toto vitae tempore, sive eum in carcerem conjicere, sive ad rusticum opus detinere, sive occidere vellet...* (Pars antiqua XII Tabular. Protestas patria et coniugalis). Lásd *Kanon Leke Dukadinija*. (posthumno djelo) 49. p.

⁷¹ *Si pater ter venunduit, filius a pater liber esto.* (XII. Tabul.). Lásd *Kanon Leke Dukadinija*. (posthumno djelo) 49. p.

⁷² *Pater in filium habebat jus vitae et necis, ita út, si eum occidisset, non teneretur lege Pompeia de parracidis, nec lege Cornelia de sicariis.* G. H. Nieupoort, Rit. Rom. De potestate patria apud Romanus. Lásd *Kanon Leke Dukadinija*. (posthumno djelo) 49. p.

⁷³ *Quidquid liberi ex operis suis, vel aliunde acquirebant, illud eo ipso momento patri acquirebatur, ideoque etiam non bona filii dicebantur sed peculium.* G. H. Nieupoort, de patria potestate, Dion. Halic. VIII. 79. Lásd *Kanon Leke Dukadinija*. (posthumno djelo) 49. p.

⁷⁴ *Pater familias úti legasit super pecunia tutelave sua, ita jus esto.* (XII. Tabul.). – *Pater poterat filium exherdare nulla causa adjecta.* (G. H. Nieupoort, De familiis romanor.). Lásd *Kanon Leke Dukadinija*. (posthumno djelo) 49. p.

vagy örökké elüldözni a településről.⁷⁵ Ha valamelyik fiú kivált az apa köteléke alól, akkor örökség nélkül maradt, és üres kézzel távozott a háztól (62. § k).

A családfő halála legidősebb fia lépett a helyébe. A vagyon elosztásánál a Kanuni (64. §-tól 87. §-ig) minden tárgyra vonatkozólag kijelölte, ki mire jogosult. Fontos megemlíteni, hogy a ház és a körülötte lévő föld a legifjabb fiút illette meg (65. §). A déli szlávoknál is érvényes ez a szokás, mert a legfiatalabb fiú köteles törödni a szülőkről. Az öröklés szempontjából fontos megemlíteni, hogy örökös csak fiú lehetett, leánygyermek nem (88. §), éppúgy, ahogy az elhunyt férfi felesége sem örökölhett sem a saját családjában (a szülei után), sem férjének vagyona után.⁷⁶ (90. §). A szomszédos nemzeteknél is hasonló volt a helyzet. Boszniában (a 15. századig), Montenegróban és Hercegovinában a férjhezmenetel után az asszony fölvette férje nevét és a házába költözött.⁷⁷ Ha megözvegyült, nem örökölhett semmit a közösen szerzett vagyonból, teljesen kiszolgáltatott helyzetben volt a férjével szemben, és mint a boszniai példából látszik – azon kivételes esetekben, amikor a közöttük levő vitát bíróságig lehetett vinni – a feleségét rendszerint a férje (!) képviselte.

Romániában az 1886. évi alkotmány (a napóleoni polgári törvénykönyv mintája alapján jött létre) szerint a nők csak akkor juthattak vagyonhoz, ha megözvegyültek és nem volt nagykorú fiúgyermekük. A bíróság előtt nem járt számukra képviselő, így még a gyermekeik sorsát érintő fontos bírósági döntések hozatalánál sem vehettek részt (a gyermekek elhelyezése a válás után, vagy a családi erőszak esetében).⁷⁸

Bulgáriában az 1906. évi törvény szerint a leánygyermekek örökölhettek ingóságokat és jószágot, de feleannyi mértékben, mint a fiúgyermekek. Ez előrelépés volt ugyan az albánokhoz képest, de egyben igazságtalan is, főleg annak tudatában, hogy általában a fiúkat ekkor már iskolákba küldték tanulni, így a nők tartották fenn a gazdaságot és a háztartást. A bolgároknál a feleség viszont megtarthatta a hozományként a házasságba hozott vagyonát. Ha azt eladta, akkor az abból kapott pénzt akár kamatra is kölcsönözthette a férjének.⁷⁹

Szerbiában a patriarchális felfogás kötelékei megmaradtak a 20. századig főleg a házközösségek (*zadruga*) tulajdonjogának törvénybe iktatásával, a férfi és a nő külön jogainak szabályozásával az öröklési jogban, valamint a nők hát-

⁷⁵ *Si quis non furiosus patrem vel matrem avum aviamve pulsare aut ferire audebit, verberibus mulctetur, et perpetuo exilio extra huperii fines deportetur, et sacris arceatur.* Plato, Lib. 6 de Legibus). Lásd *Kanon Leke Dukadinija*. (posthumno djelo) 51. p.

⁷⁶ *Dotes filiabus suis non dant.* (Prisc. l. 7. – C. C. Sallust. Frag. Histor.). *Non da la dote la moglie al marito, ma il marito alla moglie...* (C. Cor. Tacitus. Germania). – *Lycurgum quodam perconante cur virgines indotatas nubere praesipisset? Út, inquit, neque propter egestatem aliquae relinquerentur innuptae, neque aliae propter divitias expetantur, sed juvenum quisque mores puellae spectans et virtutes eligat.* (Plut. Apoph. Aub. C. 22.). Lásd *Kanon Leke Dukadinija*. (posthumno djelo) 56. p.

⁷⁷ IVAN BEUC: i. m. 318–319. p.

⁷⁸ K. POPOVA, P. VODENICAROV, S. DIMITROVA: i. m. 11–12. p.

⁷⁹ Uo 11. p.

rányos helyzetéből adódóan a politikai jogait és cselekvőképességét illetően (a szerb Polgári Törvénykönyv szerint a cselekvőképesség szempontjából a nő azonos státusban volt a fiatalkorúakkal és egyéb cselekvőképtelen személyekkel). Az 1844. március 25-én létrehozott szerb polgári törvénykönyv (*Zakonik građanski za Knjaževstvo Srbiju*) a szerb szokásjogot is törvénybe foglalva szabályozott olyan intézményeket is mint pl. a családi házközösségek, vagy a női leszármazottak kizárása az öröklésből. A törvénykönyv szerint a házközösség jogi személyiséggel rendelkezett, így az 508. § megjegyezte: „*A házközösség vagyona nem egyéné, hanem mindannyiuké, amit az egyén, ha megszerez, nem magának szerezte, hanem a házközösségnek*”. Két szakasszal később a törvény előírta azt is, hogy „*a házközösség javáról senki nem dönthet, azt nem adósíthatja el, ahhoz semmit nem szerezhet az összes felnőtt és házas férfitag hozzájárulása nélkül*” (510. §). Az öröklést illetően a törvénykönyv rögzítette, hogy az elhunyt után örökölnek a fiai és azok leszármazottai. Ezek kizárták az apát, anyát és az összes felmenőt illetve leszármazottaikat. A női leszármazottak csak akkor örökölhettek, ha nem voltak fiú utódok. A férfi örökösök az elhunyt után egyenlő részt kaptak, a nőknek csak a használati és a fenntartási jog járt.⁸⁰ Ez a törvény kisebb módosításokkal Szerbiában 1945-ig érvényben maradt. A jogi hagyomány szerint a vőlegény 25 garas váltságdíjat tartozott fizetni a menyasszony apjának. Csak Karagyorgyevics király jóvoltából szüntették meg ezt az „emberi méltóságra nézve sértő szokást”.⁸¹ Az özvegyek sem örökölhettek férjük után, viszont halálukig lakhattak a férj birtokán. Válás esetén a hét évesnél idősebb lányok és a négy évesnél idősebb fiúk az apjukhoz kerültek, csak a házasságon kívül született gyermekek tartoztak az anyjukhoz, akik nem kérhették sem az apaság törvényes elismerését, sem az alimentációt (pénzbeli támogatást). A déli szlávoknál kialakult a szokás, hogy a lányok házasságkötésnél hozományként kaptak egy részt a vagyomból, melynek szláv elnevezése „miraz”.

Montenegróban a „férjhez ment férfi” (*domazet*) feleségének családjába került, s ezúttal kénytelen volt lemondani az apa és az anya utáni örökségről. Azonban feleségének házközösségi tagja lett, és egyenlő jogokkal bírt a család többi férfi tagjához hasonlóan. Ha ebből a házközösségből különvált, ugyanazt a részt kapta, mint a többi férfi.⁸²

Boszniában a török jog érvényesült, így a szokásjog helyett a török földtörvény szabályozta az öröklést is. Az engedélyezte, hogy a lány, feleség vagy anya örökölhessen az apjuk, férjük vagy fiúk földje után, s erről igazolást is kaptak. A bosnyák falvakban a nők szerepe jelentősebb volt, így olykor az asszony lehetett családfő, vagy akár a falusi szövetkezeti gazdaság főnöke. Noha minden vagyón a családi szövetkezeti gazdaságba tartozott, ám ebből a nő is részesült, és szabadon rendelkezhetett felette. Az ilyen erőskezü asszonyok

⁸⁰ HEKA LÁSZLÓ: *Szerbia állam- és jogtörténete*. i. m. 140–141. p.

⁸¹ K. POPOVA, P. VODENICAROV, S. DIMITROVA: i. m. 11. p.

⁸² IVAN BEUC: i. m. 222. p.

gyermekéi az anyjukról kapták családnevüket. Ana gyermekei az Anić, Mara gyermekei a Marić, Kata fiai pedig a Katić stb. családnevet örökölték.⁸³

Visszatérve a Kanuni szabályozáshoz, az kizárta az örökségből az élettársi viszonyból származó fiút (89. §). Ha egy fiú csecsemőként árva maradt, őt a legközelebbi rokonai voltak kötelesek felnevelni, megőrizni a földjét és állatállományát, és semmit nem adhattak el (93. §). Ez a kötelesség a rokonokat addig terhelte, amíg a fiú nem töltötte be a 15. életévét (116. §).⁸⁴ Ettől kezdve felnőtté vált, és saját maga ura lett, ekkor került a birtokába a vagyona (95. §). Ha egy házban már csak lányok maradtak, s mivel azok nem örökölhettek, vagy a legközelebbi rokon költözött hozzájuk, vagy a saját házába vette őket. Innentől ez a férfi végezte a vagyon fölötti gazdálkodást (98. §).

A *Kanuni i Lekë Dukagjinit* nem ismeri el a testamentumot, s ha valaki ajándékozni akarta az egyházat a vagyonából, vagy ahogyan az albánok mondják „*hagyni valamit a lelkéért*”, ahhoz szükséges volt a rokonok hozzájárulása. Ilyenkor azok tanúk előtt az örökbehagyóval együtt ujjlenyomatot hagytak a „*dokumentumon*” (106. § c. pont). Más követelmények közül a 105. §-ban a Kanuni kimondja, hogy szükséges még a józan ész, az ajándékozásra való jogosultság, valamint a szabad akarat (a törvény külön kiemeli, hogy nem szabályos a fenyegetés alatti ajándékozás). A törvény két típusú ajándékozást ismer el: a kötelességet tartalmazót (az egyháztól elvár valami ellenszolgáltatást, például évi egy-két misét a lelki üdvére stb.) vagy kötelesség nélkülit (ajándék). Mindenki a saját földjének az ura, így aki azt az egyházra hagyja, ezt szabadon megteheti, és ebben senki sem akadályozhatja meg (107. §).

Aki fiú utód nélkül maradt, annak a földjét és birtokát a rokonok megvásárolhatták, és ennek az árat az egyháznak adták át (110. §). Ha adóságai voltak, vagy „*vér tartozása*”, akkor ezt a rokonok által megvásárolt összegből kellett fedezni, a pénz többi része az egyháznak járt (111. §).

d) „*Ház, állatok és vagyon*”

A törvénykönyv vagyoni részét illetően a negyedik könyv foglalkozik a ház, az állatállomány, és a vagyon kérdéseivel. A ház alá tartozott minden olyan építmény, beleértve a kunyhót is, amelynek „*tűzhelye van és füstöl*” (132. §). Minden építmény az udvarban a ház szerves része volt (133. §). Az udvarba senki nem jöhetett be, ha a felhívásra be nem hívták (134. § és 135. §). Ha valaki mégis megnyitotta az ajtót, ez betörésnek volt tekintendő, és a ház kiraboltnak számított. Az illetőnek 500 garas bírságot kellett kifizetnie, illetve az elveszített ingóságoknak a dupláját (136. §). A Kanuni tovább sorolja, hogy ilyenkor minden egyes tételnél milyen büntetések a kiszabhatók (137. §-tól 143. §-ig). Mivel az albán hegyvidéki törzsek számára az állatok jelentették a legnagyobb értéket,

⁸³ K. POPOVA, P. VODENICAROV, S. DIMITROVA: i. m. 13. p.

⁸⁴ *Quibus testamento tutor datus non sit, ex lege XII. Tabular, agnati sunt tutores, qui vocantur legitimi.* Gaius. Just. Comm. I. 155.). Lásd *Kanon Leke Dukadinija*. (posthumno djelo) 59. p.

így a Kanuni szabályozza a pásztor (143. §-tól 153. §-ig) jogait és kötelességét, valamint a nyájvezető kos (153–154. §), a marha (155. §-tól 173. §-ig), a koca (anyadisznó) és malac (174. §-tól 179. §-ig), a kutya és a kutyaöl (180. §-tól 190. §-ig), illetve az ökör bérbeadásának (191. §-tól 198. §-ig), és a méhek kéréseit (199. §-tól 212. §-ig).

A közös tulajdon mellett a szokásjog ismeri a magántulajdont is. Tehát, minden ház, amelyből füst áradt saját vagyonával rendelkezett (213. §). A törvény előírja, mi tartozik a vagyon fogalmához, illetve hogyan lehet megszerezni a vagyont. (214. §-tól 226. §-ig). Szabályozza a közös vagyont is (fa, építőanyag, legeltető, vadászati terület stb.).

A két vagyon közötti határt egy hosszú, nagy kő jelöli meg. Annak az egyik fele a földben van, a másik pedig virít a földből (238. §). A határkönek vannak „tanúi” is, azaz hat vagy tizenkét kisebb kődarab, melyek a határkö mellett a földben kerülnek elhelyezésre (239. §). A határkö elhelyezésén részt kell venni az érintett „házaknak”, valamint a falu és a barjak bölcseinek, illetve minél több fiatalnak és gyermeknek, más településekről is. Ennek a lényege az, hogy a határt minél többen megjegyezzék és emlékezzenek rá (240. §), mert az egyszer felállított határ már nem mozdítható el (242. §, valamint a 256. §), mivel ez olyan lenne „mintha a holtak csontjait mozdítaná valaki el” (243. §). Az elfelejtett régi határ meghúzásánál a határt megjelölő idős személynek esküt⁸⁵ kellett tennie, hogy a határkövet igazságosan, legjobb emlékezetük szerint teszik le. (az eskü szövegét lásd 246. § 1–4. pont). A határok körüli vita vérontással is járhatott (253. §-tól 261. §-ig), a félreértések elkerülése érdekében, a határ mindig egyenes volt, és sehová nem kanyarodott (252. §).

e) *A munka*

Már a törvénytöveg tárgyalásának elején megemlítettük, hogy az egyház, valamint a malom és a szálláshely, éppúgy, mint a kovácsműhely esetében senki sem számít „vendégnek”. Ebből kifolyólag semmilyen vérbosszú nem vonatkozott azokra az esetekre, amely során bármilyen becsületsértés történt. A kovács, éppúgy, mint a malmos köteles volt sorrend szerint dolgozni (316. §), tehát azon rend alapján, ahogyan hozták hozzá a megrendelők a vasakat (317. §). A kovácsnak nem lehetett előnyben részesítenie a barátokat, vagy a gazdagabbakat, hanem köteles volt betartani a sorrendet (318. §). A törvény szabályozza a kovács kötelességeit és jogait. Ezek közül kiemelendő az, hogy mindig a megrendelő által hozott vasból végezze a munkát, és hogy sem ő, sem a háztartásában élők nem katonakötelesek (328. §), de a faluból katonaságba vonult minden tizedik katona után egy szablyát kell kovácsolnia (329. §). A kovácshoz hasonló szabályok vonatkoztak a malmosra is (331. §-tól 350. §-ig). A Kanuni előírja,

⁸⁵ *Questi uomini, mettendosi della terra sul capo, portando ghirlande di fiori rossi, guirato sulla futura ricompensa delle loro opere buone, fissiono esattamente il confine.* (Codice di Manu). Lásd *Kanon Leke Dukadinija*. (posthumno djelo) 70. p.

hogya a malmosok valamelyikének házában haláleset történik, akkor nyolc napig mentes minden falusi közmunkától és a malmi munkától (349. §). Jogosult az őrlési vámra (387. §).

A törvénykönyv ezen része továbbá szabályozta az öntözést, halászatot, és vadászatot, majd a Kanuni ötödik könyve kitért a kereskedelemre is. Az adásvételt illetően a 452. § ismeri a feltétel nélkülit, feltételekhez kötöttet és leelőlegezett adásvételt. Ez utóbbi tanúk előtt kötöttet meg, a foglaló kifizetése mellett. A foglaló fontos tényezője volt az ügyletnek, hiszen azzal vált „*a tárgy a vevő tulajdonává*” (454. §). Az egyszer adott foglaló már nem kerülhetett visszaadásra (456. §), és sem az eladó (457. §), sem a vásárló (458. §) már nem állhattak el az üzlettől. Ha az eladó mégis másnak adta volna el a tárgyat, az ilyen üzlet törvénytelennek számított (459. §), ha pedig a tárgy zálogba esett, akkor az eladónak vissza kellett azt vásárolnia és odaadni annak a személynek, aki kifizette érte a foglalót (460. §). Abban az esetben, ha az eladó cáfolta, hogy átvette volna a foglalót, a vásárlónak pedig nem voltak tanúi, akkor az eskü volt a mérvadó (462. §). A törvény szerint a tárgy jogos tulajdonosa bárhol is megtalálja a tárgyat, azt magával vihetette. Ilyenkor a vevő követelhetette a pénzét a lopott tárgyat eladótól (463. §).

A föld (ingatlan) eladásánál, (vagy malom, illetve az öntözés sorrendjének az eladásánál), azt először a rokonoknak, a testvérségnek, és a törzsnek kellett felajánlani, mert azoknak elővételi joguk volt (465. §). Ha azok nem vásárolták meg, akkor ezt a földdel határos szomszéd tehetette meg (465. §), s csak ha ő sem volt érdekelt az ügyben, akkor az eladó szabadon eladhatta a faluból bárkinek az ingatlanát (466. §), majd végül akár más faluban élőknek is (467. §). A Kanuni megjegyzése arra utal, hogy ritkán fordulhatott elő az az eset, amikor egy „idegen” vásárolta volna meg a földet, mivel azt általában végső soron a falubeliek tették meg. Érvénytelen volt az eladás, ha nem kapták meg az elővételi jogot az előbb felsoroltak (468. §), ilyenkor azoknak joguk volt kérni az ilyen üzlet megsemmisítését (469. §).

Az elővételi jog a bizánci jogból átkerült a szerb, montenegrói, macedón és a hercegovinai szabályozásba is. A szerbeknél és a macedónoknál előbb a rokonok, majd a faluközösség tagjai voltak jogosultak az elővételre, a többiek „idegeneknek” számítottak, és csak akkor jöhettek szóba, ha az előbbieket nem vásárolták meg az ingatlant.⁸⁶

Ismert volt olyan megoldás is, mely szerint az eladó csak azzal a feltétellel adhatta el az ingatlanát, hogy a vevő azt nem adhatja tovább. Ezzel az eladó egyúttal elővételi jogot is szerzett a kérdéses ingatlanra (474. §). Ha azonban ilyen feltételt nem szabtak a felek, akkor a föld szabadon eladható volt (475. §). A Kanuni előírta (476. §), hogy a sikeres eladás után kötelező az áldomás (pálinka), amelyet a vásárló fizet (477. §).

⁸⁶ IVAN BEUC: i. m. 226–227. p.

Külön szabályok vonatkoztak a fegyver (puska vagy pisztoly) és a ló adásvételére. Amikor a vásárló ugyanis magához ragadta a fegyvert, az megvásároltnak számított, még akkor is, ha utólag hibát talált rajta (479. §). A fegyvert mindig feltöltve adták el (480. §), a lovat pedig felkantározva. A ló vásárlásánál, ha a vevő saját kezével az éppen megvásárolt lovat valahová odakötötte, és az állat azután elpusztult, a kár a vevőt terhelte. Ha mindez azt megelőzően történt, hogy kifizette a ló árát (a Kanuni 484. § 34. pontja szerint 590 garas), a leírt esetben kötelezték ezt mégis megtenni a ló elpusztulása után is (481. §). Egy ezüsttel díszített pisztoly ára 1000 garas volt, az egygolyós *huta* (*martina*) nevű puska pedig 500 garasba került (484. § 40. illetve 39. pont).

A Kanuni tételesen felsorolja (484. §) az ingatlanok, háziállatok, termények és tárgyak árát. A ház vagy a háztáj, illetve egy 100 garas jövedelmet hozó földterület ára 500 garas volt, ennyit ért a rézből készült kazán is, egy jó olajfa és a 15 oka nagyságú üst 100–100 garas, egy jó tepsi és egy méhekkel teli méhkas értéke 50–50 garasnak felelt meg. Az állatok közül a legdrágábbnak az öszvér számított, melynek 1000 és 1500 garas (484. § 35. pont) között mozgott az ára, azaz két vagy három házat ért. Utána következett az értékrend szerint az igavonó ló 590 garas értékkel, majd a hizlalt disznó 500, az igavonó ökör 400, a tehén és a szamár 300–300, a bika 200 garasért, a vezérürü (kolomppal együtt) pedig 100 garast ért. A disznó ára 50–100, a megszületett borjú, éppúgy, mint a juh vagy kecske értéke 50–50 garas, amíg a bárány vagy gida 20 garasba kerültek.

A hétköznapi szükségletek közül egy oka kiolvasztott olaj 15, olvasztatlan olaj ára pedig 10 garas volt. Egy oka méz, viasz, törkölypálinka, illetve sajt ára 5-5 garas volt. Egy oka száraz disznóhús 10, egy oka hús 3. bor ára egy garas. Végül egy oka kávé 9 garas, egy oka széna 10, egy pár bocskor 5 garasba került.

A Kanuni a 15. században alkotott szokásjog, így érthető, hogy nem a pénzt jelölte meg fizetőeszközként, hanem az állatokat. A déli szlávok közül a horvátoknál például a nyest (bőr) volt a legfőbb fizetőeszköz, később adónem. Ez olyannyira elterjedt, hogy a *marturina* nevű középkori adó bekerült Szlavónia címerébe (nyest, horvátul *kuna*), majd a horvát pénznemet is kunának nevezték el.⁸⁷ A Kanuni is megjegyzi, hogy korábban a köteleességeket nem pénzben, hanem „tárgyban” (állatokban, földben, vagy fegyverrel) egyenlítették ki⁸⁸ (492. §, 494. §, 495. §, 496. §, 497. §). A Kanuni külön kiemeli, hogy „nem ismeri el, ha valakit kényszerítenek, hogy pénzzel egyenlítse ki a kárt, bírságot és vért” (493. §). A bírság legkisebb értéke egy juh, a legnagyobb pedig száz juh.⁸⁹

⁸⁷ HEKA LÁSZLÓ: *A magyar-horvát államközösség alkotmány- és jogtörténete*. i. m. 36. p.

⁸⁸ *Damnum alio nomine mulcta est dicta: et antiquissimis temporibus in ovibus et bubus dumtaxat constitit*. (Rit. Rom. 257. p. A. Gellius, XI. I.). Lásd Kanon Leke Dukadinija. (posthumno djelo) 93. p.

⁸⁹ *Minima autem mulcta est ovis unius... suprema duarum ovium, triginta boum, pro copia scilicet boum, proque ovium penuria*. (A. Gellius, Noct. Attic. XI. I.). Lásd Kanon Leke Dukadinija. (posthumno djelo) 93. p.

f) *Kölcsön*

A törvény hatodik fejezete a kölcsönt szabályozza. A pénzt általában csak a vér „megtorlásához” kölcsönözték. A búza és egyéb élelmiszer kölcsönzése gyakori volt, a pásztornép szolidaritásának kifejezése is egyben. Ha valaki nem adott lisztet kölcsönbe azt megvetették.⁹⁰ Az albán szokásjogi gyűjtemény nem ismeri a kamat fogalmát, és nem engedélyezi „a jövedelmező kölcsönt”,⁹¹ hanem azt írja elő, hogy ugyanannyit kell visszaadni, amennyit a kölcsön eredetileg kitett (500. §). Annak érdekében, hogy a kölcsön visszaadása biztosított legyen, a hitelező zálogba kérhetett egy azonos vagy nagyobb értékű tárgyat (501–502. §). A hitelező használhatta a zálogot és élvezhette annak gyümölcseit, annak jövedelmei nem kerültek beszámításra az adósságba. Montenegróban és Hercegovinában birtokba kapta a zálogot képező ingatlant, illetve használhatta azt és termékeit. A zálog ideje háromtól hat évig terjedt, a leghosszabb pedig tíz év volt (ennyit számítottak az adósság visszaadási határidejének is). A sária jog szerint a hitelező nem használhatta a zálogot, és nem élvezhette annak gyümölcseit. Ennek kikerülése érdekében a hitelező azzal a feltétellel vásárolta meg az adós ingatlanát (zálogot), hogy azt a tartozás lerovása után visszaadja.

Ha az adós a határidőig (a közösen megállapodott határnap naplementéig) a kölcsönt megadta, a zálog visszakerült hozzá, ha pedig ez nem történt meg, a hitelezőnek joga volt eladni a zálogot (505–506. §). Ha nagyobb árat kapott érte, mint amennyi kölcsönt folyósított, a különbözetet köteles volt az adósnak megtéríteni (507–508. §).

A kölcsönt lehetett adott szóra – besára – is adni. A besa az adott szót jelenti, ígéretet, garanciát. Az albánok szokásjogában a besa általában a vérbosszúnál fordult elő, amikor a sértett fél kezességet nyújtott arra vonatkozólag, hogy egy bizonyos ideig nem hajtja végre a vérbosszút. A besa ideje alatt a gyilkos és családja szabadon közlekedhetett. Jelen esetben ez azt jelentette, hogy az adós becsületével garantálta a kölcsön időbeni megadását.

Az adott szó mellett az ígéretnek is nagy a jelentősége. Egy ilyen kijelentést egyfajta ellenszolgáltatás reményében tettek meg, és legmagasabb összege 500 garas lehetett. Ennyibe került ugyanis a legdrágább vastag bocskor (50-től 500 garasig). Azonban az ígéretet érvényességéhez nem kellett konkrét összegben meghatározni (egy pár bocskor, egy oka kávé stb.), viszont azt kötelező volt teljesíteni, amint a másik fél az ígéretre vonatkozó szolgáltatást elvégezte. A törvény viszont nem rendel el semmilyen szankciót az ajándékozásra tett ígéret

⁹⁰ IVAN BEUC i. m. 310. p.

⁹¹ *Nemini mutuum dare ad foenus liceat.* (Plato, tom. II. Lib. IV. de Leg.) *Olim apud Romanos fures condemnabantur in duplum, foeneatores vero in quadruplum restituendum.* (Cato, apud Ciceronem. Lib. III. de Off.).

Foenus agitare et in usuras extendere, ignotum. (Tacitus, Germania, XXXVI.). Lásd *Kanon Leke Dukadinja.* (posthumno djelo) 95. p.

elmaradásának esetére, noha ezzel az illető „elgázolta a saját szavát”, és beárnyékolta az orcáját (511–519. §).

g) A kimondott szó, az eskü

A kimondott szóról az 520–524. §-ok rendelkeznek, és kiemelik: „A nyelv hús-ból való és mindent darál”, illetve „ha az én szavam véres gyilkosságot eredményez, én pedig ülök és nevetek, senki sem vonhat felelősségre azért, amit a szám tett.” Azonban az eskünek már perdöntő a jelentősége, vitás ügyekben gyakran az eskü dönt. Az 529. § kifejti, hogy „az eskü a hívő ember olyan viselkedése, amelynek célja, hogy elhárítsa a vádat magáról. Ezért kézzel megérinti valamelyik szent jelképet, s eközben az Istenre esküszik, hogy igazat mond”. Csakis férfi esküdhet, tehát a nőket és a gyermekeket kizárják minden esküből” (561. §). Az ilyen jellegű esküt az albán hegyvidéki pásztorép a vád alóli felmentésre vonatkozólag illetve a besa kimondására fogadja el. A Kanuni szabálya így szól: „Tisztázd magadat az esküvel, és senkinek nem felelsz” (547. §). A vád alóli felmentésnek tehát nélkülözhetetlen elemei a vallási helyen való eskütétel és a szent jelképek kézzel való megérintése (531. §). Az albánok esküje két elemet foglal magában: egyrészt Istent szólítja tanúnak igaza bizonyosságául, másrészt hamis eskü esetén kilátásba helyezi az örök kárhozatot és a Kanuni által kiszabott kemény bírságot (532. §). Két fajtája ismeretes az eskünek: eskü a „köre”, és eskü a fészületre vagy a Szentírásra. Az előbbi eskünek sokkal nagyobb a súlya. Ez egy az ősi időkből származó esküforma. A „kö” alatt egy háromsarkú és három lyukból álló gyertya viaszt mérő követ értenek. A törvénykönyv kimondja, hogy az albán pásztorok által ismert eskük közül ez a „legnehezebb és legborzalmasabb” (534. §). Az ilyen esküre csakis a vádlott jogosult, méghozzá az, aki elutasítja a vádat (539. §). Az albán szokásjog nem engedélyezi a vádló (kárvallott) esküjét, még akkor sem, ha saját szemével látta a bűncselekményt (541. §), mivel „ha nem nehéz neki vádat emelni, akkor nem nehéz neki megesküdni sem, csakhogy megnyerje a pert” (542. §). Az eskütekkel együtt azonban esküt tehet ő is (545. §).

A „köre” való esküt főleg a határvitákban alkalmazták. Ekkor a határt jelölő kövek közül felemeltek egyet, és oda rakták, ahol legjobb tudomásuk szerint a két parcella közötti határvonalnak húzódnia kellett: Eközben a következő esküt mondták: „Erre a köre esküszöm, és ha hamisan esküdnék, e kö nehezedjék rám evilági életemben és a túlvilágon is.”

Az eskü ellen nincs helye fellebbezésnek, nem lehet újabb esküt követelni az első érvénytelenítésére.

A szokásjog ismeri még a „családi házra” (558–564. §), és a „fiak fejére” (565–568. §) tett esküt, valamint a „nem tudom”, („nem is volt róla tudomásom”) esküformulát (569–588. §). Ezeknek szintén perdöntő az ereje. A „fiak fejére” tett esküt a Kanuni a „súlyos eskük” közé sorolja. Ilyenkor a megegyezett napon a vádló megérkezik a vádlott házába, aki a fiait összegyűjti. Azok

fejeit egymáshoz közelíti, és kezét fejükre helyezve megesküszik fia életére, hogy ártatlan az ügyben (567. §). A „nem tudom” esküformulánál az esküdöző arra fogadkozik, hogy még csak nem is sejt, vajon ki követette el az adott bűncselekményt. A „nem tudás” azért fontos a hegyvidéki társadalom számára, hogy senki ne legyen besúgó. Ha valaki nem teszi le a „nem tudom” esküt, azt a Kanuni bűnösnek tekintti. Ha ártatlan, akkor vagy köteles kifizetni a tárgyat, vagy rá kell mutatnia a bűnösre (583. §). A törvénykönyv súlyosan bünteti a hamis esküt. Lopott holmi esetében a hamisan esküdőnek az érték kétszeresét kell megtérítenie, valamint megfizetni az ügyben közbenjáró személy „lábbelijét”⁹² (592. § a–b. pont). Ha az esküt 24 eskütárs tanúsítja, a bírság száz birka és egy ökör, valamint a zászlóközösség vezetőjének (Gjomarkut háznak) további 500 garas bírság jár. Ha az esküt tevők száma 24 főnél kevesebb, a bírságot a falu kapja. (592. § c. pont). A hamisan esküvő köteles az eskütársak kíséretében a templomba feloldozásért menni. Minden egyes személyért fejenként 500 garast kell kifizetnie a templom megbecstelenítése miatt, mivel eskütársait hamis eskü tanúsítására vette rá. A rabló ezt a pénzt az oltáron köteles hagyni (592. § d–e. pont). Ha a hamis eskü kiontott vérré vonatkozik, akkor a Kanuni kimondja, hogy a hamisan esküvő „vérrel tartozik”.

h) A becsület

A Kanuni nyolcadik könyve a becsületről szól. A törvénykönyv nem tesz különbséget az emberek között mondván: „*Ez is lélek, az is lélek, és mindkettőt az Isten teremtette*” (593. §). Nem létezik különbség a jó és a gonosz ember között sem, mert „*a rosszból lesz a jó, és a jóból lesz a rossz*”, illetve a korábban már említett bölcsesség szerint: „*A maga mérlegén mindenki 400 derkhemet nyom.*”⁹³ A személyes becsület kezdetét a felnőtté válástól (tizenötödik életév betöltésével) számítjuk, amely minden férfit megillet. „Kétujjni becsületet kent a nagy Isten a homlokunkra” (596. §) mondja a törvénykönyv, s ha valakit megfosztanak tőle, az bírsággal nem kárpótolható, hanem csak kiontott vérral, vagy nemes lelkű megbocsátással (597–598. §). Előírja továbbra a Kanuni azt is, hogy „akit megfosztottak becsületétől, az halottnak számít” (600. §), illetve, hogy az erős férfi maga hajtja be a bírságot, s nincs szüksége sem zálogra, sem az öregek tanácsára, sem bírákra (599. §). A férfit becsületétől a következő esetekben fosztják meg (601. §):

- a) ha a falugyűlésén valaki hazugnak nevezi;
- b) ha valaki leköpi, kezét emeli, hogy megüsse, meglöki vagy megüti;⁹⁴

⁹² A „lábbeli” megfizetése (*cipōdij*) megillette a feljelentőt, a vitás ügyekben eljáró közvetítőt vagy bíráskodó öreget, a minimális mértéke pedig egy bárány ára volt.

⁹³ *Derkhem* (török) régi súly mértékegység (3,207 gramm). Egy oka 400 derkhem.

⁹⁴ *I Greci condannano a pagare tre mila scud ed i Sassoni castigavano simil delitto anche colla morte.* (Dr. Lodov: Schönleben, *Trat. II.*). Lásd *Kanon Leke Dukadinija*. (posthumno djelo) 107. p.

- c) ha a közvetítését vagy besát megsérti valaki;
- d) ha megerőszkolják vagy elrabolják a feleségét,
- e) ha „megszégyenítik” a fegyverét,
- f) ha megbecstelenítik a kenyérét, azzal hogy kötekednek a vendégével, vagy a munkásával,
- g) ha betörnek a házába, istállójába, udvarába,
- h) ha visszatartják a kölcsönét vagy a kötelességét,
- i) ha elmozdítják a csupor köfedelét a tűzhelyén.

Két esetben a házigazda sérti meg „véresen” a vendég becsületét, méghozzá, ha

- j) bemártja a falatot a vendég előtt,
- k) a házigazda kikaparja a serpenyőt, vagy kitörli, illetve nyalja a tálat.

Mint ezekből is kitűnik, a vendégjog az összes pásztornép számára a legnagyobb érték. A szerbek, montenegróiak, albánok vagy macedónok még ma is nemzetük büszkeségének és erényének tartják a vendégszeretetet. Az albánoknál a vendég szó a megfelelője a mik kifejezés, amelynek első jelentése „barát”.⁹⁵ A vendég fogalma az albánoknál igen széles körben értelmezhető. Így vendégnek számít az is, aki az ajtóban állva tüzet kér a pipájára (641. §), vagy aki másnak a vendége, és védelmet kér mondván „ennek és ennek vagyok a vendége” (642. §). Azaz minden sérelmükért a házigazda felel. A Kanuni előírja, hogy az albán ház a házigazdáé és a vendégé (602. §), tehát bármikor lehetet szállást és védelmet kérni. Ehhez szükséges előbb bezörgetni, vagy bekiabálni, mire a általában a házigazda, vagy olykor valamelyik családtag válaszol és azonnal kimegy a váratlan (gyakran ismeretlen) vendég elé Üdvözöli, átveszi tőle a fegyvert (614. §) és bevezeti a házba, ahol a fegyverét a kampóra akasztja, a vendéget pedig az asztalfőre (616, 653. §) ülteti (603–606. §). Ez a hely megilleti a vendéget a faluközösség gyűlésén is, de ott nincs szavazati joga⁹⁶ (617. §). Az asztalfő hely praktikus okok miatt is megilleti a vendéget, hiszen így mindig szem előtt van, és nem keveredhet a ház lakói közé. A törvénykönyv a 653–666. §-ban részletesen leírja az asztalnál való viselkedést, valamint azt, hogy melyik törzsből érkezett vendéget milyen jogok illetik meg. Közismert, hogy az ülési renddel kapcsolatos vitákból súlyos gyilkosságok következtek éppen az asztalnál.

A házigazda és a vendég közötti kölcsönös üdvözlést követő fegyver átadása a vendég részéről azt a célt szolgálja, hogy bizonyítsa az érkező jó szándékát, egyben ettől kezdve a házigazda védelme alá is helyezi magát (615. §). A vendéget minden balkáni nép, így az albán is, kenyérrel és sóval, valamint „szívvel” (608. §) fogadja. Ha nagy a hideg, tüzet raknak, és tiszteletére a lábát is

⁹⁵ SCHÜTZ ISTVÁN: i. m. 190. p.

⁹⁶ *Masurius autem Sabinus* (in bibr. Jur. civ. III.) *antiquorem locum hospiti tribuit quam clienti.* (Aul. Gellius, lib. V. c. XIII. Noct. Attic.). Lásd *Kanon Leke Dukađinija.* (posthumno djelo) 109. p.

megmossák⁹⁷ (610. §). A vendéget azzal a kenyérral kell megkínálni, melyet a család is fogyaszt (611. §). E mellett „a jó vendéget” kávéval, pálinkával, és a szokásnál gazdagabban (több étellel) terített asztallal kell fogadni (612. §), míg a „szívhez ragadt” vendégnek dohány, édes kávé, pálinka, kenyér és hús jár (613. §). A vendég nyelheti le az első falatot (663. §), és ő kapja az első findzsa kávéját (660. §) is, de az asztalnál először a házigazda mos kezét (661. §), és az ő kötelessége elmondani az első pohárköszöntőt (662. §). Az a házigazda, aki a terített asztalnál szegyenben marad vendége előtt, vagy elsőként eszik az ételből (664–665. §), viselkedésével megsérti a hozzáérkezőt. Ezért 500 garas pénzbírságot fizet falujának, de a vendég kérheti a házigazda véréit is. Ha a vendég sérti meg a vendégbarátságot, vérével fizet érte.

A házigazda köteles elkísérni a távozó vendéget annak kérésére, addig, ameddig az csak akarja, és addig „felel” érte, amíg nem válnak el útjaik. Ha útközben valami erőszak vagy sérelem éri a vendéget, a megtorlás (vérbosszú) kötelezettsége a vendéglátóra hárul (626. §). Amikor a házigazda elkísérte vendégét a kívánt távolságra, „háta fordít neki, és saját dolgára indul”. Ezzel befejeződik a vendéglátó szerepe. Ha ilyenkor valaki lelövi (megöli) az illetőt, az már nem a vendég ellen elkövetett bűncselekménynek minősül (624. §). A Kanuni előírja, hogy az a házigazda, kinek megölték vendégét, becsületsértést szenvedett, így vagy szegyenbe marad, vagy megbosszulja a sérelmet (643–645. §). Amíg nem bosszulja meg vendégének meggyilkolását, addig minden tárgyat bal kézzel kell neki átnyújtani, s férfitársaságban a többiek felémelt térdük alatt nyújtják felé poharukat koccintásra. Ez nagy sértés, mert „a bal kéz becsületlen, bal kézzel nem a barátok üdvözlik egymást, hanem csak a hitetlenek” (646. §). Ilyen személy nem szólalhat fel a férfiak (falu) gyűlésén, s a falu elüldözheti, vagy megölheti, mivel magatartásával az egész falu becsületébe gázolt.⁹⁸ Az albán számára a szegyen elviselhetetlen, így általában megbosszulnak minden sérelmet.

A törvénykönyv részletesen szabályozza a rokonsági (vérségi) kapcsolatot, elhatárolva az apai ágat, vagyis a „vérvonalat” (700. §) az anyai ágtól, a „tejvonaltól” (701. §). A szokásjog elismeri a „vértestvérséget”, amelyet teljesen egyenrangúnak minősít a tényleges testvéri kapcsolattal. Ez a kötelék vérívással keletkezik, és az ilyen „testvérek” örökre betiltják a két ház közötti jövőbeni házasságokat. A vértestvérek illetve családjaik más tagjai sem léphetnek egymással házasságra, illetve komasági kapcsolatba (704–734. §). Az albán pásztoroknál a komaság is felér a vérrokonsággal. Ennek három fajtája (keresztelés, esküvő, hajvágás) létezik. A harmadik fajtánál az a koma, aki a másikkal

⁹⁷ *Al presentarsi dlun ospite il padrone di casa colle forme prescitte gli offre una sedia, acqua da lavarsi i piedi, ed alimento nel miglior modo. – Erba, terra per riporsarsi, dolci parole...* (Codice di Manú, lib. III. Nr. 99, 101.).

Aquam manibus pedibusque dato, polubrum sinistra manu teneto dextera vasum cum aqua. (Ex. C. C. Salustio, pontificii Juris, Liber XVI.). Lásd *Kanon Leke Dukadinija*. (posthumno djelo) 108. p.

⁹⁸ SCHÜTZ ISTVÁN: i. m. 191. p.

levágja a haját. Az ilyen is rokonsági kapcsolat, vagyis a komaság azonos jellemű a vértestvérséggel, s emiatt a törvénykönyv részletesen rögzíti az erre vonatkozó szabályokat, majd megjegyzi: „sem a halál, sem a lakodalom, sem az ünnepek nem zajlanak le a komák részvétele nélkül” (734. §).

i) A kár(térítés)

A kártérítési szabályokat illetően a szokásjog kimondja, hogy az okozott kárnak értéke van, a károkozás nem bírságható (735. §), és azt nem lehet puskával pótolni (739. §). A kártérítés mértékét két öreg vagy két barát határozza meg, s azok becslése alapján kell azt megfizetni (736. §). Az idegenbe tévedt, és ott vetésben, gyümölcsben kárt okozó jószágot tilos megölni, gazdájának az okozott kárt meg kell térítenie⁹⁹ (742. §). Az egyetlen kivétel az idegenbe tévedt disznó, ugyanis azt a kár elszenvedőnek le kell lőnie, de erről a disznó tulajdonosát haladéktalanul köteles értesíteni, mert a disznó húsa a tulajdonosát illeti meg (748–754. §). A 755. § kimondja, hogy a disznót nem szabad megölni, ha kolonccal a nyakában szabadult el és így okozott kárt. Ebben az esetben a kárvallott csak kárának megtérítését követelheti, ha pedig mégis lelőtte a disznót, a háziállat gazdájának meg kell térítenie az árát. A saját kértjében bárki csapdát vagy hurkot állíthat (756–757. §), de ha hibás a kerítése, az éjszaka betévedt jószágért kártérítést köteles fizetni (758. §). A csapdát a naplementével lehet felállítani és virradatkor leszedni (760. §). A be nem kerített helyen állított vagy nappal felszerelt csapdáért az tartozik teljes anyagi felelősséggel, aki felállította a csapdát, illetve nappal nem szerelte le. A kártérítés tekintetében érdekes a 746. § rendelkezése, amely szerint, ha a kecske lerágja a szőlőtőkét, s a szőlőtőke három évig nem terem, a kecske gazdájának háromévi bor- és pálinkatermés (hat oka bor és három oka pálinka) ellenértékét kell megtérítenie. Ha egy asszonyt tetten érnek (in flagranti), amint más (vagyis a másik falu) erdejében rőzsét és fadarabokat gyűjt, akkor őt nem szabad bántalmazni, de elveszik tőle az összegyűjtött tüzelőt (737. §), és elkobozzák bozótvágó kését és a rőzse összekötésére magával vitt gúzszt. Ezek szolgálnak kártérítésre, mivel másra nem kötelezték (738. §). Ha a kárt kiskorú vagy nő okozza, tilos akár egy újjal is hozzáérni, az általuk okozott kárért minden felelősséget az apjuk vagy férjük viseli.¹⁰⁰

⁹⁹ *Si laeserit quispiam agrum vel vineam, et dimiserit iumentum suum ut despacatur aliena, quidquid optimum habuerit in agro suo, vel in vinea, pro damni aestimatione restituet.* (Exodus, XXII. 5.). 241. *Per altri campi ili padrone del bestiame deve pagar... il prezzo del grano guastato... al proprietario...* (Codice di Manù).

Si quadrupes pauperiem fecisse dicatur, actio ex lege XII. Tabularum descendit, quae lex voluit aut dari id quod nocuit, id est animal quod noxiam commisit, aut aestimationem noxae offere. (Tab. VIII. fr. I. pr. D. si quadr. Paup.). Lásd *Kanon Leke Dukadinija*. (posthumno djelo) 119. p.

¹⁰⁰ SCHÜTZ ISTVÁN: i. m. 191. p.

B. A büntetőjogi szabályok

Az albán szokásjogban központi helyet foglalnak el a bűncselekmények, illetve az azok előkészítésére, elkövetésére, megtorlására vonatkozó szabályok. A tizedik könyv ezekkel, valamint a legismertebb részükkel, a vérbosszúval foglalkozik. A büntetőjogi szabályozás egyébként a magánjog és a közjog keveréke volt. Jellemző rá, hogy a maradandó fogyatékossgot okozó sérülés esetén a szemétszeméért, fogat fogéért elv érvényesült. A halált okozó sérülések esetén a vérbosszú (gjakmarra) lépett hatályba. Ugyanilyen szankció vonatkozott a „lélek” (lényegében a becsület) megsértésére is. Ez utóbbi esetben megkülönböztették a személyes becsületet a közbecsülettől. A személyes becsület minden embernek kijárt, ezért minden fajta diszkriminációt tiltottak. Az albán szokásjog szerint ugyanis minden ember egyforma. A közbecsület a házra (családra, törzsre) tért ki, és általában a vendégszeretetre, a ház vendégére és a házi jogra vonatkozott.

j) A bűncselekmények megtorlása

Aki nemi erőszakot követett el, azzal szemben egyetlen lehetséges megtorlasként, halálbüntetést alkalmaztak Ennek koncepcióját a becsületsértésből merítették, ugyanis a „meggyalázott” becsület helyreállítása is csupán vérrel történhetett meg. A rablás is személyes sérelemnek számított, amely esetben természetesen vissza kellett fizetni vagy adni az ellopott dolgot. A bizonyítási eljárásban elfogadták a gyónást, a tanúvallomást és az esküt.

A lopás és a rablás bűncselekményét illetően a törvény meghatározza annak résztvevőit: ezek a tolvaj (cubi) és a segéd (simahoret), valamint beleveszi azt a házat, ahol a tolvajok esznek vagy kenyeret kapnak. Tettes társ az is, aki a lopott dolgot elrejtette. Ha egy természetes személyt lopással károsítottak meg vagyoniában, akkor az jogosult volt visszaszerezni a tulajdonát (hakmarra).

Azon egyén, aki más bűncselekményre felbújt, vagy útba igazítja az elkövetőt, hogy az könnyebben „végezze dolgát”, annak vérbosszúval kell számolnia (766. §). A törvénykönyv előírja, hogy az asszonyszöktetésben vagy gyilkosságban közreműködőnek 500 garas bírságot kell a falunak fizetnie, továbbá hozzáfűzi, hogy „vérével tartozik” (767. §). Kisebb súlyú bűncselekmény esetében a tettestárs büntetését az öregek tanácsa mondja ki, miután kivizsgálta az ügyet. A lopásra vonatkozó rendelkezések meghatározzák, hogy tolvaj az, aki saját kezével lopja el más tárgyát, segítői pedig mindazok, akik ebben segítséget nyújtanak, vagy rejtegetik a lopott tárgyat, illetve a tolvajt¹⁰¹ (768. §). Az orgazdát kétszeresen bünteti a törvény, hiszen a bevőjét a fizetett ár kétszeresével kell kárpótolnia, és az ellopott érték duplumát kell megtérítenie a tulajdonosnak (804–807. §). Az ellopott nyáj vagy jószág nyomait a tulajdonos bárhová követheti, s ha a nyom a faluba vezet, akkor a falu számít a tettesnek (770. §), ha

¹⁰¹ *Si quis rem furto ublatam, volens, sciens recipit, candem poenam, quam ille qui furatus est, subeat.* Plato. de Legib. Libr. 12. Lásd *Kanon Leke Dukađinija*. (posthumno djelo) 124. p.

valamelyik házba, akkor pedig a ház (772. §). Bármikor visszaveheti a tulajdonos a jószágát (812. §), de ha a tolvajt a faluja védelmébe veszi, akkor az egész falu lesz a felelős. Kiskorúak tolvajlásáért a ház (774. §), illetve az apjuk (775. §) viseli a felelősséget, a kiskorú tolvaj bármilyen testi fenyítése tilos (776. §).

A rablást szabályozó részeket illetően a Kanuni rögzíti, hogy senki sem zárható a saját átjárójában (778. §). Ha valaki rablást követ el a faluból kivezető legfontosabb úton, melyet „nagy útnak” neveznek, a tettes köteles bírságot fizetni a falunak, és az elrabolt jószágot visszaszolgáltatni tulajdonosának (780. §). A törvénykönyv részletesen szabályozza az egész nyáj elrablását, elterelését (782–801. §) a legelőkön, vagy hegyi utakon, és szankcióként a megtorlás két módját írja elő. Ezeket vagy fegyverrel, vagy rablással lehet „visszaadni” (785. §). Az elrablás két falu, két barjak vagy két külön ház között történhet (786. §). Ha a nyáj elterelőit falu vagy a barjak a lakosai is támogatják, a nyáj kárvallott tulajdonosa elrabolhatja kárpótlásként a falu bármelyik gazdájának a nyáját (794. §). Érdekes szabály vonatkozik a nyáj kolomposára, hiszen azt büntetlenül senki sem viheti magával (797. §). Ha a vezérkos kolompját rabolják el (amely annyit ért, mint az egész nyáj), akkor a rabló köteles 500 garas (egy hízó ára) bírságot fizetni még akkor is, ha semmi mást nem vitt el (798. §).

Az okozott kárt maradéktalanul meg kell téríteni a károsultnak, mégpedig az eltulajdonított érték kétszeresének megfizetésével. Ha valaki paraszti szeresámot vagy az igen nagy becsben tartott ekevasat lopja el, az érték kétszeresén kívül az elveszett munkanapokért is kártérítést köteles fizetni (811. §).¹⁰²

Már többször említettük a vendég kiváltságos szerepét. Azonban, ha valaki meglopja a vendéget, az aljas bűncselekményt követ el. A vendéglátó házának becsülete akkor is „fekete orcájú” lesz (802. §), ha a lopást akár házbeli, akár kívülálló követte el, s ilyenkor az öregek tanácsa kiközösíti.

A vérbosszú

Az albánok világszerte „felismerhetők” a vérbosszúról, az ősi intézményről, mely mindmáig megmaradt Albániában és Koszovóban, de olykor Montenegróban illetve Olaszországban is alkalmazásra kerül. A Kanuni a legapróbb részletekig szabályozza a vérbosszú alá esők és vérbosszúra kötelezettek körét, a kiöntött vér „elengedésének” feltételeit. A vérbosszú ugyan bekövetkezhet – mint már említettem – a határkö elmozdítása megtorlásoként is, mivel a szokásjog értelmében a határkö azonos értékű a sírban lévő csontokkal. Azonban az „igazi” vérbosszú gyilkosság miatt történik. A „gyilkosság viszont nem azonos a bűnnel”,¹⁰³ vagyis ha két albán között bűncselekmény történik, a sértett nem

¹⁰² *Per furto di stromenti d' agricoltura... il re punisca secondo il tempo e l'utilita degli aggetti.* (Codice di Manú, lib. IX. Leggi civili e criminali, N. 293.). Lásd *Kanon Leke Dukadinija*. (posthumno djelo) 127. p.

¹⁰³ Ez az elv megfelel a következő elveknek:

ölheti meg a másikat, ha az káromkodott (910. §), vagy a házát jött felgyújtani (911. §), meglopni (912–913. §), vagy megütni készült (914. §). Sőt, akkor sem jogosult a gyilkosságra, ha a másik „a nyakára mászik” (915. §). Ekkor védekezhet, de, ha megöli a támadót, akkor is – az előző esetekhez hasonlóan – vérrel tartozik. Az albán közmondás *Dy duer për nji krye* (két kéz a fejre), azt jelenti, hogy az embernek a két keze a fej megvédésére szolgál, azaz az ember nem csak jogosult az önvédelemre, hanem tőle el is várják, hogy megvédje magát. Nem vonatkozott a vérbosszú a papra (bármelyik felekezetű is) sem a nőkre. A törvénykönyv a nőkre vonatkozó részben külön foglalkozik a házasságtöréssel. Azok, akiket tetten értek és megöltek, megbosszulatlanul maradnak,¹⁰⁴ de csak abban az esetben, ha a férj intim együttlét közben talál feleségére, és azt életétől egy golyóval fosztja meg (920, 923. §). Ilyenkor a szülők nem kérhetnek vérbosszút, azonban, ha gyanakodnak arra, hogy a gyilkosságot a tettes valójában nem a házasságtörés alatt hajtotta végre, akkor kérhető a tettestől az eskü letétele (926. §). Ha az esküdtszék bűnösnek találja, a gyilkos „két vérrel tartozik” valamint bírsággal a Kanuni szerint. Azonban, ha a tetten érés során a házasságtörők közül az egyik elmenekül, a gyilkos utólag nem ölheti meg, mert ekkor vérbosszú alá esik (928. §). Ha a falura szégyent hozókat elkapják, akkor a törzs, a falu és a barjak mindkettőjüket megöli és vérük lesz a bírság ára. Ha a „megszégyenített” nő vagy lány elmenekül a „messzi világba”, őket a barjak örökre „elfelejti” (929. §). A „megszégyenített” özvegyasszonyokat vagy lányokat élve megégették, vagy két rakás lángoló fa alá helyezték, és addig vallatták, amíg el nem árulták társukat. Ha ezt nem tették meg időben, megégtek a két tűz lángjában. Amennyiben ilyenkor kiderült a „szégyent” okozó férfi neve, akkor az is a nővel együtt halt meg (931. §).

A Kanuni szabályozása szerint a megölt vendég, a megerőszkolt nő és a „meggyalázott fegyver”¹⁰⁵ csakis vérbosszúval egyenlíthető ki. Már említettem,

Si effrigens fur domum, sive suffodiens fuerit inventus, et accepto vulnere mortuus fuerit: percussor non erit reus sanguinus. (Exodi. XXII. 2. köt.).

L'uccidere chi ha tentato assassinio in privato o din pubblico; e il furore alle mani col furore, non rende colpevole per verun modo l'omicida. (Codice di Mand. Nr. 351. Libro VIII.).

Non era colpevole chi uccidesse per difendere la vita, l'onore e la liberta... (Stato politico di Atene. – Leggi civili e criminali).

Furem nocturnum, sed non diurnum, nisi telo se defendat, licet occidere. (In decreto Gratian. Glossa Decret). Lásd *Kanon Leke Dukadinija*. (posthumno djelo) 136. p.

¹⁰⁴ *Si dormierit vir cum uxore alterius, uterque moriatur, id est, adulter et adultera, et auferes malium de Israel.* (Dueteronomi, XXII. 22. – Levit. XX. 21.).

Si quid perverse tetraque factum est a muliere, mulctatur: si vinum bibit, si cum alieno viro probri quidifecit, condemnatur. – de jure autem occidenti ita scriptum est: In adulterio uxorem tuam si deprehendisses, sine iudicio impune necares. (Aulus Gellius. Noct. Attic. Liber. X. c. XXIII.).

Incestum Pontifices soproremo supplicio sanctiunt. (Cicero. De legib. IX.). Lásd *Kanon Leke Dukadinija*. (posthumno djelo) 137 p.

¹⁰⁵ Ennek a meggyalázásnak két fajtája volt: ha a nyilvánosság előtt elrabolták a fegyverét, akkor ez az egyén számára nagy becstelenséget és szégyent jelentett, ezért a szankciója is szigo-

hogy a házasságtörés halállal volt büntetendő, éppen úgy, ahogy a nők megerőszakolása is. Az ilyen bűncselekmény a nők megsértésének számított, azonban a nő becsülete a férfi becsületének (férje, édesapja) része volt, tehát a nő megbecstelenítése hatalmas sebet ütött a férfin. A nemi erőszak miatt megölt férfiert a tettes nem tartozott sem vérbosszúval, sem bírsággal. Az albán hegyvidékiek körében ez ritka bűncselekmény volt. A nők megerőszakolása különösen a délszláv háborúban és az albán–szerb konfliktusban kapott jelentős „szerepet”, hiszen részben az albán szokásjogot, illetve az egyéb balkáni erkölcsi rendszereket kielemezve a katonák ott támadták meg a másik nemzetet, ahol az a legsérülékenyebb volt. Noha, mint láttuk a nők másodrangú szereplők a patriarchális társadalomban, mégis „a férfiak háborújában” ők képezik a tétet, megerőszakolásuk egyrészt a nők megaláztatását szolgálja (esetleg a másik nemzetiségű férfi által nemzett gyermekeket, mint fájó „emléket), másrészt viszont az ellenséges nemzet legszilárdabb elemének, a családnak megsemmisítését. Mint láttuk a hegyvidékieknél a nők szüzessége a házassághoz nélkülözhetetlen „kellék”, a házasságtörés halállal jár, a megerőszakolt nő pedig már nem lehet senkinek a felesége. Ezért, az ennek tudatában történt tömeges megerőszakolások nem csak a nemi erőszak kategóriájába tartoznak, mivel céljuk nem elsősorban a közösülés, hanem a másik nemzet társadalmának felbontása. Egyes szerzők szerint ez az etnikai tisztogatás egyik eleme, mivel – főleg az albánoknál – a megszégyenített család ilyen esetekben elhagyja a házát, faluját, gyakran az országot is.

A nemi erőszak, mint háborús eszköz

A megerőszakolás bűncselekménye világszerte elterjedt, és habár a legyőzött ellenfél „megaláztatásának”, a bosszúnak (de nem csak annak) jelképeként vált ismertté, tény és való, hogy a patriarchális társadalmakban (és a balkániak többnyire ilyenek) a megerőszakolás különösen súlyos bűncselekmény, amely kifejezetten az ellenség családjának szétrombolására irányul. Ezért használták háborús eszközként a délszláv háború során, különösen Koszovóban a szerbek és az albánok. Általában elfogadott, hogy a megerőszakolások egyik részét eltitkolják, hiszen az albánoknál a megerőszakolt nőnek (feleségnek) vagy lánynak szinte lehetetlen visszakerülnie a közösségbe.

A koszovói válság elején a szerbek azzal vádolták az albánokat, hogy megerőszakolásokkal (is) igyekeztek elűzni a szerbeket a tartományból. Bármennyire is súlyos ez a bűncselekmény, és pszichés illetve más megrázkódtatásokat okoz az áldozat és családja körében, össze sem hasonlítható azzal a szegénnyel, amelyet az albán közösségben okoz. A patriarchális társadalmakban a nők „másodrangúak”, azonban lényegében ők tartják össze a családot, a nevelés, a házimunka és a „pénzkeresésen” kívül minden egyéb kérdésben ők az illetékesek. Habár elvileg az összes kérdésben a férfi dönt, ma már megtudakolja felesége

rúbb. A másik eset a titkos fegyverrel, mellyel az egyént nem szégyenítették meg az egész települése előtt, így a szankciója is mérsékeltebb volt.

véleményét is, és nem ritkán a nő akarata érvényesül. Más kérdés a keresztény szerbeknél és montenegróiaknál, ahol gyakorlatilag a nő beleegyezése nélkül szinte semmilyen döntés nem születet, noha a külvilágban „eljátsszák”, hogy a férfi akarata érvényesült. A balkáni férfiak nem mutatják ki érzelmeiket, de az édesanya, feleség vagy leánygyermek megerőszakolása épp olyan fájdalmat, sérelmet okoz, mint bárki másnak. Azonban például az albánoknál a megerőszakolás a család megszégyenítését is jelenti. A már említett Dukagjini-féle Kanuni ugyanis kitér egyebek közt a becsületsértési ügyekre is. Ezzel kapcsolatosan megköveteli a férfiaktól, hogy megvédjék feleségeiket és leánygyermeküket, a megtörtént becsületsértést pedig meg kell bosszulniuk. Ha valamelyik férfitag nem bosszulja meg a családjához tartozó nő személyén okozott sérelmet, miatta az egész család (törzs) szegyenkezik, és kizárják a közösségből. Ez főleg a faluközösségre jellemző, melyben szinte mindegyik család rokoni kapcsolatban áll. Nem kis számú azok tábora, akik úgy vélik, a megerőszakolt nő tragédiája szégyent hoz az egész családra. „Jobbnak” látják, ha egy ilyen nő halott, s ezzel támogatják az erőszak áldozatának öngyilkosságát. A Kanuni egyébként tiltja az öngyilkosságot, az öngyilkosnak a vére „bosszú nélkül marad”. Az ilyen „házat” nem bírságozzák meg külön, mivel „egy embert veszített és az ebéd költségei terhelik” (958–959. §).

A koszovói és boszniai nők megerőszakolását kutató Gordana Igrić, az IWPR szerkesztője, által közölt írásokból látható, hogy a nőket „háborús eszközként” használták. Igrić megemlíti, hogy a koszovói paramilitáris szervezetek a megerőszakolást fegyverként alkalmazták azon koszovói családokkal szemben, akik támogatták az ÜCK (Koszovói Felszabadítási Hadsereg) nevű fegyveres csoportokat, holott a szerbek tisztában voltak azzal, hogy milyen tragikus következményekkel jár ez a tett az albán közösségben. A szerzőnő szerint a szerb egységek az ÜCK harcosok feleségeit elővezették, s erről az első jelentéseket már a szerb hatalmi szervek és az ÜCK csaták idején el is készítették, majd hónapokon keresztül ismételték. Az IWPR szerkesztője kiemeli az egyik példát. A koszovói Drenica környékén élő család tragédiájáról mesélt neki egy hölgy, aki vállalta az esküvőre készülő két család tárgyalásait, melyik rendszerint megelőzik a lakodalmat. A jegyben járó albán pár esküvőjére soha nem került sor, mert valamivel a lakodalom előtt érkezett egy hírnök a mennyasszony családjából, aki jelezte, hogy nem lesz esküvő. Ugyanis a befolyásos helyi család 16 éves szép leányát az úton megtámadta és megerőszakolta három rendőr. „Mi becsületes család vagyunk, és nem hallgathatjuk el mi történt” – mondta a család nevében kiküldött hírnök. Így a fiatal pár jegyességét megszakították. Gordana Igrićnak az adatközlő zárásként elmondta: „*Hallom, hogy bezárták egy szobába. Ő már többé soha nem fog kimenni a lakásból. Ott fog meghalni megöregedve a szülői házban.*”¹⁰⁶ A szerző hozzátesszi azt is, hogy ez a „stratégia” arra utal, hogy az elkövetők ismerik az albán szokásjogot, hiszen a

¹⁰⁶ GORDANA IGRİĆ: *Žrtve silovanja sa Kosova pate duplo.* Lásd http://www.iwpr.net/archive/bcr/bcr_19990618_2_ser.txt

Kanuni szerint a családja előtt megerőszakolt nőtől a közösség elvárja, hogy öngyilkos legyen, és ezzel lemossa a családján esett szégyenfoltot. Ha az áldozat ezt nem teszi meg, akkor más módon kell eltitkolni a családra hárult szégyent, ami általában úgy történik meg, hogy a megerőszakolt nőt bezárják az egyik szobába, és ott marad élete végéig. Ha hajadon, akkor már soha többé nem mehet férjhez, de még a húgai és nővérei is veszélyben vannak, mivel úgy vélik, a „szégyen” miatt öreg lányok maradnak. Ha házas asszonyok a megerőszakolás áldozatai, akkor őket az a veszély fenyegeti, hogy kizavarják a családból, még akkor is, ha gyermekeik vannak. Gordana Igrić egy másik esetről is beszámolt, mely szintén egy albán lánnyal történt, akit megerőszakoltak (szerb rendőrök). A megerőszakolás mellett a lánynak levágták a hosszú haját is, ami külön megszegényítés, hiszen arról, hogy miként fésülködik egy lány, tudni lehet, hogy házas, jegyben jár-e, vagy szabad. A megszegényített család – írja IWPR szerkesztője Gordana Igrić – másnap elköltözött a montenegrói Rožaje városba, hogy elmeneküljön az őket ért szégyen előtt. Hasonló példákban van még sok, de külön kiemelendő a házas nők megerőszakolása. Az ilyen nők férjei általában külföldre emigrálnak, mert nem tudják elviselni az őket ért „szégyent”, illetve „elbocsátják” a feleségeiket a házukból, vagy esetleg az egész család kénytelen elköltözni a településről (akár városból is). A női szolidaritás miatt számos esetről hallgatnak. Ezért valószínűleg soha nem fog kiderülni milyen méretű volt a koszovói megerőszakolás. Igrić megemlíti olyan eseteket is, ahol a két fiú édesanyja elhallgatta, hogy menyeit megerőszakolták, mert csak így tudta elkerülni a még nagyobb tragédiát. Mivel az albánok esetében a nők megerőszakolása ilyen következményekkel jár (kivándorlás), Gordana Igrić a megerőszakolást az „etnikai tisztogatás eszközeként” tekinti.

Bosznia-Hercegovinában „női táborokat” tartották, amelyekben rövidebb vagy hosszabb ideig tartották a kiválasztott lányokat, nőket és nap mint nap megerőszakolták őket a szerb katonák. Számos esetről tudni, de a legismertebb ilyen „tábor” a muzulmán lakta Foča városában volt. 1992. április 16. és 19. között szerbiai szabadcsapatosok segítségével a város a helyi szerb erők kezébe került. A bosnyák férfiak közül sokat megöltek, vagy elüldöztek, illetve fogságba ejtették, a nőket és az öregeket, akik nem tudtak elmenekülni, a helyi szerbek túszként használták. Az augusztus 15-ig (ekkor ment el az utolsó menekülteket szállító konvoj) tartó mészárlás során 1.372 helyi muszlim vallású embert öltek meg, 384 eltűntnek számít, 8500 főt elüldöztek a közel 40 ezer fős városból. A nőket és az öregeket összegyűjtötték a helyi sportszarnokban, és ekkor elkezdődtek a megerőszakolások. A Fočában történtek miatt a Hágai Bíróság igen súlyos ítéletet hozott (bár kérdéses, hogy mi számít súlyosnak ilyen bűncselekményeknél) három személy ellen csoportos megerőszakolások, tortúra, és fogva tartás miatt. A boszniai szerbek által véghez vitt gonosztett annál borzalmasabb, mert a megerőszakoltak között egy 12 éves kislány is volt. A többnyire Törökországba menekült nők tanúvallomásaiból kitűnt, hogy a helyi szerbek, gyakran

barátok vagy osztálytársak is részesültek a megerőszakolásokban.¹⁰⁷ Kétségtelenül ezekben az esetekben, hogy a másik vallású (hasonlóak történtek Horvátországban is – ott a katolikus horvát nők voltak többnyire az áldozatok) és nemzetiségű nők, (de férfiak is) megaláztatása a cél.

A vérbosszú a férfiak „dolga”

Mivel a vérbosszú csak a férfiakra vonatkozott, azok gyakran kénytelenek voltak rejtőzködni. Ezért megváltozott a társadalmi rend, a férfi és a női „munkák” közötti megoszlás. A nők tehát kénytelenek voltak vállalni „férfi munkákat” is, sőt idővel már csak ők dolgoztak, őrizték a nyájat, művelték a földet, nevelték a gyerekeket, végezték a házimunkát, és vitték az élelmet az elrejtőzött férfiaknak. Így alakult ki a hegyvidékieknél, hogy a férfi dolga jól megtanulni a fegyverforgatást, s szinte semmilyen más feladatuk nem volt a háztartásban.

A *gjakmarrja* intézménynek az egyik kulcsszerepe a már említett besa, azaz adott szó, kötelező ígélet. Minden albán számára ennek megszegése gyakorlatilag jóvátehetetlen bűn. Schütz István megemlíti, hogy néhány külföldi néprajztudós a szicíliai maffia *omerttr* szavához hasonlítja, noha ez csupán a „hallgatási fogadalomra” vonatkozik, aminek megszegését a maffia halállal bünteti. Az albán szó a be (jelentése eskü) tehát az eskü fogalomból került ki.¹⁰⁸ A besa a szabadság és a biztonság ideje, amelyet a meggyilkolt személy családja ad a gyilkosnak és családjának, amely alatt ideiglenesen nem üldözik őket a kiontott vér miatt (854. §). A besát az kéri, akinek szüksége van rá, és megadja, illetve meg kell adnia annak a személynek, akitől kéri. Az előbbi tudja, hogy a legnagyobb kéréssel fordul a bosszúra készülőtől, aki megadja, az pedig számíthat arra, hogy ha megszegi, akkor az életével és becsületével fizet ért. Közismert, hogy a hegyvidéki férfiak találkozása során a kézfogás és az üdvözlés mellett megkérdezik egymástól: „*Férfi vagy?*” (*A je burrë?*), amely alatt az értik, hogy a másik betartja-e föltétlenül az adott szavát. Mert a férfi besa nélkül nem számít a társadalom teljes tagjának, és neki nincs becsülete. A besa nem csak a vérbosszúra vonatkozik, hanem számos más eseményre is. Egymásnak ad besát a vendég és a házigazda, illetve felfüggeszti a falvak közötti ellenségeskedést vagy más becsületbeli ügy rendezését.

A Kanuni szerint a gyilkos az, aki saját kezével megöl valakit. Ekkor köteles bevallani, hogy ő a tettes, annak érdekében, hogy a megölt személy szüleit ne tévessze meg (843–844. §). A gyilkosság után nem nyúlhat hozzá az áldozat holttestéhez, és nem veheti el a megölt személy puskáját, mert ekkor „két vérrrel” tartozik (847. §). A szülők gyilkosát a nyilvánosság előtt megöli a törzs vagy a falu. Ezért a gyilkos bujkálásra kényszerül (869. §). Mivel a tettes ezzel kihívta az áldozat családjának vérbosszúját, közte és az áldozat családja között

¹⁰⁷ GORDANA IGRIC: *Momci sa Haške liste*. NIN Belgrád, 1996. 2382 sz. (augusztus 23.). <http://www.nin.co.yu/arhiva/2382/2382a.html>

¹⁰⁸ SCHÜTZ ISTVÁN: i. m. 193. p.

közvetítők (hírnökök) közlik az üzeneteket. Ők a tettes és családjának pártfogói, akik a barátokhoz mennek besát kért a gyilkos és családja számára (851. §). A besa odaadása a Kanuni szerint „kötelesség és emberség” (855. §). Ha a gyilkosnak a megölt személy háza besát ad, akkor a gyilkos megjelenik a temetésén, és siratásán, azt követően marad az ebéden is. Ez a besa 24 óráig tart (856. §), a falué harminc napig. Amikor a gyilkos családja besát kap, okosan és emberségesen kell viselkednie, főleg a meggyilkolt házához közelében, ha pedig nem így tesz, akkor a falu figyelmezteti, megbírságozhatja, és megszüntetheti a besát (866–867. §). A gyilkos közeli rokonai 24 órát kapnak, hogy elmeneküljenek (870–871. §) és kikerüljék a vérbosszút. A gyilkosságot követő első 24 óra lejárta után a gyászoló család hírnöke érkezik a tetteshez, hogy tudassa vele, vérrel tartozik a megölt személy családjának. Az albán pásztornép törvénykönyve nem különbözteti meg az egyes férfiakat, mert „ahány fiú születik, mindegyik jó és nem lehet közöttük különbséget tenni” (886. §), a „vérük” is ugyanannyit ért, mint a másiké. Ezért a falu bölcsei sem mérlegelik, hogy az egyik jó ember volt, a másik viszont rossz. A szokásjog szerint ugyanis, ha ilyen megkülönböztetés lenne, akkor is „nehéz lenne mérlegelni, mivel mindkinek a súlya négyszáz derhema” (889. §), s ha lehetne megkülönböztetni a „vért”, akkor a tolvajt megölhetnék ok nélkül is, és ezzel nőne a gyilkosságok száma is” (890. §). Ha tehát valaki megöl egy embert, legyen az felnőtt férfi vagy nő, akár fiú vagy lány, illetve baba a bölcsőben, szép kinézetű, vagy torz, a ház feje vagy bölcs, gazdag vagy szegény, nemes vagy tolvaj, a büntetés mindig azonos: a férfi gyilkosságának esetében hat erszény,¹⁰⁹ 100 kos és fél ökör bíróságként (892. §). Aki csak megsebesíti a másikat, az előbbi összegeknek a felét köteles megfizetni, ahogy a férfi, úgy a nő számára egyaránt, s e mellett köteles megtéríteni a gyógyítás és az esetleges gyógyszerek árát is. A vérbosszú alóli megváltáshoz a tettesnek a gyilkosság esetén hat erszény, a megsebesítésnél három erszény pénzt kellett kifizetnie, és a gyógyítás költségeit.¹¹⁰ Korábban már említettem, hogy ha két férfi ölte meg egymást, az ilyen halál nem vont maga után vérbosszút, mert azok a saját vérükkel fizettek a kiontott vérért.

A régi szokásjog szerint az áldozat családja (háza) csak a tettesen állhatott bosszút, egyetlen más rokonán vagy családtagján sem volt szabad ezt végrehajtani (898–899. §). Azonban a Kanuni későbbi (ma is érvényes) változatban ez a kör kiterjedt a tettes családjának valamennyi férfitagjára (babákra is), valamint a

¹⁰⁹ A *kese*, vagy *kise* (a bosnyákoknál és a többi déli szláv nemzetnél a *kesa*, *česa* alakot használják) szó az erszényt, bőrczacskót jelentették, amely eredetileg 500 garas (egy hízó ára) pénzüsszegnek felelt meg.

¹¹⁰ *Si rixati fuerint viri, et percusserit alter proximum suum lapide, vel pugno et ille mortuus non fuerit, sed jacuerit in lectulo...innocens erit, qui percusserit, ita tamen ut opera ejus et impensas in medicos restituat.* (Exodus, XXI. 18, 19.). Lásd *Kanon Leke Dukadinija*. (posthumno djelo) 134 p.

Quando fu ferito un membro, da cui derivo piaga od emorragia, l'antore del male deve pagar le spese della cura, e – se rifiuta, deve la spesa ed – una multa. (Codice di Manù). Nr. 287. Libro VIII.). Lásd *Kanon Leke Dukadinija*. (posthumno djelo) 134. p.

házközösségen kívül élő rokonokra és „közeli unokafivéreire (900. §). Ha a gyilkosság a faluban történt meg, a kiontott véért a tettes a ház férfi tagjaival (a bölcsőben lévő kisfiúval is) együtt felel, s ilyenkor a tettes családja elköltözhet 24 órán belül a faluból megpróbálván kikerülni a vérbosszút. Ezt követően a gyászoló család elküldi a hírnököt a tettes családjához, hogy tudassa velük – vérrel tartoznak nekik. A hírnök küldése elmulaszthatatlan kötelezettség. A közreműködőnek ilyenkor a tettes házában kijár a besa, őt egy rossz szó sem érheti. Miután teljesíti feladatát, a vérbosszú – a Kanuni által betiltott útvonalakat kivéve – bármikor és bárhol végrehajtható.

Az albán hegyi falvakban ma is szokás, hogy az áldozat véres ingét kiakasztják a ház elé, és csak akkor tüntetik el, amikor végrehajtották a vérbosszút. Ekkor viszont egy másik háznál függesztenek ki egy másik véres ruhadarabot, és „az igazság” ekkor az ő oldalán áll.

Általában a gyászoló család tagjai fekete kendővel fedik le fejüket továbbá mindazok, akik önként beállnak egy körbe, amelyből kialakul a vérbosszút elkövetők láncolata. A gyászoló férfiak véresre karmolják arcukat, verik a mellüket a gyász jeléül, és hangosan siratják a halottat¹¹¹ (1235. §). Háromszor kell siratni a férfit, kilencszer ismételve a „Jaj nekem!” felkiáltást.¹¹² A nők siratják a halottat, de arcukat nem karmolják¹¹³ (1236. §). A férfiak nem siratják hangosan a nőt, de a fiú siratja az édesanyját, illetve a fivér a húgát vagy nővérét (1239. §). A barátok, amint belépnek a halott falujába, a fejükre kapucnit helyeznek. A közös ebéd után mindenki kimegy a ház elé, és az ott kihelyezett vízzel teli vödörben megmosdanak. Azonban a barátok a véresre karmolt arcukat csak akkor mossák meg, amikor hazatérnek a saját házukba. Az albán hegyvidékiek mindaddig nem vágják le szakállukat, amíg nem hajtják végre a vérbosszút, illetve nem hozzák rendbe a megsértett vendégük becsületét. Amikor ezt megteszik, leborotválnak és lakodalomhoz hasonló ünnepséget csapnak, amelyre meghívják a barátaikat. A férfiak utáni gyász egy évig tart,¹¹⁴ a gyerekekért nem tartanak gyászt (1253. §).

A gyászolás során hasonló tapasztalható az oláh romáknál is. Ott is hat hétig feketebe öltöznek a gyászolók (a fekete színű gyászt ez idő alatt egy pillanatra sem szabad megszüntetni), akik nem föltétlenül csak a rokonok köréből kerülnek ki. A gyászoló oláh roma férfiak ez idő alatt nem borotválnak.

¹¹¹ *Et feries pavidam pectora fida manu... Parce tamen lacerare genas, nec scinde capillos. – In luctu enim veteres nec capillum nec barbam tondebant. – (Joan Minellius, in III. Eleg. Lib. I. Ovid. Nason, Tristium)... I Colti... tosto che son fatti uomini di lasciarsi crescere barba e capelli, se abbiano ammazzato un nemico, allora sopra quel sangue e quelle spoglie si tonton e scopron la fronte: e tengonsi d' aver soddisfatto all' obbligo dell' esser nati e degni della patria e de' genitori. (Tacit., Germania XXXI.) Lásd Kanon Leke Dukadinija. (posthumno djelo) 166–167. p.*

¹¹² *Tum terv el quater per intervalla mortuum in clamabant. (Ovid. Trist. III. 43.).*

¹¹³ *Mulieres genas ne radunto... Mulier faciem ne carpito. (Cicero, de Legibus: – ne radunto i. e. ne laniato, ne laceranto).*

¹¹⁴ SCHÜTZ ISTVÁN: i. m. 194. p.

Noha a vérbosszú csakis a férfiak dolga, azonban ha egy család kihal férfiágon, akkor a nők is állhatnak vérbosszút. Ehhez föltétlenül szükségeltetik a férfivá válás. Ez a hegyvidéki népek közül csakis az albán nőknél fordulhat elő. Szükségeses eleme ennek az is, hogy a családban vagy a rokonságban már nincs férfi örökös, így a hajadon lány veszi át a férfiúi szerepkört. Az ilyen lány szüzességi fogadalmat tesz, majd rövidre vágatja a haját,¹¹⁵ férfi módra öltözködik és viselkedik, illetve fegyvert visel. Ettől kezdve ő lesz a „férfias asszony”, vagyis ahogy a déli szlávok nevezik „muška žena”.¹¹⁶ A férfivá vált lány megjelenhet a férfiak gyűlésén és jogosulttá válik a vérbosszúra. Ugyanakkor természetesen, mivel „férfi lett” lemond a nőket a vérbosszú alól illető védelemről, éppúgy, ahogy vállalja, hogy soha nem mehet férjhez.

A vérbosszút nem lehetett forgalmas helyen és az útvonalon végrehajtani, illetve azokon az utakon, melyekre kiterjedt az ilyen tilalom. A lesben álló tettesnek a lövés előtt kiáltással kellett figyelmeztetni az áldozatát. A közelben nem lehetett sem patak (legalább 40 lépésnyire), illetve vízimalom (legalább százlépésnyire). Ennek az előírásnak a lényege az, hogy a víz csobogása és a malom kattogása miatt az ilyen kiáltást nem lehetett volna egyértelműen meghallani.¹¹⁷ Azok, akik a lesben álló későbbi tettest elkísérték, ételt, italt vagy löszert adtak, magukra vonták a megtorlást. A vérbosszú nem vonatkozott nőre, papra, és szellemi fogyatékosra (822–842. §). Ha az egyik fivér megölte a másikat (960. §), a tettes nem tartozott vérével fizetni, hanem csak bírságot kellett fizetni a barjagnak (zászlóközösségnek). Aki az apját ölte meg, azt a tettest a törzs vagy a falú torolta meg, amíg az anyagiilkos az anyának a szüleivel (vagyis a nagyapja) keveredik vérbosszúba. A férj, aki megöli feleségét, apósának családjával kerül vérbosszúba (961–963. §), de ez utóbbi szabály alól a kivétel a házasságtörés esete. Már említettem azt az esetet, amikor a nő megöli a férjét, s ekkor a szülői ház tartozik vérről a vő családjának (964. §).

A vérbosszú előtt a családok békés megegyezésre juthattak a „kiontott vér megváltása”, illetve a „sértés megbocsátása” érdekében (965–987. §). Az ilyen békés megoldásban a két család megbízottai, a békebírók és a vérbírók valamint a nagy tekintélynek örvendő öregek egyezkedtek, alkudoztak egymással. Ez az egyezkedés a plébánián vagy a nemzetségfők körében történt. A „megváltás” gyakran jelentős vagyoni jóvátétellel járt. Szinte minden gyilkosság megváltható volt, kivéve a vendégen esett sérelmeket. A „vér tulajdonosa” vagyis az, aki jogosult (kötelezett) a vérbosszúra, ha elfogadta a „megváltást”, akkor a pénzüsszeget kívül jogosulttá vált a másik fél (a gyilkos házából) rokonságának bármelyik férfi tagjától annak puskáját követelni. A gyilkos kötelezték, hogy hozza oda neki a „kinézett” fegyvert (971. §). A vérontás megbocsátása (*me e fal gjakun*) során a közvetítők (kezesek) átadták a gyászoló családnak a megbeszélt pénzüsszeget, melyet a gyilkos soha nem intézhetett közvetlenül (981. §).

¹¹⁵ A haj hosszúsága és viselése „elárulta” az albán nők családi állapotát.

¹¹⁶ K. POPOVA – P. VODENICAROV – S. DIMITROVA: i. m. 10. p.

¹¹⁷ SCHÜTZ ISTVÁN: i. m. 194. p.

Ezt követően a „vérbosszú kenyerét” fogyasztotta el a gyászoló család néhány tagja a tettes házában, majd a vérbosszúra kötelezett személy vasból keresztet készített és azt elhelyezte a tettes ajtajára (983–987. §). A kibékülést követően vérszerződést kötöttek a két ház tagjai. Két kis poharat félig töltöttek likörrel vagy vízzel, valamelyik barátjuk összekötötte a felek kisujjait, majd tüvel megszurta őket, úgy hogy vérük külön-külön pohárba cseppenjen. Ezt összekeverték a folyadékkal, majd keresztezve a kezeiket megitták egymás vérét. Ezt követően óriási ünnepségre kezdtek, puskákból lövöldöztek, mivel ezzel a tettel testvérekké váltak, mintha egy apától, és egy anyától származnának (988–990. §).

k) Az ítélkezés kánonja

Az albánoknál nem létezett a mai értelemben vett bíróság, hanem az idősek (bölcsek) tanácsa döntött a vitákban. A „bölcsek” voltak a testvériség vezetői, vagy a közösség házainak fejei, s részvételük nélkül nem lehetett érvényes döntést hozni. Ez a testület lett a „népi bíróság” azon külön képességének köszönhetően, hogy tagjai gyorsan rekonstruálták a körülményeket, azokat értelmezték a Kanuni szabályai szerint. Két fajta tanács volt. A kisebb tanács a kevésbé jelentős vitákra terjedt ki. Ennek tagjai a falu vagy a törzs idősebb tagjai, valamint a rokonság lehetett. A komolyabb ügyekben (ezek a falu vagy a törzs becsületsértésre vonatkoztak) a falu öregjei és a főbb vezetők ítélkeztek. A tanács tagjainak (az öregeknek) az volt a feladatuk, hogy részrehajlás nélkül döntsenek a rájuk bízott kérdésekben. Ha valamelyik idősről kiderült, hogy az egyik oldal javára hozott döntést, vagy, hogy megvesztegették, az „orcája beárnyékolódott” (1015–1016. §) és őt már senki nem vette be az Idősek Tanácsába.¹¹⁸ Az albánoknál az idősek tanácsának tárgyalása előtt a két fél köteles volt zálogot adni, amelyet már nem kaptak vissza. Ilyen zálog lehetett fegyver, golyó, óra, vagy egy doboz dohány, és ennek átadásával kezdődött a tárgyalás, a felek pedig ezzel a lépéssel hozzájárultak ahhoz, hogy a tanács döntését számukra kötelezőnek fogadják el (1019. §). Egy délelőtti tárgyalás ára öt garas volt, olykor 10 garast is fizettek a vitában álló felek. Olykor a délutáni tárgyalásokra nem vállalkoztak az öregek. Mielőtt megkezdődött az ülés, a tanács tagjai valamelyik vallási jelkép mellett esküt voltak kötelesek tenni (1031. §).¹¹⁹ Ha a felek azt feltételezték, hogy a bíraskodás jogtalan és részrehajló volt, jogukban állt visszautasítani a döntést (1038. §). Ilyen esetben a tanács megválasztott egy másik tanácsot, amely döntött a határozatukról, és ha azt tévesnek találták, az ügyet újból kellett tárgyalni (1040. §). Az idősek tanácsának határozata ellen a fellebbezésnek csak kivételesen volt lehetősége.

¹¹⁸ *Meledictus qui accipit munera, ut percutiat animam sanguinis innocentis, et dicet omnis populus: Amen* (Deuter. XXVII. 26.). Lásd *Kanon Leke Dukadinija*. (posthumno djelo) 147. p.

¹¹⁹ *Judices ciuati jurabant se ex lege iudicatuos*. (Rit. Rom. c. II. De iudiciis publ. Fr. 150.). Lásd *Kanon Leke Dukadinija*. (posthumno djelo) 148. p

A Kanuni ismerte az esküdtszék (esküdtársak) intézményét, amely a délszláv szerzők szerint kétségtelenül a déli szlávok befolyását mutatja az albán szokásjogban. Az esküdtek és az esküdtszék a bíróság által létrehozott testület, mely(ek)nek feladata, hogy esküvel valakit megmentsenek a bajból (1044. §). Az esküdtek csak olyan férfiak lehettek, akik még nem tettek hamis esküt (ez amolyan büntetlen előéletnek, vagyis erkölcsi bizonyítványnak felelt meg), nem gyűlölték egyik felet sem, és nem voltak megvesztegethetők. A plébánost csak kivételesen kötelezték eskütételre, és ekkor az ő esküje 24 esküdt esküjével azonos értékűnek számított (1048. §). Ha a barjak vezetője köteles volt 24 esküdt általi esküre, akkor a bíróság jelölt ki 12 esküdtet, a barjak vezetőjének szava pedig 12 esküdt szavával nevezhető azonosnak. Aki az esküdteket vezette a bíróságra, annak esküje nem számított (1050. §), azonban az esküdtszék addig nem esküdt, amíg az eskü „tulajdonosa” nem kötelezte el magát (1051. §). Egyébként kötelességként írták elő számára, hogy látogassa meg a házuknál mindazon személyeket, akiket esküdteknek választott meg (1056. §). Az esküdtszék tagjainak egyik felét a bíróság, a másikat az eskü „tulajdonosa” jelölte ki. Ha féltékenység, irigység vagy gyűlölködés miatt gyanút fogott valamelyik esküdt semlegességét illetően, kérhette a kizárásukat. Ha alapos okokkal állt elő, a bíróság maximum három esküdtet cserélhetett le (1060. §). Mielőtt letette az esküt, az esküdtszék kivizsgálhatta az ügyet, és elhalaszthatta az eskü letételét hat hónapra, illetve komolyabb bűncselekményeknél akár évekig is. Ha akár az esküdtszék egyik tagja is vonakodott letenni az esküt, az eskü „tulajdonosa” nem tudta tisztázni magát (1066. §). Ahogy a vérbosszúnál a kibékülés jele a kenyér fogyasztása, így működött ez az eskü letételénél is. Ha az esküdtszék összeült és megette a kenyeret, a vádlott ártatlannak minősült, az esküdtszék tehát letette az esküt (1069. §), viszont, ha nem ette meg a kenyeret, akkor az eskü „tulajdonosát” bűnösnek titulálták (1070. §). Az eskü letételénél külön sorrend alakult ki, amely élén a vádlott állt, majd utána következtek a rokonai, valamint a bíróság által kijelölt esküdtek (1076. §). Az ítélezés során még egy szereplő jelentkezett: a *kapucar*, vagyis feljelentő, besúgó, aki pénzért jelentette fel a másikat, és nyomozott az ügyben. Általában ez a díj egy pár cipő vagy bocskor volt. Ő nem fedte fel gyakran a kilétét. Ha a *kapucar* hazudott, akkor köteles volt kifizetni a vitát képező tárgy értékét (1090. §).

A Kanuni részletesen lefestette az ítélezés lezajlását a hegyvidékiek gyűlésein. A részletes gyűléseken a kisebb ügyeket tárgyalták, és azokon a település öregjei, bírái (alb stërpleq) és a falu lakosai vettek részt (olykor az egy törzsfő alá tartozók). A legfontosabb ügyekben általános gyűlést tartottak, amelyen részt vettek a törzsek fejei, a törzsek és falvak öregjei, a törzsek és falvak bírái, az összes törzs népe. A gyűléseket a templomok udvaraiban, a szent helyek romjain, vagy a települések központjaiban tartották meg. A résztvevők fölfegyverkezve körben ültek, annak érdekében, hogy lássák egymást, és néha fel is szólítottak valakit, hogy a vezérek csak rá koncentráljanak (1113–1114. §). Sértéseket, káromkodást, vagy hazugságot nem tűrték el, melyet öt kostól 500

garasig terjedő pénzbírsággal sújtottak (1122–1124. §). Ha valaki fegyverrel megtámadta a gyűlés résztvevőjét, felgyújtották házát, ha lőtt is, akkor a nyilvánosság előtt kivégezték és a halála után nem járt vérbosszú (1125. §).

A törvénykönyv a következő *bizonyítékokat* ismerte el: beismerő vallomás, a becsület szava, eskü, eskütárs (vagy esküdtszék), tanúk, megmaradt nyomok, a falu lakosai, a titkos vádló. *Büntetésfajták* voltak: a halálbüntetés, kitasztás a törzsből, a ház leégetése, a föld termékteleenné tétele (parlagon hagyása), a gyümölcsfák kivágása, pénzbüntetés (bírság).

Ha a nép elégedetlenkedett a meghozott ítélet tekintetében, mivel azt helytelennek találta, joga volt nem elfogadni (nem követni azt), s ilyenkor az idősek és előljárók ismét tanácskoztak (1176–1177. §). A meghozott ítélettel elégedett nép a Kanuni előírásának megfelelően közösen kiabálta: „Idegen láb és a mi fejeink!” (1178. §).

A már említett büntetésfajták közül a törzsből való kitasztás alkalmazandó volt:

- ha valaki nem köt besát a faluval, vagy a barjakkal,
- ha valaki elárulja, vagy feljeleníti faluját,
- ha kijátssza valamelyik a falu vagy barjak nyilvánossága előtt meghozott ítéletet vagy döntést,
- ha erőszakos cselekményt követ el a falu vagy barjak területén, és nem engedelmeskedik a bíróságnak, valamint
- ha a falu és barjak területén kívül erőszakos cselekményt követ el, és nem ad zálogot a falunak vagy barjaknak, így azok lemondhatnak róla, s ezzel lehetőséget adnak mindazoknak, akik panaszkodnak a tettesre, hogy bármit tegyenek vele¹²⁰ (1183. §). Tehát egyértelműen a falu vagy a barjak jó nevét árnyékolja be az ilyen egyén, ezért a falu és a barjak megvonhat tőle minden jogot, tiszteletet és becsületet (1179. §). A falu azonban nem üldözheti ki őt a településről. Amikor a tettes zálogot ad a falunak, akkor az megbünteti a büntetének súlyossága alapján (1186. §). A legsúlyosabb (a plébános rágalmozása, megtámadása, vagy meggyilkolása, a besa alatt álló vendég megölése, a törzstag meggyilkolása stb.) bűncselekményeknél a törzsből való kitasztáson, a ház leégetésén, a föld termékteleenné tételén (parlagon hagyása), és a gyümölcsfák kivágásán túlmenően a tettest nyilvánosan kivégezik, családtagjait elüldözik a faluból, a barjak pedig ledönti a házát. Ezt úgy kell elvégezni, hogy az égetés után kiszedik a köveket a ház négy sarkából. Ezzel a tettel a ház és összes tagja örökre elüldözötteknek számít a faluból, a barjak pedig kiirtottnak tekinti őket a törzsből (1190. §). A ház felgyújtását maga a tettes, vagy valamelyik családtagja végzi el (1197. §).

¹²⁰ *Ad uomo o donna citati dalla cita come ingiusti, nessuno rechi ajuto o conversi con essi: se lo fara, rimanga vituperato per esse simile a quelli con cui practica.* (Leggi di Caronda).

1) Felmentések és kivételek

A Kanuni utolsó könyve szabályozza a törvénykönyv rendelkezései alól felmentett személyeket. Ide az egyház és a plébános (pap), a barjak feje, a hírnök, a kovács, a „szegény”,¹²¹ nő,¹²² „virgine”,¹²³ és a halál¹²⁴ tartoztak. Ezek mentesek voltak vagy a vérbosszútól, illetve a közmunkától, a katonaságtól és egyéb szolgálatól.

A Kanuni melléklete tartalmazza a különböző bírói határozatokat, amelyek arról tanúskodnak, hogy a szabályokat betartották és alkalmazták. Ennek köszönhetően tudott ilyen hosszú ideig érvényben maradni az 1933-ig íratlan szokásjog.

Az albán jog összehasonlítása a délszláv, illetve a német szokásjoggal

A történelmi és földrajzi tényezők befolyásolták az albán és a délszláv hegyvidéki nemzetek sajátos szokásjogának fölépítését és alkalmazását. A fennmaradásért, a nemzeti állam létrehozásáért vívott küzdelmek és ezen nemzetek furcsa történelme ellenére az albán nép képes volt kifejleszteni saját jogi kultúráját, amelyben található bizánci és részben római jog befolyásra utaló nyomokat. A szokásjog kiegészült a sária jog szabályzataival.

A fenti oldalakon bemutattuk a délszláv és albán hasonlóságokat, azonban érdemes lenne visszatekinteni a német szokásjogra is. A frank birodalom szét hullása után eluralkodott anarchia kedvezett annak, hogy a sértett, illetve egész nemzetsége bosszúval vegyen elégtételt a gonosztevőn és annak nemzetségén.¹²⁵ A sérelmes magatartást eleinte önbíráskodással, végső esetben vérbosszúval torolták meg. Az állam ennek negatív hatását a sérelem anyagi értékkel való megváltásával (kompozíció) próbálta kiküszöbölni.¹²⁶

A német büntető jogszolgáltatás és az albán szokásjog tartalmaz néhány közös elemet és számos eltérő szokást is. A német büntetőjog a szokásjogból fejlődött pozitív joggá, amíg az albán szokásjog ma is párhuzamosan él a pozitív

¹²¹ A szegények alatt a törvénykönyv érti az egyke fiút, akire a ház és édesanyja fenntartása maradt.

¹²² A nő nem lehetett az idősek tanácsának tagja, a fizetett feljelentő, eskütárs (az esküjét nem ismerték el), a gyűlésen nem volt sem ülési, se szavazati joga, nem örökölhetett, mentes volt a vérbosszú alól, de közvetítőként szerepelhetett.

¹²³ *Virgine* névvel illették a „*férfi aszsonyokat*”, akik férfi ruhába öltöztek, és a férfi társaságban ülhettek, de nem volt ülési és szavazati joguk. Más jogokban nem különböztek meg a többi nőtől.

¹²⁴ Azok, akiknek házában haláleset történt, mentesültek minden közmunka alól. Ez a mentesség egy hétig tarthatott.

¹²⁵ BOTH ÖDÖN: *Fejezetek a nyugat-európai állam- és jogtörténet köréből*. JATEPress, Szeged, 1996, 46–47. p.

¹²⁶ HORVÁTH – KAJTÁR – NAGY – RÉVÉSZ – STIPTA – ZLINSZKY: *Általános jogtörténet I.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1994, 139. p.

joggal Koszovóban és Észak-Albániában. A vérbosszút a germán időkben is alkalmazták, annak egyes intézményei ma is léteznek az albán szokásjogban. Ide tartozik például a már említett megváltás, valamint a perdöntő eskü letétele az eskütársakkal együtt. Azok a támogatott fél szavahihetőségére (nem tényre) esküdtek. A németeknél számuk a per tárgyához és a rendi állashoz igazodott, amíg az albánoknál minden ember egyforma. Ahogy a német jogban enyhíteni próbálták a vérbosszút azzal, hogy bizonyos személyeket, és helyeket kivettek alóla, így az albánoknál sem estek a vérbosszú alá a nők, az egyháziak, a gyermekek és a szellemi fogyatékosok. Eltérések vannak viszont abban, hogy a germán jogban alkalmazandó kínzás, kegyetlenkedés nem fordult elő az albánoknál, mert ez a legfontosabb értékkel, a felnőtt férfiak becsületével nem egyezett meg. A német halálnemekkel szemben (lefejezés, élve eltemetés, megfojtás, kerékbe törés, vízben vagy olajban főzés) az albán szokásjog csupán a megégetést ismerte. Úgyszintén a német büntetőjogból ismeretes csonkító büntetések, mint pl. a kéz, az egyes ujjak vagy ujjpercek illetve a láb vagy nyelv levágása nem szivárogtak be a Kanuniba. A németektől eltérően (ahol a Katolikus Egyház szerepet játszott a középkor folyamán) az albánoknál az egyház nem volt alárendelve a Kanuninak, hanem saját egyházi bíróságuk működött. Habár az egyház kiemelkedő szereppel bírt az albánoknál is, az albán szokásjog elkülönítette a Kanunt és az egyházat.

Az albán szokásjog utóélete

Egyesek szerint a középkorban a Kanuni jó szabályzatnak bizonyult, hiszen az anarchiát kiküszöbölte, ugyanis igen kemény büntetéseket szabott ki a társadalmi renddel szemben vétkezők ellen. Azonban a 20. században anakronisztikussá vált, s ma már kirívó Európa számára. Így az európai integrációs folyamatok elképzelhetetlenek a leírt körülmények közepette. Ugyanakkor a vérbosszúhoz ragaszkodás a nemzeten belül is számos tragédiákat okoz, ezért az albánok között is sokan ellenzik a fennmaradását. Másrészt viszont az albánok számára a Kanuni a nemzeti kultúra, a tradíció része, és róla nehezen mondanak le.

Koszovóban 1989-ben összeültek az albán nagycsaládok fejei, és kiharcolták a kibékülést. Közel kétezer vérbosszú szűnt meg. A cél a Szerbia elleni harc volt. Amikor 1999-ben a szerb hadsereg kivonult a térségből, ismét kiújult a vérbosszú. 1999 és 2003 között negyven vérbosszúhoz köthető gyilkosság történt Koszovóban.¹²⁷

Mivel a rendőrség és a bíróság nem eléggé hatékony, az albán és a koszovói lakosság a kezébe vette a „rend megteremtését”, méghozzá a régi szokásjog alkalmazásával. A Lek Dukagjini kódexét alkalmazva megmaradt a szokás, hogy a gyászoló család kijelöli az egyik tagját, aki végrehajtja a gyilkosságot a másik (a gyilkossal azonos családnevet viselő) család férfi tagjaival szemben a

¹²⁷ FATOS BITICI: BCR. 481. sz. (2004. február 19).

rokonsági fokozattól függetlenül. Számos áldozattal járt ez a vérbosszú (volt olyan apa is, aki a 20. század kilencvenes éveiben egy év alatt három fiát vesz-tette el), s éppen ezért nemrégben Kükében egy újabb kódexet hoztak létre az albánok. Ennek célja az, hogy a mostani vérbosszú általában csak a tettesre terjed ki, így megfékezhetővé válhatnak a gyilkosságok. Az új szabály előírja azt is, hogy már nem szabad segíteni a gyilkosnak a menekülésében vagy elbújásában, ami eddig gyakori eset volt. A legtekintélyesebb és legnagyobb albán családok képviselői által aláírt dokumentum rögzítette, hogy a társadalom kizárja a köreiből azokat, akik segítenek a gyilkos elmenekülésében, e mellett az egyház is megbünteti azokat, akik menedéket nyújtanak. Így tíz évig nem vehetnek részt az egyházi szertartásokon, a családok pedig nem engedélyezik, hogy a családtagjaik összeházasodjanak olyan családok leszármazottaival, akik menedéket adtak a gyilkosoknak.

Egyes becslések szerint jelenleg Albániában több mint 650 család, velük együtt közel 2000 gyermek elszigetelten él, mivel vérbosszú fenyegeti őket.. Koszovóban is számos hasonló példára bukkanhatunk. Két albán (koszovói) újságíró megemlítette a koszovói Mehmeti és Jonuzi családok közötti állapotot. Az előbbieket házából, pontosabban a téglákkal magasra befalazott udvarából, már egy éve (a cikk írásának idején) nem ment ki egyetlen férfitag sem. Besim Mehmeti ugyanis megölte a sógorát (nővérenek férjét), Selatin Jonuzit. Mivel a térségben működik a rendőrség és az igazságszolgáltatás, a bírósági eljárás során a gyilkost elítélték, épp úgy mint, az öccsét. Ők legalább jelen körülmények között „védettek”, hiszen a börtönben vannak. Azonban a család legfiatalabb tagja, a hétéves Jeton Mehmeti célponttá válhat. A gyermeknek iskolába kellene járnia, ám, ha kimegy házából, a szomszédságban lakó Jonuzi család megöli a fiút. A Kanuni lényegében betiltja a gyermekek, öregek, nők, szellemi fogyatékosok meggyilkolását, valamint a templom vagy a mecset melletti vérbosszút, de ma már bármelyik férfitagon végrehajtják a vérbosszút. A Mehmeti család többször küldött hírnököt a Jonuziekhez a kibékülést illetve a besát követelve, de a másik család ezt megtagadta. Ezért a család eltartását a két iskoláskorú leánygyermek: Valdete és Sipe vállalta magára. Ahelyett, hogy iskolába járnának, minden nap a közeli hegyre és az erdőbe mennek fát vágni, majd árusítják azt Besian városban, hogy fenntartsák a család férfi tagjait. A Jonuzi család mindössze 300 méterre él tőlük és nem hajlandó lemondani a vérbosszúról, mivel Bislim Jonuzi, a megölt Selatin öccse azt állítja a gyilkosság az udvarukban történt.¹²⁸

A Koszovóban állomásozó nemzetközi erők és az ENSZ Menekültügyi Hivatala szerint is Koszovóban még nem állt helyre a rend. Az emberi jogok tisz-

¹²⁸ JETON MUSLIU – BAJRAM LANI: *Sukob drže kosovske porodice u zatočeništvu*.
http://www.iwpr.net/index.pl?archive/bcr3/bcr3_200507_565_3_ser.txt

telete Európában az utolsó helyre sorolható.¹²⁹ A rendőrség és az igazságszolgáltatás nem tudja garantálni a biztonságot, így a polgárok a kezükbe veszik az igazságszolgáltatást. Egyes tudósok véleménye szerint az albánok korábban sem tartották be a hivatalos adminisztráció szabályait, főleg nem Szerbia idején, amikor a hatalmi szervek az albánok „megtorlását” szolgálták, így a rendőrség és a „törvény” iránti magatartás részben ezzel is magyarázható. Másrészt pedig vannak olyan nézetek, melyek szerint az albán ember csakis a „saját” törvényét (a Kanunit) ismeri el. Ezek szerint a „ház” egy „államot” képvisel, amelyben minden természetszerűen működik, és az albán nem engedi meg, hogy egy „idegen” (vagyis az állami apparátus) beleszóljon az ügyeibe. Ha más „házzal” volt vitája, akkor a bölcsök tanácsa – mint döntőbírótság – eldöntötte, hogy ki-nek van igaza, és ez volt az egyetlen testület, melyet az albán férfiak elfogadtak. A szerb–albán konfliktus során azonban felbomlott a szilárd családi kötelék, vele együtt a társadalmi rend is, a térségben megjelentek a bűnözők, akiket már nem lehetett megállítani. A polgárok hite a bíróság független és befolyás nélküli döntéseiben megingott, és emiatt ismét visszatértek a vérbosszúhoz. Igaz a nemzetközi közösség európai bírókat küldött a térségbe, de azok sem nyerték meg az albánok bizalmát, mivelhogy nem ismerik kellően a helyiek mentalitását és szokásait.

Éppen ezért már most figyelmeztet néhány megfigyelő: az albánoknak ne-héz lesz csatlakozni Európához, ha nem változtatnak a szemléletükön.

¹²⁹ MIROSLAV FILIPOVIĆ: *Kosovo na putu ka "legalizmu". Žat za Lekom Dukadjinom.* Republika, Belgrád, 2002, 288–289. sz. http://www.yurope.com/zines/republika/arhiva/2002/288-289/288-289_15.html

LÁSZLÓ HEKA

RELIGIOUS AND POLITICAL CONFLICTS
IN THE SOUTHERN SLAV AREA

Kanun i Lekë Dukagjinit (About the Albanian customary law)

(Summary)

The author displays Lek Dukagjini's law book, summarizing the customary law of people in the mountainous region. It is actually perceived as the Albanian national codex, however, at the same time, several of its orders can be found at other nomadic tribes, migrating in the highlands. The protect of honor and hospitality, whose violation led to serious consequences and similar revenge, were considered as the highest values in almost all the nations in the region. Albanian, living in tribes, solved every kind of social questions, and this way, they provided for the jurisdiction as well. It is based on their collection of customary law that spread among the tribes of the Northern hills by oral tradition. In this work, the proof by a companion in oath (its sense is that the companions take an oath based not on their knowledge but on the reason of trusting in the other part's honor) is shown as an acknowledged institution, such as blood revenge and the compromise deriving from the conciliation fee (the fee of the sin). If one of the cases, which originally calls for blood revenge, is conducted in a peaceful way, then the fee should be granted to the killed person's closest relative. Hospitality precedes even family relationships, whose furthest-reaching consequence is the fact that it is allowed to accept blood-money even for killing the brother, however putting the guest to death can only be retaliated by blood revenge.

The author compares the Albanian customary law and some of its legal institutions with the law of the surrounding Southern Slav nations, and with the German customary law. This way, we can get a closer look into the Balkanian world, from which the conflicts happened in the 'powder-keg' might be understood better.

